

Quick scan samenwerkingsprofielen CDA, D66 en GLPVDA TK2025

Versie 1p01

Gert Buiten
September 2025

Samenvatting

In deze analyse is allereerst voor CDA, D66 en GLPVDA op basis van een vergelijking van hun verkiezingsprogramma's voor 2023 en 2025 onderzocht in hoeverre hun 'samenwerkingsprofiel' is veranderd ten opzichte van twee jaar geleden. Daarbij is gekeken naar veranderingen in het woordgebruik in hun verkiezingsprogramma's in 2023 en 2025. Er zijn vier types samenwerkers onderscheiden. De Groepsgerichte samenwerkers willen op zich best meedoen met een samenwerking, maar op voorwaarde dat voldoende anderen ook hun steentje bijdragen. De Structuurgerichte samenwerkers willen meedoen op voorwaarde dat de samenwerking goed gestructureerd is en 'zwartrijders' en mensen die zich niet aan de regels houden kunnen worden aangepakt. De 'Eigenbemoeiers' bemoeien zich het liefst met hun eigen zaken en willen alleen meedoen aan samenwerkingen als ze voldoende loon naar werken krijgen en als mensen die minder bijdragen niet meer krijgen dan zij. Verder willen ze hun bijdrage vooral zelf kunnen vormgeven. Binnen deze groep kan nog onderscheid gemaakt worden tussen gematigden en hardliners, waarbij die laatsten onder andere bepaalde groepen die in hun ogen te weinig bijdragen of te veel krijgen in hun mogelijkheden willen beperken. En tot slot zijn er Intrinsiek gemotiveerde samenwerkers die vrijwel altijd hun bijdrage leveren als het doel hen voldoende aanspreekt, ongeacht of ze er zelf persoonlijk voordeel aan hebben. Voor een goede samenwerking in de samenleving en in de politiek is het belangrijk dat alle samenwerkingsprofielen een rol spelen in ideeën- en besluitvorming.

Bij alle drie deze partijen is sprake van verandering in hun samenwerkingsprofiel. Het CDA positioneerde zich in 2023 met een combinatie van het profiel van gematigde eigenbemoeiers en van groepsgerichte samenwerkers. In 2025 richt het CDA zich nog steeds op groepsgerichte samenwerkers maar niet meer op eigenbemoeiers en in plaats daarvan op structuurgerichte samenwerkers. Het CDA presenteert zich in 2025 als een partij die pleit voor een gezamenlijke en op de lange termijn gerichte samenhangende aanpak van belangrijke maatschappelijke problemen. Iedereen moet daar zijn of haar steentje aan bijdragen maar daar dan ook toe in staat gesteld moet worden – en de lasten moeten eerlijk verdeeld worden. En voor problemen die niet goed op nationaal niveau kunnen worden opgelost wordt gepleit om de EU de slagkracht te geven om dat met ons en voor ons aan te pakken.

D66 laat in 2025 het profiel van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers los en positioneert zich met een combinatie van het profiel van groepsgerichte samenwerkers en een profiel van structuurgerichte samenwerkers. De motivatie om klimaatverandering tegen te gaan is er nog steeds, maar dat wordt nu niet meer neergezet als een doel op zich waarvoor alles moet wijken. In 2025 is het veel meer ingebed als iets dat ook voordelen oplevert voor degenen die verduurzamen en waar je in ieder geval niet iets voor hoeft in te leveren. D66 zet zich neer als een partij die nog steeds sterk gericht is op samenwerking, democratische en liberale waarden als individuele vrijheid, ontplooiingsmogelijkheden en rechtvaardigheid hoog in het vaandel heeft staan net als de sterke wens om de klimaatverandering tegen te gaan – maar nu veel minder

‘drammerig’ dan bij de vorige verkiezingen. Er is duidelijk meer oog voor eventuele nadelige gevolgen van milieumaatregelen, het opvangen van asielzoekers en arbeidsmigranten, marktwerking en juridische procedures – en voor de gevoelens die mensen daarbij kunnen hebben.

Het samenwerkingsprofiel van GLPVDA is veranderd van een combinatie van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers en groepsgerichte samenwerkers naar een combinatie van groepsgerichte samenwerkers en structuurgerichte samenwerkers. GLPVDA blijft een partij waarin solidariteit hoog in het vaandel staat en waarin sprake is van een grote mate van tolerantie tegenover mensen die niet meteen een grote bijdrage aan de samenleving kunnen leveren. Bovendien is het een partij waarin verduurzaming een hoofddoel is en gezamenlijke actie op een aantal gebieden de voorkeur heeft boven oplossingen via de markt en het particulier initiatief.

Tot slot is in deze quick scan nog gekeken in hoeverre de verkiezingsprogramma's van CDA, D66 en GLPVDA ideeën bevatten voor het stimuleren en verbeteren van de maatschappelijke samenwerking – vanuit het idee dat de organisatie van maatschappelijke samenwerking achterloopt op de ontwikkelingen op vooral economisch en technisch gebied en dat daar een belangrijke diepere oorzaak van een aantal maatschappelijke en politieke problemen zit. Hier is bovenal de conclusie dat deze partijen inderdaad een aantal structurele veranderingen voorstellen, zij het niet alle drie dezelfde. Ze lijken het wél eens over een grotere rol voor de overheid, en dan vooral een regisserende en sturende rol – maar ook een uitvoerende rol op gebieden waar marktpartijen onvoldoende presteren. En dan onder andere op het gebied van zorg, woningbouw en ruimtelijke ordening, omgang met migratie, openbaar vervoer en een aantal openbare voorzieningen. Tot slot pleiten ze alle drie voor een grotere rol voor de EU. Europese structuurveranderingen zijn bijvoorbeeld de mogelijkheid om collectief te gaan lenen in EU-verband en een aanpassing van de begrotingsregels en de aanbestedingsregels om meer ruimte te creëren voor defensie, verduurzaming en versterking van de positie van Europese bedrijven.

Opvallend tegen die achtergrond is dat CDA, D66 en GLPVDA weliswaar volgens de traditionele links/centrum/rechts-indeling een duidelijk andere politieke kleur hebben maar in termen van samenwerkingsprofielen in 2025 veel op elkaar lijken: groepsgericht en structuurgericht. Ook valt op dat ze alle drie een combinatie hebben van twee samenwerkingsprofielen – wat bij de vorige verkiezingen bij D66 nog niet het geval was. Dit maakt het voor deze partijen in principe makkelijker om deel te nemen aan een coalitie: de programmatische afstand tot een aantal andere partijen is kleiner dan bij partijen die maar één samenwerkingsprofiel hebben. Verder springt in het oog dat ze met hun verkiezingsprogramma's alle drie meer afstand nemen dan twee jaar geleden van gematigde en hardline eigenbemoeders – maar dat ze met het groepsgerichte profiel wel een aantal potentiële bezwaren van kiezers met dat eigenbemoedersprofiel weg lijken te willen nemen.

In twee eerdere quick scans zijn de samenwerkingsprofielen van BBB, PVV, NSC en VVD onderzocht. Het samenwerkingsprofiel van de BBB is in 2025 ten opzichte van 2023 veranderd van een combinatie van gematigde eigenbemoeders gecombineerd met groepsgerichte samenwerkers naar een combinatie van hardline eigenbemoeders en structuurgerichte samenwerkers. De PVV past ook in 2025 in het samenwerkingsprofiel van hardcore eigenbemoeders – en draagt dat op een aantal punten nog wat sterker uit dan in 2023. Het samenwerkingsprofiel van NSC was en blijft een combinatie van gematigde eigenbemoeders en structuurgerichte samenwerkers. Het samenwerkingsprofiel van de VVD is nog steeds dat van gematigde eigenbemoeders en de partij profileert zich daar in 2025 ook uitgesproken op. Daarmee hebben deze vier partijen ook in 2025 allen in de eerste plaats een samenwerkingsprofiel van eigenbemoeders. Ze hebben met elkaar gemeen dat ze voorstander zijn voor een beperkte rol voor de overheid en dat ze vooral veel vrijheid en ruimte voor burgers en bedrijven voorstaan. BBB, PVV en NSC zijn daarbij ook terughoudend om de EU meer slagkracht te geven, terwijl de VVD hier juist voor een versterking van de EU kiest.

Inleiding

Dit essay beschrijft de uitkomsten van een *quick scan* van de onlangs verschenen concept-verkiezingsprogramma's van CDA, D66 en GLPVDA voor de verkiezingen van de Tweede Kamer in 2025 (TK2025), met als doel om te kijken of het samenwerkingsprofiel van die partij is veranderd ten opzichte van de verkiezingen van twee jaar geleden (TK2023). In eerdere quickscans kwamen al de VVD, BBB, PVV en NSC aan bod.

Achtergrond voor dit onderzoek is dat samenlevingen bloeien als er sprake is van een goede samenwerking tussen de burgers, bedrijven en bestuurders en gaan achteruit als die samenwerking slechter gaat lopen. Dat is de centrale stelling van historicus Peter Turchin, zie Turchin(2006 en 2016). Hij bouwt daarbij onder andere voort op werk uit de gedragseconomie, waarin uit experimenten op basis van de speltheorie naar voren is gekomen dat er vier basistypen van samenwerkers zijn – en dat voor een goede samenwerking alle vier die types voldoende aan bod moeten. Zie Fehr c.s. (2002 en 2003). In het huidige Nederland – en in veel andere landen – loopt de maatschappelijke samenwerking stroef. Volgens de socioloog Manuel Castells komt dat omdat er bij de hedendaagse mensheid sprake is van technologische overontwikkeling en sociale onderontwikkeling. Die sociale onderontwikkeling komt volgens hem dan weer doordat de afgelopen decennia wereldwijd een verschuiving heeft plaats gevonden van een industriële maatschappij naar een netwerksamenleving terwijl onze maatschappelijke ordening en politieke praktijk nog grotendeels gericht zijn op een industriële samenleving. Zie Castells(2010a, 2010b en 2010c). Zoals ik in een eerder essay heb uitgewerkt is die netwerksamenleving de reden dat tegenwoordig alles met alles samenhangt en traditionele beleidsmaatregelen vaak geen effect hebben of zelfs compleet averechts kunnen uitpakken. En de beste manier om uit de huidige politieke impasse te komen is om te zorgen dat we nieuwe manieren van samenwerken ontwikkelen waardoor de samenleving beter gaat draaien en dan ook voor iedereen meer oplevert – waarbij beleid in een netwerksamenleving dan waarschijnlijk beter gericht kan worden op de manier waarop de interacties tussen burgers, bedrijven, bestuur en het buitenland geregeld zijn dan op het rechtstreeks beïnvloeden van hun gedrag via geboden en verboden. Zie Buiten(2025b).

De vier basistypen van samenwerkers zijn de volgende, samengevat in mijn formulering – die afwijkt van de oorspronkelijke termen uit de onderzoeksliteratuur. De Voorwaardelijke groepsgerichte samenwerkers willen op zich best meedoen met een samenwerking, maar op voorwaarde dat voldoende anderen ook hun steentje bijdragen. De Structuurgerichte samenwerkers willen meedoen op voorwaarde dat de samenwerking goed gestructureerd is en 'zwartrijders' en mensen die zich niet aan de regels houden kunnen worden aangepakt. De 'Eigenbemoeiers' willen alleen meedoen als ze voldoende loon naar werken krijgen en als mensen die minder bijdragen niet meer krijgen dan zij. Verder willen ze hun bijdrage vooral zelf kunnen vormgeven. En tot slot zijn er Intrinsiek gemotiveerde samenwerkers die vrijwel altijd hun bijdrage leveren als het doel hen voldoende aanspreekt, ongeacht of ze er zelf persoonlijk voordeel aan hebben.

In mijn eerdere essay over samenwerkingsprofielen heb ik bij de eigenbemoeiers nog onderscheid gemaakt tussen gematigde en hardline eigenbemoeiers, zie ook Buiten(2025a). In tabel 1 is te zien welk samenwerkingsprofiel de verschillende partijen toen hadden. En gezien de verkiezingsuitslag heeft toen meer dan de helft van de kiezer gestemd op partijen met een eigenbemoeiersprofiel. De resulterende coalitie bestond geheel uit partijen met dat profiel – wat er mogelijk toe heeft bijgedragen dat het bijbehorende kabinet-Schoof niet de geschiedenisboeken in zal gaan als een stabiel, langzittend kabinet dat veel wetgeving heeft gerealiseerd.

Tabel 1

Samenwerkingsprofielen politieke partijen TK 2023

	Voorwaardelijke groepsgerichten	Structuurgerichte samenwerkers	
Intrinsiek gemotiveerde samenwerkers	CU, GLPvDA	PvDD	D66, VOLT
Eigenbemoeiers gematigd	BBB, CDA	NSC	VVD, SGP
Eigenbemoeiers hardline			PVV, FVD, JA21, BVNL, 50LUS
	SP	BIJ1, DENK	

Bron: Buiten(2025a)

In de aanloop naar de verkiezingen voor de Tweede Kamer in het najaar van 2025 (TK2025) wil ik graag analyseren of 1) de partijen hun samenwerkingsprofiel hebben veranderd ten opzichte van twee jaar geleden en 2) in hoeverre ze in hun verkiezingsprogramma iets zeggen over het verbeteren van de maatschappelijke samenwerking, bijvoorbeeld door veranderingen in de maatschappelijke ordening en de interactiemechanismen tussen burgers, bedrijven en overheid. In 2023 richtten veel voorstellen zich nog vooral op het beïnvloeden van het gedrag van burgers en bedrijven en niet of nauwelijks op het vormgeven van hun onderlinge interactie. Uit onderzoek blijkt dat als je de interactiemechanismen wijzigt, actoren hun gedrag daarop aanpassen op een manier die het beste bij hen past. Zie onder andere Fehr c.s.(2002) en Fehr c.s.(2003) en Buiten(2024).

Vooruitlopend op een volledige update van deze analyse is voor een aantal partijen ‘quick scans’ gedaan door het vergelijken van de woordfrequentie uit het programma voor TK2025 met die van het programma van TK2023. Daarmee kan allereerst gekeken worden of het samenwerkingsprofiel van een partij verandert naar een ander type en zo ja, naar welk type? En mocht het type hetzelfde blijven, dan kan gekeken worden of de eventuele veranderingen in woordgebruik wijzen op accentverschuivingen binnen het samenwerkingsprofiel dat een partij bij TK2023 had. Hieronder wordt dit voor CDA, D66 en GLPvDA gedaan. In eerdere quick scans zijn VVD, BBB, PVV en NSC gedaan, zie Buiten(2025c en 2025d).

Disclaimer: in verkiezingsprogramma’s geven politieke partijen hun kijk op de wereld weer met als doel kiezers te trekken en daardoor zijn niet altijd alle uitspraken feitelijk waar. Voor dit onderzoek heb ik geen factchecks gedaan en geef ik – voor alle partijen – de woorden weer zoals de partijen die gebruiken.

CDA

Het (gewogen) koppelpercentage tussen de verkiezingsprogramma’s van het CDA voor 2023 en 2025 is 81,6%. Woorden die vaker gebruikt zijn wegen hierin zwaarder mee. Dit percentage wijst op een behoorlijke overlap in de gebruikte woorden en daarmee op voorhand op de nodige stabiliteit in het programma en het samenwerkingsprofiel.

Het CDA heb ik eerder getypeerd als een partij die zich profileert met twee samenwerkingsprofielen: dat van gematigde eigenbemoeiers en dat van voorwaardelijke samenwerkers (Buiten 2025a). Hieronder zal ik onderzoeken of die profielen in 2025 zijn gewijzigd. Daarbij kijk ik naar drie groepen woorden: 1) woorden die in het verkiezingsprogramma van 2025 wel in de top 1500 van meest gebruikte woorden voorkomen en niet in de top 50 van 2023, 2) de woorden die in beide programma’s in de top 1500 staan maar in 2025 verhoudingsgewijs vaker en 3) de woorden die in 2025 juist veel minder worden gebruikt. Van iedere groep zal ik voor een selectie van relevante woorden de passages in de programma’s bekijken waarin ze gebruikt worden om te beoordelen of er sprake is van een wijziging in standpunten en in het verlengde daarvan een verandering van of

verschuiving binnen een samenwerkingsprofiel. Als bijvangst ontstaat daarbij ook inzicht in standpunten die het CDA in 2025 belangrijk vindt. Mede op basis daarvan kan daarmee ook iets gezegd worden over de mate waarin het CDA veranderingen aan wil brengen in de organisatie van de samenwerking binnen Nederland en internationaal. Dat biedt een beeld van de potentiële rol van de BBB in politieke en maatschappelijke samenwerkingen.

Analyse relevante woorden voor TK2025 die in TK2025 niet in de top 1500 stonden

Deze analyse maakt het mogelijk om te zien in hoeverre het CDA in 2025 nieuwe standpunten inneemt die kunnen wijzen op een verandering van samenwerkingsprofiel. Zie bijlage 1 voor een overzicht van de 50 meest gebruikte woorden. Een aantal woorden is niet zo relevant, zoals 'concept-verkiezingsprogramma'. Hieronder wordt alleen een selectie van een aantal relevante daarvan bekeken om een indruk te krijgen van eventuele veranderingen.

Statushouders

Dit woord komt in 2025 zestien keer voor in het partijprogramma. In 2023 precies één keer, om aan te geven dat de spreidingswet moet worden doorgezet. Wat het CDA hierover zegt lijkt een aanscherping van de houding tegenover statushouders maar blijft wel een goede behandeling voorstaan en goede ondersteuning vanuit de Nederlandse samenleving. Daarmee blijft het profiel dus nog steeds gematigde eigenbemoedigers. En gezien de nadruk op de rol van niet alleen overheid maar ook werkgevers en werknemers past het ook wel bij groepsgerichte samenwerkers.

Relevante passages uit het verkiezingsprogramma van 2025 zijn onder andere 'Meer eisen aan integratie – Statushouders moeten verplicht inburgeren, anders verliezen ze hun status. Kinderen van statushouders volgen verplichte voor- en vroegschoolse educatie, zodat ze snel meedoen op school. Arbeidsmigranten die hier langer blijven, volgen een taaltraject. Alleen kansrijke asielzoekers krijgen sneller toegang tot de arbeidsmarkt en we zetten stevig in op statushouders aan het werk.' 'Integratie krijgt vooral vorm in de ontmoeting tussen mensen. De 'ander' wordt een buurman, een klasgenoot of collega. Dat vraagt om een wederkerige houding. En de inzet om elkaar te willen begrijpen. Werk is de snelste manier om de taal te leren. Asielzoekers en statushouders gaan sneller aan het werk.' 'Van de samenleving mag worden verwacht dat ze nieuwkomers eerlijke kansen geeft in het onderwijs, op een baan, en dat ze waar nodig nieuwkomers een extra zetje geeft. Van instanties zoals het COA en gemeenten mag worden verwacht dat zij zich proactief inzetten, aanspreekbaar zijn op resultaten, hun processen zo organiseren dat statushouders de beste kansen krijgen.' 'Voor alle statushouders is het inburgeringsonderwijs verplicht, in het uiterste geval op straffe van verlies van hun status.' 'Om alle statushouders zoveel mogelijk kansen te geven, zetten we in op stevige inburgering. Wij zetten in op zoveel mogelijk passende routes voor statushouders, zodat de kansen voor inburgeraars zo groot mogelijk zijn. De zogeheten zelfredzaamheidsroute wordt beperkter dan nu ingezet.' 'Statushouders die tijdelijk worden gehuisvest, worden dat in principe in de regio waaraan zij zijn toegewezen. De inburgering begint zodra de status is toegekend, niet pas als een statushouder is verhuisd naar de gemeente.' 'Elke statushouder is verplicht in te burgeren en actief mee te doen in de samenleving. Dat kan via taallessen, vrijwilligerswerk en betaald werk. Gemeenten hebben extra aandacht voor vrouwelijke statushouders, jonge kinderen en 'achterblijvers'. 'We verplichten voor- en vroegschoolse educatie voor kinderen van statushouders die nog inburgeringsplichtig zijn, zodat jonge kinderen niet met een taalachterstand op school hoeven te beginnen en de ouders kunnen inburgeren.' 'We rollen de initiatieven uit het programma 'Statushouders aan het werk' nationaal uit, samen met werkgevers, uitzenders en gemeenten.' 'We onderschrijven het belang van internationale schakelklassen om voor kinderen van statushouders een goede start in Nederland mogelijk te maken.' 'We stimuleren werkgevers en werknemers om individuele en collectieve afspraken te maken over ontwikkeling, van werk naar werk en het creëren van een leerrijke werkomgeving, met extra aandacht voor senioren, praktisch opgeleiden en statushouders.' 'Er leven tienduizenden kinderen van arbeidsmigranten in Nederland, die zich in een kwetsbare positie bevinden en vaak van school wisselen. Toegang tot

een vaste school wordt onderdeel van de bedrijfs-effectrapportage. Voorschoolse educatie wordt, net als voor kinderen van statushouders, verplicht. De kosten worden gedragen door de werkgever.’ ‘Gemeenten tonen solidariteit met Ter Apel en dragen allemaal naar vermogen bij aan asielopvang en de huisvesting van statushouders. Daarom zetten we de spreidingswet door.’

Woningbouw

In 2025 wordt het woord ‘woningbouw’ dertien keer gebruikt, in 2023 één keer (met en pleidooi voor voldoende betaalbare woningbouw voor middengroepen). Met een aantal van de maatregelen die de partij voorstelt om veel meer woningen te bouwen speelt het CDA in op het profiel van groepsgerichte samenwerkers: iedereen moet een steentje bijdragen. Typerend is deze zin ‘Waar pijnlijke keuzes samengaan met perspectief’. Zo pleit de partij voor het geleidelijk verder afbouwen van de hypotheekrente-af trek waarvan de gevolgen door een brede groep mensen gevoeld kan worden. Tegelijkertijd haakt het CDA in de betrokken passages ook aan bij een profiel van structuurgerichte samenwerkers, door een aantal heel concrete en gedetailleerde maatregelen voor te stellen en daarbij ook een aantal bestaande structuren in de maatschappij te willen aanpassen. Belangrijk is onder andere het willen veranderen van de rol van de overheid versus de markt. Verder wordt er gesproken over ‘het geheel is meer dan de som der delen’ en dat past bij structuurgerichte samenwerkers.

Relevante citaten: ‘Woningzoekende op 1 – Wij kiezen voor de woningzoekende in onze voorstellen om jaarlijks 100.000 woningen te bouwen. Het principe van ‘straatje erbij’ breiden we uit tot een ‘wijkje erbij’ zodat jongeren in hun dorp of stad kunnen blijven wonen. We maken het moeilijker om woningbouw met juridische procedures te vertragen. De gang naar de Raad van State beperken we. De hypotheekrenteaf trek bouwen we stap voor stap af, terwijl we tegelijk de inkomstenbelasting evenveel verlagen. Zo maken we woningen meer betaalbaar op de langere termijn.’ ‘We investeren in leefbare steden en in de regio en zorgen voor goede bereikbaarheid met auto en trein. Zo maken we grootschalige woningbouw overal in Nederland mogelijk.’ ‘Volkshuisvesting werd woningmarkt. Wetgeving is te ingewikkeld geworden en procedures verstikken nieuwe bouwprojecten. Stikstof beperkt woningbouw en ontwikkeling van bedrijven. Demografische ontwikkelingen stellen eisen aan voorzieningen en onze zwaarbelaste infrastructuur.’ ‘Dat vraagt om goede ruimtelijke ordening. De overheid moet de regie terugpakken om keuzes te maken in schaarste. Door een visie te ontwikkelen, samen met provincies, regio’s en gemeenten, met bedrijven en maatschappelijk middenveld. Waar pijnlijke keuzes samengaan met perspectief. Grootschalige woningbouw, samenhang tussen wijken en wonen in het dorp waar je bent geworteld, gaan hand in hand met goede bereikbaarheid. Een visie die sociaal rechtvaardig, haalbaar en toekomstgericht is.’ ‘Grootschalige woningbouw is alleen mogelijk al de nieuwe wijken goed bereikbaar zijn. We investeren in wegen, OV en fietspaden om steden en buurten leefbaar en bereikbaar te maken.’ ‘We zetten fors in op het bouwen van nieuwe huurwoningen in het middensegment. Dit is nodig zodat groepen als leraren, verpleegkundigen en politieagenten toegang krijgt tot een passende woning. Woningcorporaties spelen hierin een belangrijke rol. We zorgen dat zij hiervoor – net als bij sociale huur - geborgde financiering via het Waarborgfonds Sociale Woningbouw krijgen.’ ‘Nederland moet van het stikstofslot. Voor woningbouw en andere bouwprojecten, infrastructurele projecten en landbouw is het van het grootste belang dat de vergunningverlening weer op gang komt. Sinds de PAS-uitspraak van 2019 is er te weinig gedaan om daadwerkelijk tot een oplossing te komen. We onderschrijven het plan van LTO, NAK en de medeoverheden dat onlangs is gepresenteerd. Dit is een belangrijke eerste stap, die met het Rijk en andere organisaties verder moet worden uitgewerkt. Deze beweging moet leiden tot emissiereductie in alle sectoren op zeer korte en langere termijn, via wettelijk geborgde doelstellingen, zodat er weer vergunningen kunnen worden verleend, zodat biodiversiteit kan verbeteren, PAS-melders en interimmers kunnen worden gelegaliseerd. We monitoren voortdurend de voortgang op de gestelde doelen en sturen waar nodig bij. We doen wat nodig is.’ ‘We moeten het landschap duurzaam beheren, het welzijn van dieren verhogen, het klimaat en de

bodem verbeteren en ruimte scheppen voor andere maatschappelijke prioriteiten, zoals natuur, woningbouw, water en energietransitie.’ ‘We herzien de Wet Markt en Overheid, ontdoen die van Nederlandse koppen op Europese regels waar dat kan en nemen belemmeringen in publiek-private samenwerking weg. Bijvoorbeeld bij grondtransacties ten behoeve van snelle woningbouw of maatschappelijke initiatieven op de grote opgaven van het land, zoals klimaat en energie.’ ‘Elke regio draagt met eigen kracht bij aan de grote opgaven van Nederland: van energietransitie tot woningbouw en van natuur tot economie. Wij kiezen ervoor om die unieke kwaliteiten te versterken en verschillen te benutten, zodat regio’s niet alleen ontvangen maar ook geven. Zo bouwen we samen aan een land waar elke regio telt en het geheel sterker is dan de som der delen.’ ‘Te vaak komen maatschappelijke voorzieningen niet van de grond vanwege gebrek aan geld. Maatschappelijke baten gaan voor de financiële baten uit. Voorbeelden zijn regionale spoorlijnen/ov-verbindingen, sociale woningbouw, maar ook buurtcentra en huisvesting voor het verenigingsleven.’

Rondom

Dit woord komt in 2025 elf keer voor, in 2023 één keer (over de vele onder andere medische en technische ontwikkelingen ‘rondom nieuw leven’ en de ethische vragen die dat oproept – een passage die in 2025 ook voorkomt). De term wordt een paar keer in de geografische betekenis gebruikt maar verder vooral om problemen en beleidsterreinen te benoemen die veel raakvlakken hebben met andere onderwerpen en die in onderlinge samenhang moeten worden bekeken. De betreffende passages bieden weinig aanknopingspunten voor gematigde eigenbemoeiers, maar bevatten wel een aantal kenmerken van zowel groepsgerichte als structuurgerichte samenwerkers. En er zitten een aantal verwijzingen in naar maatschappelijke samenwerking. Verder valt hier en bij het vorige woord op dat het CDA bewust veel onderwerpen aan elkaar koppelt en dan met één maatregel meerdere vliegen in één klap lijkt te willen slaan.

Een aantal passages: ‘Sport en bewegen verbindt mensen en sporten is gezond: van amateursport in de weekenden tot het saamhorigheidsgevoel rondom topsport.’ ‘We willen dat het Rijk en de gemeenten op korte termijn komen tot een nieuw Sportakkoord (op termijn een Sportwet), om zoveel mogelijk mensen te laten bewegen en te zorgen voor voldoende sportmogelijkheden. Ook wordt sport betrokken in beleidsvorming rondom zorg, welzijn, mentale gezondheid en re-integratiebeleid van uitkeringsgerechtigden en inburgeraars.’ ‘We organiseren de ggz rondom mensen. We dringen wachttijden terug, onder andere door een beter gemixte samenstelling tussen zwaardere en lichtere patiënten, wachtlijstbemiddeling, innovatieve vormen van behandeling en ervaringsdeskundigen.’ ‘Het leven start met het wonder van een nieuw begin. Medische ontwikkelingen rondom nieuw leven roepen ethische vragen op. We willen hierover een maatschappelijk gesprek voeren zodat de overheid sturing kan geven vanuit het principe van fundamentele beschermwaardigheid van het leven.’ ‘We zijn geen voorstander van de Wet Voltooid Leven. De problematiek rondom euthanasie van jongeren onder de 30 volgen we nauw. We willen meer onderzoek naar de oorzaken van de stijging van het aantal gevallen.’ ‘We houden rekening met andere fiscale regelingen rondom huisbezit.’ ‘We willen een tijd- en plaatsgebonden congestieheffing – een heffing tijdens de spits in drukke gebieden om bij te dragen aan een betere doorstroming, schonere lucht en een leefbaarder straatbeeld, te beginnen op de drukste verbindingen rondom grote steden. We investeren de opbrengst in verbetering van de infrastructuur.’ ‘We moeten de komende periode een groot aantal grote vraagstukken tegelijk aanpakken. Voor boeren en vissers een eerlijke prijs voor het voedsel dat ze produceren, ruimte om te kunnen ondernemen, grond die betaalbaar is. Voor toekomstperspectief voor jonge boeren, zodat ze de transitie kunnen meemaken. De natuur moet worden versterkt, door investeringen in waterbeschikbaarheid en reductie van stikstofdepositie. In de wereldwijd erkende wetenschappelijke positie rondom landbouw en natuur blijven we investeren met overheid, kennisinstellingen en bedrijven.’ ‘We pleiten voor specifieke informatie-uitwisseling binnen een kenniscluster waarin onderzoek, private bedrijven en agrariërs onderzoek doen naar natuurbeheer en de effecten hiervan versterken en uitdragen. Deze clusters, zoals rondom de

Wageningen Universiteit, stralen ook uit naar de regio's en jagen innovatie aan.' 'De inzet van de krijgsmacht is primair het afschrikken van agressie en het voorkomen van oorlog in Nederland en in het NAVO-verdragsgebied. Nederland zet zich in voor stabiliteit in het fragiele gebied rondom Europa en de verdediging van de Caribische delen van het Koninkrijk.' 'Het Europese migratiepact dat in juni 2026 wordt ingevoerd vormt voor het CDA de basis van de nationale aanpak rondom asiel.'

Weerbaarheid

In 2025 wordt het woord negen keer gebruikt in het verkiezingsprogramma, in 2023 komt 'weerbaarheid' helemaal niet voor. In 2025 gaat het deels over militaire weerbaarheid, met onder andere het voorstel om de opkomstplicht weer in te voeren en een aantal maatregelen tegen hybride oorlog en tegen ondermijnende criminaliteit. Maar het gaat ook over financiële weerbaarheid van huishoudens en over het belang van saamhorigheid in de samenleving. Ook wordt er gesproken over het belang van een brede maatschappelijke betrokkenheid. Dit past opnieuw dus vooral bij groepsgerichte en structuurgerichte samenwerkers. Er zitten niet echt een aansluiting op het profiel van eigenbemoeders.

Voorbeelden van passages waarin het woord gebruikt wordt: 'Voor een deel financieren we de defensie-uitgaven via een vrijheidsbijdrage voor burgers en bedrijven, zodat iedereen evenredig bijdraagt naar draagkracht. De veiligheid en weerbaarheid van Nederland is zowel van individueel als economisch als maatschappelijk belang.' 'Lokale overheden zetten samen met veiligheidsregio's buurtcrisisteams op van burgers die bij rampen en crises kunnen worden ingezet, gericht op het vergroten van de weerbaarheid. We betrekken de hele samenleving bij veiligheid en crisisbeheersing.' 'We pleiten voor een ambitieus meerjarenprogramma - een zogenaamd 'Deltaplan' - om georganiseerde ondermijnende criminaliteit substantieel terug te dringen. Dit plan omvat onder andere een verhoging van opspoor- en vervolgingscapaciteit, de versterking van sociale weerbaarheid in kwetsbare wijken, het aanspreken van risicovolle sectoren (zoals de makelaardij, de advocatuur, het notariaat, festivalorganisaties en transportbedrijven), én bewustwordingscampagnes zoals 'Kijk niet weg' en 'Zeg 'nee' tegen drugs.' 'Financiële weerbaarheid Veel Nederlandse huishoudens zijn financieel kwetsbaar, waardoor zij bij een tegenslag al snel in betalingsproblemen komen. Dat kan leiden tot problematische schulden, wat grote impact heeft. Armoede en problematische schulden leiden tot stress en gezondheidseffecten, waardoor het vinden van een oplossing nog moeilijker wordt. We willen meer maatwerk, meer ruimte om tussen uitvoerders gegevens uit te wisselen en eenvoudiger regelgeving.' 'Wanneer we staan voor onze waarden, weten we ook wat er op het spel staat. Voor welke samenleving we willen vechten, welke manier van leven en welzijn we willen verdedigen. Een weerbare samenleving begint met sociale samenhang, met vertrouwen in elkaar. Zodat weerbaarheid veerkracht wordt.' 'De afgelopen jaren zijn er tal van voorbeelden geweest van hybride oorlogsvoering en (pogingen tot) Russische inmenging in verkiezingscampagnes en andere publieke debatten in Westerse landen. We verbeteren onze cyberveiligheid tegen hacks, versterken onze democratische processen en zetten in op een grotere bewustwording in en weerbaarheid van de samenleving.' 'China: samenwerking waar mogelijk, weerbaarheid waar nodig.' 'Door de toenemende militaire dreigingen willen wij een heractivering van de militaire opkomstplicht, naar Scandinavisch model. Defensie schaaft versneld haar organisatie op om opkomstplichtigen een plek te kunnen bieden zodat tienduizenden plekken beschikbaar komen. Overige jongeren kunnen een bijdrage leveren aan de Nederlandse samenleving en veiligheid door een Maatschappelijke Diensttijd, reservist te worden of deel te nemen aan buurtcrisisteams. Daarnaast krijgen alle jongeren aan het begin van hun vervolgopleiding een introductie in weerbaarheid. In alle vervolgopleidingen introduceren we een vak gericht op bewustwording en zelfredzaamheid gericht op een oorlogssituatie toegepast op de opleiding die jongeren volgen.' 'Voor de realisatie van de opschaling defensie-industrie komen er op korte termijn afspraken met langjarig perspectief om industrie en bedrijven (gedeeltelijk) te laten omschakelen naar kritische

productie voor defensie en weerbaarheid. Dit gebeurt samen met regionale ontwikkelingsmaatschappijen en betrokken bedrijven.'

Pensioen

In 2025 wordt het woord negen keer gebruikt, in 2023 één keer (in relatie tot levenslang leren). In het programma van 2025 staan collectieve arrangementen voor het sparen voor pensioen voorop, met nadrukkelijk aandacht voor een afweging van belangen over generaties heen, maar ook met oog op de eigen verantwoordelijkheid van onder andere zelfstandigen en vrouwen om een aanvullend pensioen op te bouwen. Opnieuw komt hier een combinatie naar voren een profiel van groepsgerichte en structuurgerichte samenwerkers en nauwelijks iets dat echt bij eigenbemoeijs hoort.

'We maken de positie van zelfstandigen duidelijker door wetgeving aan te passen en te blijven inzetten op goede communicatie. Zelfstandigen moeten verantwoordelijkheid nemen voor een inkomensvoorziening bij arbeidsongeschiktheid (ook voordat de Basisverzekering Arbeidsongeschiktheid voor Zelfstandigen in werking treedt) en een toereikend pensioen.' 'Transparant pensioen. In het nieuwe pensioenstelsel blijven we collectief sparen en beleggen. Pensioenuitkeringen voor gepensioneerden kunnen eerder stijgen en kunnen stabiel zijn dan in het oude stelsel. Jongeren bouwen meer pensioen op en het is veel duidelijker hoeveel dat is. Deeltijdwerk leidt tot minder pensioen en zelfstandigen die geen pensioen opbouwen, zijn later alleen aangewezen op AOW.' 'Vrouwen bouwen vaker een lager aanvullende pensioen op en zijn vaker afhankelijk van een lager nabestaanden pensioen. Via bewustwording en informatie campagnes, samen met werkgevers en pensioenfondsen, zetten we in op een betere pensioen opbouw bij vrouwen.' 'De AOW is ons basispensioen, pensioenregelingen zijn daarop gebaseerd. De komende jaren krijgen steeds meer ouderen hun welverdiende AOW en pensioen. We houden daarom de AOW ongemoeid. Veel ouderen staan middenin de samenleving en willen zelf hun leven vormgeven. Het CDA wil onderlinge zorg stimuleren en samenwonen in nieuwe woonvormen gemakkelijker maken.'

Creëren

In 2025 komt het elf keer voor en in 2023 één keer – over het creëren van budgettaire ruimte bij de overheid. Het woord lijkt vooral gebruikt te worden om aan te geven dat het CDA iets wil doen of laten ontstaan dat er nu niet of onvoldoende is – op een veelheid van terreinen. Voorbeelden zijn 'gemeenschapsgericht bouwen', studentengemeenschappen in studentensteden en 'warme woonomgevingen voor senioren'. Opnieuw wijst dit op groepsgerichte en structuurgerichte samenwerkers en niet of nauwelijks op eigenbemoeijs als samenwerkings-profiel.

Een aantal citaten: 'We stoppen met de gedachte dat meer regels altijd leiden tot het maken van minder fouten. Onevenredige verantwoordingsdruk zorgt voor maatschappelijke schade, tast de beroepseer van mensen aan en dooft het plezier van vrijwilligers uit. Het CDA vertrouwt op vitale verenigingen. Mensen die verantwoordelijkheid nemen voor elkaar en voor anderen kansen creëren, juist ook als je die ander niet dagelijks in je eigen bubbel tegenkomt. Voor een samenleving met veerkracht, verbondenheid en onderling vertrouwen.' 'Zo creëren we warme woonomgevingen voor senioren, verkleinen we sociale problemen van inwoners en bevorderen we doorstroom in wijken. Corporaties krijgen ruimte om te investeren in gemeenschapsgericht bouwen.' 'Leren voor het leven, kansen creëren' 'Studentensteden zijn gemeenschappen. Het CDA wil dat gemeenten, universiteiten, hogescholen en woningcorporaties samen investeren in passende studentenhuysvesting. We maken tijdelijke contracten voor studenten weer mogelijk en creëren huysvesting door de kostendelersnorm af te schaffen voor hospita's en jongvolwassenen.' 'We stimuleren werkgevers en werknemers om individuele en collectieve afspraken te maken over ontwikkeling, van werk naar werk en het creëren van een leerrijke werkomgeving, met extra aandacht voor senioren, praktisch opgeleiden en statushouders.' 'Wij creëren ruimte om nieuwe technologieën veilig en gecontroleerd te testen, zodat innovaties sneller de samenleving ten goede komen.' 'Verziltng, verdroging en vernatting zijn een steeds groter probleem. We stimuleren

kennisprogramma's op verzilting en verdroging door boeren en waterschappen te laten samenwerken met wetenschap, bedrijven en overheid. Zo creëren we klimaatweerbare gewassen die in een verzilte bodem kunnen worden geteeld en zoet water beschikbaar houden.' 'Om grondmobiliteit te creëren komen er regionale grondbanken onder de regie van regionale landinrichtingscommissies om zo herinrichting van landbouw en natuur te creëren.' 'De arbeidsmarkt ontwikkelt zich sterk. Mensen zijn steeds minder hun leven lang in dienst bij dezelfde werkgever. Contracten zijn vaker flexibel. Nieuwe technologieën creëren zowel kansen als uitdagingen. Het is belangrijk dat mensen zich een leven lang blijven ontwikkelen, voor henzelf, voor werkgevers en voor de samenleving. Soms is ondersteuning nodig: van school naar werk, van werk naar werk, van ziek naar weer gezond, en bij ingrijpende levensmomenten.'

Stikstof

Deze term wordt in 2025 negen keer gebruikt in het verkiezingsprogramma, in 2023 twee keer (rond stilgelegde wegeaanleg en het vasthouden aan 2035 als deadline voor een aantal reductiedoelen). In het programma van 2025 is het een sleutelpunt om veel dingen weer in beweging te kunnen krijgen en zowel het onderwerp als de meeste maatregelen worden ook bij de andere partijen genoemd. Voor een deel van de oplossing wordt gepleit voor intensievere Europese samenwerking, wat past bij een profiel van structuurgerichte samenwerkers. Ook het pleidooi voor voorspelbaar en op de lange termijn gericht beleid past bij dat profiel.

'Willen we ons land vitaal houden dan moeten we aan de slag. We lopen op veel manieren tegen grenzen aan van wat kan. De overheid heeft haar regie losgelaten en vertrouwd op de markt. Volkshuisvesting werd woningmarkt. Wetgeving is te ingewikkeld geworden en procedures verstikken nieuwe bouwprojecten. Stikstof beperkt woningbouw en ontwikkeling van bedrijven.' 'De luchtvaart vervult een belangrijke rol in onze economie, maar moet ook verduurzamen qua CO₂-uitstoot, geluid en stikstof. Krimp of groei zijn geen doel op zich, maar een resultaat van de milieuruimte en gezondheidsruimte die beschikbaar is.' 'Het plezier om te ondernemen moet terugkomen. Het Nederlandse ondernemers- en vestigingsklimaat is de laatste jaren achteruitgegaan. Problemen als stikstof, netcongestie, de schaarste aan ruimte, grondstoffen en arbeidskrachten, regeldruk, financieringsperikelen voor mkb'ers en afnemende arbeidsproductiviteit hebben veel ondernemers ontmoedigd.' 'De transitie naar een duurzame wereld vraagt om duidelijke politieke keuzes. Keuzes voor een ambitieus Europees klimaatbeleid, het klimaat stopt niet aan de grens. Keuzes voor een stevige, tijdige en onvoorwaardelijke aanpak van de uitstoot van CO₂ en stikstof om ons land van het slot te halen. Keuzes voor de transitie naar schone energie, op een manier die iedereen kan meemaken. Dat alles vraagt om een langetermijnvisie, met voorspelbaar beleid, behapbare kosten voor inwoners en een gelijk Europees speelveld voor ondernemers wanneer zij verduurzamen.' 'Groen gas is een duurzaam alternatief voor aardgas. We investeren in projecten van onder andere mestvergisters en strippers die stikstof uit mest halen. Hiermee kunnen veehouders tussen de 50% en 70% stikstofuitstoot reduceren.' 'Het CDA wil toewerken naar een hogere norm voor stikstof uit dierlijke mest op grasland. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat dit op grasland geen extra uitspoeling veroorzaakt en daarmee geen risico vormt voor de waterkwaliteit.' 'Het genoemde geborgde pakket leidt tot het kunnen toepassen van een hogere rekenkundige ondergrens, gesteund door de wetenschap, zodat vergunningen kunnen worden verleend voor onder andere bouwprojecten, de aanpak van netcongestie en stikstof verlagende innovaties.' 'Er komt een schot tussen groene stikstof (ammoniak) en grijze stikstof (NOx).'

Verduurzamen

In 2025 komt het woord negen keer voor, in 2023 twee keer (in relatie tot de agrarische sector en de maakindustrie). In 2025 worden veel bedrijfstakken genoemd die actief moeten gaan verduurzamen, terwijl ook huishoudens moeten meedoen. Dit past bij een profiel van groepsgerichte samenwerkers. Verder wordt nadrukkelijk gesteld dat een deel van de

verduurzaming in Europees verband moet worden gedaan. Dat past in een profiel van structuurgerichte samenwerkers.

Relevante passages zijn onder andere ‘Wij zetten met Stichting Waarborgfonds Sport een fonds op voor sportclubs om hun accommodaties te herbouwen, te renoveren en/of te verduurzamen.’ ‘We blijven inzetten op het verduurzamen van woningen en het verbeteren van wooncomfort. Door zowel in te zetten op isoleren als op de overgang naar duurzame vormen van energie, bijvoorbeeld door waar mogelijk hybride warmtepompen de standaard te maken of in te zetten op warmtenetten.’ ‘De vrachtwagenheffing is deels bedoeld om de sector verder te verduurzamen. We verbreden de heffing naar alle wegen (niet alleen snelwegen), om sluiproutes te voorkomen.’ ‘De luchtvaart vervult een belangrijke rol in onze economie, maar moet ook verduurzamen qua CO₂-uitstoot, geluid en stikstof.’ ‘We maken bindende en wederkerige maatwerkafspraken met de grootste vervuilende bedrijven om de bestaande industrie te verduurzamen en te bouwen aan een duurzame economie van de toekomst.’ ‘De transitie naar een duurzame wereld vraagt om duidelijke politieke keuzes. Keuzes voor een ambitieus Europees klimaatbeleid, het klimaat stopt niet aan de grens. Keuzes voor een stevige, tijdige en onvoorwaardelijke aanpak van de uitstoot van CO₂ en stikstof om ons land van het slot te halen. Keuzes voor de transitie naar schone energie, op een manier die iedereen kan meemaken. Dat alles vraagt om een langetermijnvisie, met voorspelbaar beleid, behapbare kosten voor inwoners en een gelijk Europees speelveld voor ondernemers wanneer zij verduurzamen.’ ‘Om de energietransitie mogelijk en betaalbaar te maken is betrouwbaar en stabiel langetermijnbeleid nodig. Juist ook om de maakindustrie, die wil verduurzamen, te behouden voor Nederland.’ ‘Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) bepaalt deels de ruimte en het Nederlands beleid. We willen focus op het behoud van maatwerk voor lidstaten. We willen daarin aandacht voor overnames door jonge boeren, de Europese voedselstrategie en innovatiegelden om de landbouw verder te verduurzamen.’

Overheidsfinanciën

Deze term wordt in 2025 acht keer gehanteerd, in 2023 geen enkele keer. Wel werd toen het verwante woord overheidsuitgaven gebruikt, twee maal: om aan te geven dat de uitgaven moesten worden teruggebracht. De overheidsfinanciën worden in 2025 door het CDA nadrukkelijk geplaatst in een intergenerationeel perspectief en met oog voor de rol van de overheid als investeerder in ‘structuurversterking en toekomstig verdienvermogen’. Dit past vooral bij een profiel van structuurgerichte samenwerkers, maar ook wel in dat van eigenbemoeiers: op bijvoorbeeld subsidies en uitkeringen lijkt wél te mogen bezuinigd.

Een aantal citaten: ‘Nederland is een welvarend land. Waar we samen verantwoordelijk zijn voor elkaar en voor de ‘generaties na ons. Daarmee zijn gezonde overheidsfinanciën meer dan een boekhoudkundige hobby. Het gaat om het zijn van goede burens, en goede voorouders.’ ‘Solide, toekomstgerichte overheidsfinanciën zijn juist daarom en juist nu essentieel. Het CDA wil verantwoord, zuinig en netjes omgaan met de overheidsfinanciën. Het is geld van ons allemaal. Als we goed met onze overheidsfinanciën omgaan, voorkomen we dat we de rekening onnodig doorschuiven naar een volgende generatie. Schulden van vandaag zijn de lasten van morgen.’ ‘Het CDA staat voor houdbare overheidsfinanciën. Juist door op korte termijn meer ruimte te zoeken, kunnen we de keuzes maken die op lange termijn tot gezondere overheidsfinanciën leiden.’ ‘We houden vast aan het zogenaamde ‘trendmatig begrotingsbeleid’. Dit brengt rust in de Nederlandse overheidsfinanciën, zo laat ook onze historisch lage staatsschuld zien.’ ‘Investeringsniveaus kunnen zich op termijn terugverdienen en zo versterken de overheidsfinanciën juist. Het publieke investeringsniveau is de afgelopen 20 jaar steeds verder achter gaan lopen op de stijgende consumptieve overheidsuitgaven. Daarom voegen we nadrukkelijk onderscheid toe tussen (a) investeringen in structuurversterking en toekomstig verdienvermogen, (b) herverdelende uitgaven zoals uitkeringen en subsidies en (c) uitgaven aan bestuur en rechtsstaat. Op die manier kan economische groei onze welvaart blijven dragen.’

Analyse van relevante woorden met een gestegen woordfrequentie t.o.v. TK2023

Deze woorden kunnen opnieuw een blik geven op zaken die het CDA in 2025 belangrijker vindt dan twee jaar geleden en of dat wijst op een verandering van of verschuiving binnen het samenwerkingsprofiel. Bijlage 2 geeft de belangrijkste 50 woorden. Niet alle woorden uit het rijtje in de bijlage zijn relevant. Hieronder een selectie uit die lijst.

Strategische

Dit wordt in het programma van 2025 zes keer gebruikt en in 2023 drie keer. Nieuw in 2025 lijkt een gematigd positief standpunt over eurobonds – uiteraard onder strenge voorwaarden. Dat laatste past bij een profiel van eigenbemoeders, het eerste niet en past eerder bij structuurgerichte samenwerkers: in breder verband een samenwerking opzetten. En ook hier weer de wens om over een langere periode naar een samenhangend geheel van maatregelen te kijken, hier via een ‘gezamenlijke strategische investeringsagenda. Dat past eveneens bij structuurgerichte samenwerkers.

In 2025: ‘Wij staan open voor het aangaan van gemeenschappelijke schulden (eurobonds) in noodsituaties en voor specifieke investeringen in Europese publieke goederen die onze veiligheid en open strategische autonomie versterken. Dit kan alleen onder strenge voorwaarden zoals tijdelijkheid, een beperkte omvang en stevige afbakening, concrete en afdwingbare afspraken over terugbetaling en een duidelijk aantoonbare Europese inzet. Gezamenlijke schulden zijn geen structurele financiering van begrotingstekorten en gaan hand in hand met afdwingbare afspraken over structurele hervormingen.’ ‘China kent een autoritair regime dat op grote schaal mensenrechten schendt. Tegelijkertijd speelt het als op een na grootste economische en militaire macht ter wereld een sleutelrol op het wereldtoneel, ook op het gebied van handel en investeringen, innovatie en klimaattransitie, en in multilaterale organisaties. Waar mogelijk moeten we strategische afhankelijkheden afbouwen, cruciale sectoren beschermen tegen ongewenste overnames en optreden tegen oneerlijke handelspraktijken (waaronder dumping van goedkope producten) die Europese industrieën benadelen.’ ‘We brengen onze strategische afhankelijkheden van China in kaart en bouwen deze af. We pakken oneerlijke handelspraktijken zoals dumping aan, diversifiëren onze ketens voor grondstoffen, willen meer investerings-screenings en gaan nieuwe partnerschappen aan met andere landen.’ ‘Het Nederlandse handelsbeleid moet open strategische autonomie, innovatie en verduurzaming aanjagen in samenwerking met Europa. Diversificatie van toeleveranciers van kritische grondstoffen, medicijnen en andere strategische goederen, is essentieel.’ ‘Er komt een gezamenlijke strategische investeringsagenda, waarin heel gericht en in samenhang met bedrijven en kennisclusters aan missies en sleuteltechnologieën voor klimaatverandering en transitie wordt gewerkt.’

In 2023: ‘Coöperaties krijgen de ruimte om zonder winstoogmerk voor de middenklasse te gaan bouwen. Hiervoor is het van belang dat coöperaties strategische grondposities kunnen innemen. We schaffen de markttoets af.’ ‘Een sterk Europa is strategisch autonoom en concurrerend op de wereldmarkt. Dat betekent dat Europa niet afhankelijk is van onbetrouwbare staten als Rusland voor haar energie, of zijn havens of technologie in de uitvoer doet aan China. Europa voert een strategische industriepolitiek door zoveel mogelijk zelf te voorzien in de vitale levensbehoeften van deze eeuw, van voedselzekerheid tot medische producten, geavanceerde chips en energie. Waar dit niet mogelijk is streven we naar een gebalanceerde wederzijdse afhankelijkheid.’ ‘Een klein land aan zee zal altijd de blik op de wijde wereld gericht moeten hebben. Wij gaan strategische allianties aan met andere Europese landen buiten de EU en versterken huidige samenwerkingen, bijvoorbeeld met landen aan de Noordzee.’

Defensie

In 2025 gebruikt het CDA dit woord 26 keer, in 2023 acht keer. Er wordt in 2025 gepleit voor zwaardere inspanningen op het gebied van defensie en de defensie-industrie. Daarbij wordt ook nadrukkelijk voor een verdergaande internationale samenwerking gepleit in vooral EU- en NAVO-

verband en wordt expliciet gekozen voor het herinvoeren van de opkomstplicht bij de dienstplicht en een constructie met grote aantallen reservisten die ook in crisissituatie kunnen worden ingezet. In 2023 werd nog vooral gesproken over een maatschappelijke dienstplicht. Verder wordt er gepleit voor een 'vrijheidsbijdrage' om een deel van de extra kosten te financieren, een soort waterschapsbelasting voor veiligheid zo lijkt het. Er wordt met andere woorden door het CDA gekozen voor een grootschalige collectieve actie waarin niet alleen voordelen voor burgers en bedrijven aan vast zitten maar nadrukkelijk ook lasten in tijd en geld. Dat past vooral bij een profiel van structuurgerichte samenwerkers en niet echt meer bij eigenbemoeiers.

Een aantal passages uit het programma van 2025: 'We hebben nieuwe ruimte nodig voor de energietransitie, defensie, bereikbaarheid, grootschalige woningbouw of 'een straatje erbij'. 'We investeren in de capaciteit bij Defensie om significant meer mbo-studenten te begeleiden.' 'Economische groei is geen doel op zich. Het is wel broodnodig voor onze welvaart en welzijn. Voor ons klimaat en de energietransitie, verhoogde defensie-uitgaven en kostbare stijgende zorgbehoeftes.' 'Defensie en Economische Zaken maken een gezamenlijk innovatieprogramma met het bedrijfsleven en onderzoeksinstellingen.' 'De Europese meerjarenbegroting (2028 – 2034) moet ook de nieuwe prioriteiten van de EU weerspiegelen zoals defensie, de energietransitie, innovatie en migratie.' 'De Russische agressie in Oekraïne moet stoppen. Het is onze morele plicht en in het belang van onze eigen veiligheid om Oekraïne te blijven steunen in de strijd voor vrijheid. Oekraïne verdient een bijzondere behandeling in ons defensie- en buitenlandbeleid, met samenwerking gericht op verdediging en wederopbouw.' 'Nederland committeert zich aan de afspraken van de NAVO-capaciteits-doelstellingen en de nieuwe NAVO-norm om uiterlijk in 2035 3,5% van het bbp uit te geven aan defensie. In de komende periode willen we de eerste stap naar 2030 zetten. Daarnaast geven we ook 1,5% van het bbp aan defensie gerelateerde doelen uit.' 'Vrijheid is niet gratis. Investerings in onze veiligheid zijn vandaag van belang en voor de toekomst. We maken ruimte op de begroting om de extra Defensie-uitgaven te kunnen betalen, waarbij we gebruik maken van de ruimere EU begrotingsregels. Daarnaast introduceren we een vrijheidsbijdrage voor iedereen, burgers en bedrijven. We vragen daarmee iedereen evenredig naar draagkracht bij te dragen.' 'We zetten de extra defensie-uitgaven in voor het versterken en moderniseren van onze krijgsmacht. Die moet beschikken over hoogwaardig materieel. Ethische en juridische normen moeten in de programmering van slimme wapensystemen worden verwerkt.' 'We zetten in op een innovatieve Nederlandse en Europese defensie-industrie en bouwen de productiecapaciteit uit. Regelgeving rond voorfinanciering en inkoop willen we vereenvoudigen. Ook maken we gebruik van het ReArm Europe plan.' 'Door de toenemende militaire dreigingen willen wij een heractivering van de militaire opkomstplicht, naar Scandinavisch model. Defensie schaaft versneld haar organisatie op om opkomstplichtigen een plek te kunnen bieden zodat tienduizenden plekken beschikbaar komen. Overige jongeren kunnen een bijdrage leveren aan de Nederlandse samenleving en veiligheid door een Maatschappelijke Diensttijd, reservist te worden of deel te nemen aan buurtcrisisteams.' 'Defensie stelt samen met het bedrijfsleven een plan op om grote aantallen reservisten te faciliteren.' 'Defensie werkt aan de organisatie en juridische basis van een crisisaanpak. Onderdeel hiervan is een grotere poule van voormalig dienstplichtigen, militair getrainde burgers, reservisten en mensen met noodzakelijke kennis zoals ICT- of medische kennis. Alle burgers in deze poule worden met regelmaat getraind.' 'Een deel van de defensie-investeringen kan worden gericht op innovatieve en technologische investeringen en onderwijs, die relevant zijn voor defensie.' 'De grote uitdagingen van deze tijd vragen om een sterk Europa. Voor de veiligheid van Nederland en Europa investeren we in Defensie, zoals afgesproken bij de NAVO-top in Den Haag.'

In 2023 ging het onder andere om: 'Het CDA is vóór intensievere samenwerking op het gebied van defensie binnen de Europese Unie. Met Europese coördinatie willen wij gezamenlijk investeren in de Europese defensie-industrie, meer inzetten op gezamenlijke inkoop van materialen en meer defensieoefeningen doen met andere Europese landen.' 'Oekraïne verdient een bijzonder behandeling in ons defensie- en buitenlandbeleid, met samenwerking gericht op verdediging en

wederopbouw via een Marshallplan.’ ‘Er is een acute bedreiging van de stroom- en internetkabels en pijpleidingen op de Noordzeebodem waartegen Defensie ons met voorrang moet beschermen. Hierbij is dringend betere samenwerking nodig met de landen om ons heen, Nederland moet hierin het voortouw nemen.’ ‘De overheidsbestedingen zijn de afgelopen jaren hoog geweest. Deels was dat onvoorzien en noodgedwongen, zoals in de coronacrisis. Maar het begrotingssaldo is ook verslechterd door een optelsom van investeringen in defensie, klimaat en landbouw.’ Het CDA investeert in burgerschap. We voeren de maatschappelijke dienstplicht in. Voortbouwend op het succes van de vrijwillige maatschappelijke dienstdienst zetten alle jongeren zich een deel van hun tijd in voor de samenleving. Dat kan bij defensie, in de zorg of bij maatschappelijke organisaties, zoals verenigingen. De dienstplicht voeren we stap voor stap in.’ ‘Alle uitdagingen waarop we op dit moment voor staan komen samen op de Veluwe: stikstofproblematiek, natuurbehoud, droogte, energietransitie, wonen, landbouw, defensie en bereikbaarheid via weg en openbaar vervoer. Oplossingen in dit gebied dragen bij aan de oplossing voor heel Nederland.’

Politiek

Het CDA gebruikt dit woord in 2025 achttien keer en in 2023 vier keer. Ook hier gaat het om zaken die passen bij een profiel van structuurgerichte samenwerkers, met voorstellen voor veranderingen in de organisatie van de politiek zelf en van de relatie tussen de politiek en bijvoorbeeld uitvoerende instanties. Plus een duidelijke nadruk op gezamenlijke maatschappelijke actie en op toekomstgerichtheid. Dit wijst opnieuw op een verschuiving naar structuurgerichte samenwerkers en duidelijk minder een profiel van eigenbemoedigers. Opvallend is bovendien dat er in 2023 nog gesproken wordt over het Rijnlands model en het poldermodel van intensieve samenwerking van overheid en sociale partners – iets dat vooral aansluit op een profiel van groepsgerichte samenwerkers. In 2025 komt het Rijnlandse model niet meer voor, een extra onderbouwing van een verschuiving naar structuurgerichte samenwerkers.

In 2025 gaat het vooral om: ‘Democratisch ethos - Wij stellen orde op zaken door politiek verantwoordelijkheid te nemen en op een fatsoenlijke manier met elkaar om te gaan. In de Tweede Kamer komt een motiequotum, zodat het debat weer gaat over wat echt belangrijk is. Alle politieke partijen moeten intern democratisch georganiseerd zijn. De Eerste Kamer wordt om de drie jaar voor 38 en 37 leden verkozen en de zittingsduur wordt 6 jaar.’ ‘Medische ethiek gaat over fundamentele vragen naar ons menszijn, leven en dood. In het politieke en maatschappelijke debat past daarin zorgvuldigheid. Nederland heeft een goede traditie om deze onderwerpen maatschappelijk en politiek te bespreken en te komen tot zorgvuldige en afgewogen wetgeving.’ ‘De uitvoering wordt vroegtijdig betrokken bij het opstellen van beleid. Zo werken beleid en uitvoering samen vanuit hun eigen rol om samen beter en uitvoerbaar beleid te maken. De politiek moet niet op de stoel van de uitvoering gaan zitten.’ ‘Wij kiezen voor een politiek die eerlijk is over wat moet en hoopvol over wat kan.’ ‘In zulke tijden verwacht je van de politiek dat zij verantwoordelijkheid neemt en moedige keuzes durft te maken. Je verwacht een politiek die begint bij waarden, gericht is op de lange termijn en oog heeft voor het gemeenschappelijk belang. Een politiek die in staat is om te verbinden in plaats van te verdelen. Helaas ontbreekt het daar steeds vaker aan. De politiek lijkt steeds vaker het probleem dan onderdeel van de oplossing. De afgelopen jaren hebben laten zien dat politieke experimenten en meebuigen met populistische politiek vooral nog meer chaos en spektakel opleveren. Maar de oplossingen en resultaten blijven uit. We doen ons land hiermee enorm tekort. Voor veel Nederlanders is daarom de belangrijkste vraag voor de Tweede Kamerverkiezingen van 29 oktober: welke politiek brengt Nederland weer vooruit? Het CDA kiest voor verantwoordelijkheid, fatsoen en vertrouwen als de weg vooruit. Een politiek die eerlijk is over wat moet en hoopvol over wat kan. Een politiek die doet wat nodig is.’ ‘Nederland heeft alles in huis om weer vooruit te gaan. We hebben een betrokken samenleving, vol met mensen van goede wil die zich inzetten voor een ander. We hebben een sterke economie, met bedrijven die niet alleen gericht zijn op winst maken, maar ook een bijdrage leveren aan de samenleving. Als ook de politiek weer normaal doet, samenwerkt en doordachte plannen maakt,

houdt ons niets tegen om Nederland weer in beweging te krijgen.’ ‘Ten eerste moet de politiek orde op zaken stellen. We willen een politiek die aandacht heeft voor wat écht belangrijk is: een betaalbaar huis in een veilige buurt, goede zorg voor wie dat nodig heeft, investeren in defensie en werkbare wetten om migratie beheersbaar te krijgen. De overheid kan niet alle problemen oplossen, en daar moeten we eerlijk over zijn. Maar wat de overheid doet, moet ze goed doen. Vooruitgang vraagt ook dat we investeren in een toekomstgerichte economie. Ondernemen moet weer leuk zijn en worden beloond vanuit de politiek.’

In 2023: ‘Wij willen de vertegenwoordiging van de regio’s in de politiek verbeteren door de invoering van een regionaal kiesstelsel met behoud van de evenredige vertegenwoordiging.’ ‘Mensen mogen zich onderdeel weten van een hechte gemeenschap. Daarin vangen we elkaar op, wanneer het even tegenzit. Verenigingen en de politiek hebben een gezamenlijke verantwoordelijkheid om dit cement van de samenleving te versterken. Daarom zien wij kerken en andere geloofsgemeenschappen als maatschappelijke partners, want geloof geeft de moed, inspiratie en troost om het goede voor een ander te doen.’ ‘In een Rijnlandse economie is samenwerking tussen werknemers, werkgevers en de politiek de basis voor stabiliteit en het succes. Met de polder werken we aan een brede welvaartsagenda. Zonder sociale partners krijgen we het klimaatprobleem niet opgelost en kunnen we minder investeren in publieke sectoren als onderwijs en zorg.’

Private

In 2025 wordt deze term negen keer gebruikt en in 2023 staat hij drie keer in het verkiezingsprogramma. Het gaat vooral om diverse vormen van publiek-private samenwerkingen en constructies waarbij overheid en private bedrijven gezamenlijk dingen oppakken. Er wordt onder andere voorgesteld de Wet Markt en Overheid aan te passen. Dit lijkt te betekenen dat de markt wat minder mag doen en de overheid wat meer. En ook duidelijk een keuze voor meer samenwerking tussen bedrijfsleven en overheid in plaats van bijvoorbeeld puur uitbesteden. Vertaald naar samenwerkingsprofielen past dit bij zowel groepsgerichte als structuurgerichte samenwerkers – en juist niet bij eigenbemoeders.

In 2025 gaat het onder andere om: ‘We stimuleren zero-emissie vrachtvervoer door het versnellen van laadinfrastructuur voor zware voertuigen via publieke-private samenwerking.’ ‘We ontwikkelen Invest NL, Invest International en onderdelen van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) door tot een Nationale Investeringsbank: één sterke overheidsinvesteringspartner, een brede nationale financierings- en ontwikkelingsinstelling met slagkracht en kapitaal. Daarmee stimuleren we ook private investeerders om in de meest risicovolle vroege fase van veelbelovende techbedrijven te investeren.’ ‘We pleiten voor specifieke informatie-uitwisseling binnen een kenniscluster waarin onderzoek, private bedrijven en agrariërs onderzoek doen naar natuurbeheer en de effecten hiervan versterken en uitdragen.’ ‘We herzien de Wet Markt en Overheid, ontdoen die van Nederlandse koppen op Europese regels waar dat kan en nemen belemmeringen in publiek-private samenwerking weg.’ ‘Projecten met aantoonbaar maatschappelijk belang – zoals het versterken van sociale cohesie, het verbeteren van de leefbaarheid in de regio of het waarborgen van betaalbare en toegankelijke basisvoorzieningen – kunnen ondersteuning krijgen van overheden bij het dekken van de onrendabele top. Dat is mogelijk via het gericht inzetten van bestaande financieringsstromen, zoals groene subsidies, lagere grondprijzen voor nieuwbouw of ondersteuning bij het opzetten van publiek-private samenwerkingen en het aanpassen van administratieve regels.’ ‘Het nieuws en onafhankelijke journalistiek bereiken steeds minder jongeren. Die trend moeten we keren. We verkennen de dieperliggende patronen en ontwikkelen samen met de wetenschap en private partijen een agenda waarvan de koppeling van traditionele en nieuwe media een onderdeel is.’

In 2023: ‘De succesvolle aanpak van de tekorten aan instroom in opleidingen voor techniek en zorg moet de norm zijn en niet een experiment blijven. Wat werkt bij het Techniekpact en bij de publiek-private mbo- en hbo-centra wordt in alle regio’s en betrokken opleidingen uitgerold.’ ‘Samenwerking tussen het onderwijs, en innovatieve bedrijvigheid is essentieel voor een vitale

toekomstgerichte economie in het hele land. Via bijvoorbeeld de regiodeals, het Techniekpact en centra voor publiek-private samenwerking in het beroepsonderwijs wil het CDA deze belangrijke innovatiekracht de komende jaren verder versterken.’ ‘Er komt een regulering op private equity in de zorg. Het is een groot goed dat de zorgsector voor het overgrote deel non-profit is. Publiek geld willen we zoveel mogelijk in de zorg houden.’

Analyse van relevante woorden met een fors gedaalde woordfrequentie t.o.v. TK2023

Tot slot kan voor het CDA nog gekeken worden naar woorden die in 2025 juist minder gebruikt worden dan in het programma van 2023. Bijlage 3 geeft hiervan de 50 belangrijkste woorden. Ook dat kan zicht bieden op verschuivingen in het samenwerkingsprofiel. Opnieuw geldt dat niet alle woorden relevant zijn, zo zegt ‘concept’ niet zoveel. Hieronder een selectie van woorden die inzicht bieden in wat het CDA minder belangrijk vindt.

Een punt om extra op te letten is dat uit het voorgaande bleek dat het CDA zich minder lijkt te profileren als eigenbemoeyerspartij. In deze paragraaf zou dat bevestigd kunnen worden als termen die in 2023 echt bij dat profiel pasten in 2025 niet of nauwelijks meer voorkomen.

Bestaanszekerheid

Deze term gebruikte het CDA in 2023 zestien keer en in 2025 maar tweemaal. Dit thema is veel minder prominent – overigens ook bij een aantal andere partijen. Een deel van de punten uit 2023 komt overigens in deels andere bewoordingen ook in 2025 nog aan de orde, zoals het voorstel over kinderopvang. De geringere aandacht lijkt te passen in een verschuiving van een profiel van eigenbemoeyers naar dat van structuurgerichte samenwerkers.

In 2025 gaat het om ‘We leven in onrustige tijden. Geopolitieke ontwikkelingen en tarievenoorlogen hebben economische gevolgen, leiden tot onzekerheden en bedreigen onze veiligheid en bestaanszekerheid’ en ‘Bestaanszekerheid gaat niet alleen over inkomen, maar ook over gelijkwaardige kansen, huisvesting, toegang tot zorg en onderwijs. Zodat mensen kunnen meedoen en kunnen bijdragen aan de samenleving, elkaar te hulp kunnen schieten.’

In 2023 ging het onder andere om: ‘Academische ziekenhuizen en gespecialiseerde topcentra zullen zich meer richten op hun kerntaken. Algemene en laag-complexe zorg kan meer naar regioziekenhuizen, waarmee hun bestaanszekerheid binnen het stelsel wordt vergroot.’ ‘We investeren in de kansen en bestaanszekerheid in de meest kwetsbare wijken van ons land.’ ‘We brengen de basis op orde door bestaanszekerheid als uitgangspunt te nemen en te zorgen voor voldoende woningen voor een betaalbare prijs.’ ‘We helpen gezinnen die niet rond kunnen komen door hun bestaanszekerheid te vergroten.’ ‘De noodzaak om de bestaanszekerheid te vergroten, geldt als eerste voor onze gezinnen. Daarvoor hervormen we het belasting- en toeslagenstelsel. We verlagen de lasten op arbeid en hervormen de kinderopvangtoeslag naar een systeem van directe financiering aan kinderopvanginstellingen. Daarbij vragen we wel een inkomensafhankelijke bijdrage van hoge inkomens om de grote druk op de kinderopvang niet uit de hand te laten lopen. Voor lage en middeninkomens wordt de kinderopvang bijna gratis.’ ‘Gezinnen zijn vrij om zelf te bepalen hoe partners werk en zorg onder elkaar verdelen. Het CDA voert daarom weer gedeeltelijke overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting in om bestaanszekerheid verder te ondersteunen.’ ‘Voor steeds meer mensen staat de bestaanszekerheid onder druk. Bestaanszekerheid gaat voor ons niet alleen over inkomen, maar ook over werk, wonen, zorg en onderwijs. Over gelijkwaardige kansen, ongeacht je achternaam of geslacht. Ook dat is recht doen: meedoen mogelijk maken. En wie om wat voor reden niet mee kan doen, moet altijd mee blijven tellen.’ ‘Werk is een belangrijke sleutel voor bestaanszekerheid. Omdat je baan zoveel meer is dan alleen een inkomen. Werken heeft ook een maatschappelijke en sociale waarde.’ ‘We nemen maatregelen om de bestaanszekerheid van werkende armen te garanderen. In dat licht past een adequate verhoging van het wettelijk minimumloon.’ ‘De AOW is een ongetoetst basispensioen en dat moet zo blijven. De AOW geeft bestaanszekerheid aan mensen die de AOW-gerechtigde leeftijd hebben bereikt.’

Capaciteit

In 2023 werd het woord negen keer gebruikt, in 2025 één keer (om de capaciteit van Defensie om mbo'ers te begeleiden te noemen). Het lijken in 2023 met name passages over capaciteit om misdaad, criminaliteit en overlast terug te dringen. In 2025 komt dat veel minder prominent aan bod. Dit versterkt de indruk dat het CDA zich minder positioneert met een eigenbemoeiersprofiel – waarin het streng aanpakken en bestraffen van criminaliteit en overlast belangrijk is.

In 2023: '[...] vatbaar zijn voor criminaliteit staan te vaak op een wachtlijst voor (zorg-)instellingen, waardoor de ellende zich herhaalt of verzwart. Deze jongeren krijgen prioriteit en waar nodig breiden we de capaciteit uit.' 'We willen een eerlijkere verdeling van de capaciteit van politie, Openbaar Ministerie en de rechtspraak over heel Nederland. Met meer aandacht voor (grens)regio's die een spil zijn in het internationale drugscircuit, zoals het lange grensgebied van Limburg. De capaciteit moet optimaal gericht zijn op het bestrijden van misdaden die de maatschappij ontwrichten. Gemeenten moeten de financiële mogelijkheid krijgen om de capaciteit van de BOA's uit te breiden. Zij dragen zorg voor de aanpak van de kleine criminaliteit op straat, zodat er voor de politie meer tijd komt voor de grotere zaken. Een goede samenwerking is daarbij essentieel' 'We verspillen kostbare capaciteit van de rechtsspraak aan bureautjes die geld verdienen aan 'no cure no pay'-zaken en beroepsprocedures tegen te late beslissingen. We pakken hun verdienmodel aan en maken het makkelijker voor burgers om zelf te procederen tegen bijvoorbeeld een parkeerbon.' 'Veiligelanders' zetten we met voorrang uit en overlastgevers worden ongewenst verklaard, om capaciteit en draagvlak te behouden voor de kansrijke asielzoekers die we versneld perspectief kunnen bieden.'

Gemeenschapszin

Dit woord wordt in 2023 acht keer gebruikt en in 2025 helemaal niet. In de passages waarin het woord in 2023 voorkomt wordt vooral gepleit om van Nederland weer een culturele eenheid te maken en de verharding een halt toe te roepen. In het programma van 2025 komt dat her en der ook nog wel naar voren maar dan in wat andere woorden. Zo wordt één keer gesproken van waardengemeenschap als het gaat om de rechtsstaat. Het lijkt in 2025 echter minder een pleidooi voor een soort jaren vijftigsituatie, en daarmee kan ook dit wijzen op het verdwijnen van een positionering met een eigenbemoeiersprofiel.

Relevante passages in 2023: 'We hebben een nieuwe cultuur nodig van saamhorigheid en gemeenschapszin. Een samenleving waar eenieder zich thuis voelt. Waar mensen omzien naar elkaar, voor elkaar zorgen en niemand achterblijft.' 'Gemeenschapszin, waarden en normen vormen het fundament om recht te doen. We voeren de maatschappelijke dienstplicht in. We verbieden anoniem gescheld op sociale media. Het verenigingsleven wordt versterkt en onze tradities worden beschermd.' 'Fryslân is niet de rijkste provincie van Nederland, maar in Fryslân vind je wel de gelukkigste mensen. Het geheim van Fryslân? Mienskip, of in gewoon Nederlands: gemeenschapszin. Want geld alleen maakt niet gelukkig.' 'Gemeenschapszin, waarden en normen vormen het fundament om recht te doen. Een ruime meerderheid van de Nederlanders maakt zich zorgen over de verslechterde omgangsvormen en verharding in de samenleving.' 'Recht doen, het bieden van een menswaardig bestaan voor iedereen, vraagt om een sterke samenleving en nieuwe gemeenschapszin. Mensen zijn elkaar gegeven en samen tot heel veel mooie dingen in staat. Mensen mogen zich onderdeel weten van een hechte gemeenschap.'

Tuinders

Deze term komt in 2025 één keer voor: 'Boeren, vissers en tuinders zijn ondernemers, rentmeesters en toptechnologen tegelijk.' In 2023 was dat nog acht keer, vooral om waardering uit te spreken voor boeren, tuinders en vissers en om allerlei maatregelen te bepleiten die het werken en leven voor hen makkelijker maken. Veel van die maatregelen worden in 2025 nog steeds bepleit, maar dan met 'boeren' als algemene term waar kennelijk de tuinders in zijn inbegrepen. Het lijkt daarom lastig om hier een duidelijke trend uit af te leiden. En een verschuiving van samenwerkersprofiel lijkt hier niet naar voren te komen.

In 2023: ‘De landbouw en visserij zijn bijzondere sectoren. Niet alleen vormen boeren, tuinders en vissers de enige sectoren die ons kunnen voeden en van groen (bomen, bloemen en bollen) voorziet, ook stonden zij aan de basis van onze cultuur.’ ‘Veel boeren, tuinders en vissers zijn de laatste decennia door de hoge regeldruk en snel veranderende eisen helaas murw gebeukt.’ ‘Daarom moeten we boeren, tuinders en vissers die door willen financieel ondersteunen en moeten we degenen die willen stoppen helpen. Dat geeft perspectief aan jonge en oudere boeren, tuinders en vissers.’ ‘Om de vergrijzing in de sector tegen te gaan (meer dan de helft van de ruim 50.000 boeren en tuinders is ouder dan 55 jaar) hebben jonge boeren en tuinders goede ondersteuning nodig bij bedrijfsovernames.’ ‘Om te zorgen voor grondmobiliteit in de gebiedsgerichte aanpak komt er een beleidsarme grondbank, waarin jonge boeren en tuinders voorrang krijgen bij de toekenning van gronden. Specifiek voor de tuinbouw moet de reconstructie nieuw leven worden ingeblazen om te voorkomen dat strategisch gelegen grond wordt opgekocht door speculerende ontwikkelaars.’ ‘Boeren en tuinders vervullen een sleutelrol op weg naar een duurzamer land, omdat zij de verbinding vormen tussen een gezonde natuur, een gezonde bodem, schoon water en gezond voedsel.’

Criminelen

Deze term wordt in 2023 zeven keer gebruikt en in het programma van 2025 geen één keer. Ook in 2025 wordt nog steeds gepleit voor het terugdringen van criminaliteit, maar niet meer zo nadrukkelijk in termen van zwaardere straffen en het opofferen van privacyrechten van alle burgers voor vervolging van criminelen. Die laatste punten zijn typische wensen van eigenbemoeiers, en het feit dat dit in 2025 minder prominent is duidt er opnieuw op dat het CDA zich niet meer met een profiel van eigenbemoeiers profileert.

In 2023 ging het om ‘We investeren in kansen in de kwetsbaarste wijken om jongeren uit de handen van criminelen te houden.’ ‘De ongemakkelijke waarheid is dat de georganiseerde misdaad in hoog tempo verhardt en criminelen steeds jonger worden.’ ‘Criminelen hebben zich vanuit de grote steden verspreid over heel Nederland en zetten op het platteland hun criminele praktijken voort. De vermenging van boven- en onderwereld is zorgelijk.’ ‘Wij willen voor de zwaarste criminelen een gevangenisregime naar Italiaans voorbeeld. Eenzame opsluiting en lange gevangenisstraffen om de macht en invloed van criminelen te breken.’ ‘Aan criminelen is een zware slag toegebracht met het kraken van versleutelde telefoons. En toch maken we het werk voor agenten en rechercheurs onnodig moeilijker door overdreven privacy-eisen.’ ‘We gaan de impact van cybercrime tegen door criminelen het zo moeilijk mogelijk te maken en blijven werken aan het vergroten van de cyberweerbaarheid van alle Nederlanders.’

Conclusie v.w.b. het CDA

In 2023 positioneerde het CDA zich met een combinatie van het profiel van gematigde eigenbemoeiers en van groepsgerichte samenwerkers. In 2025 richt het CDA zich nog steeds op groepsgerichte samenwerkers maar niet meer op eigenbemoeiers en in plaats daarvan op structuurgerichte samenwerkers. Voor het profiel van groepsgerichte samenwerkers is onder andere van belang dat er bijvoorbeeld rondom woningbouw offers worden gevraagd van een aantal mensen en dat er ook nadrukkelijker van asielzoekers vereist wordt dat ze zich inzetten voor de samenleving – maar dat ze daarvoor ook meer mogelijkheden krijgen dan nu. Ook wordt op diverse beleidsterreinen gepleit voor benaderingen waarbij gekeken wordt naar de lange termijn en over generaties heen belangen worden afgewogen – zoals bij pensioen. Bovendien wordt rondom verduurzaming gewezen dat veel maatschappelijke spelers daaraan mee moeten doen – en dan wel op een manier dat de lasten daarvan eerlijk verdeeld worden. Verder wordt het belang van brede maatschappelijke betrokkenheid genoemd en zijn er voorstellen voor het creëren van ontmoetingsplaatsen en gemeenschappen in Nederland.

Voor het profiel van structuurgerichte samenwerkers is van belang dat er nadrukkelijk gekozen wordt voor het verruimen van de mogelijkheden van de EU om een aantal problemen aan te

pakken waar Nederland ook mee te maken heeft en dat er binnen Nederland gepleit wordt voor een andere relatie tussen overheid en markt.

Het niet meer profileren als eigenbemoeiers komt onder andere tot uiting rondom straffen en optreden tegen criminaliteit, de verminderde pleidooien voor Nederland als één cultureel geheel, de verminderde nadruk op bestaanszekerheid en op gemeenschapszin.

Het CDA presenteert zich in 2025 als een partij die pleit voor een gezamenlijke en op de lange termijn gerichte samenhangende aanpak van belangrijke maatschappelijke problemen. Iedereen moet daar zijn of haar steentje aan bijdragen maar daar dan ook toe in staat gesteld moet worden – en de lasten moeten eerlijk verdeeld worden. En voor problemen die niet goed op nationaal niveau kunnen worden opgelost wordt gepleit om de EU de slagkracht te geven om dat met ons en voor ons aan te pakken.

Met verschuiving van een profiel van gematigde eigenbemoeiers naar structuurgerichte samenwerkers vergroot het CDA de programmatische afstand tot de hardline eigenbemoeiers, maar verkleint de afstand ten opzichte van andere structuurgerichte en groepsgerichte samenwerkers.

Tot slot lijkt het CDA een aantal concrete ideeën te hebben voor veranderingen in de structuur van de samenleving en in de manier waarop de maatschappij werkt – en voor wat de rol van de overheid daarin is. De rol van de overheid mag groter worden, en dan vooral in de vorm van een regisserende en sturende rol – maar ook uitvoerende rol op gebieden waar marktpartijen onvoldoende presteren.

D66

Het koppelpercentage tussen de twee verkiezingsprogramma's is 85,5%. Dit wijst erop dat er relatief veel stabiliteit tussen de twee programma's is maar waarschijnlijk ook een aantal veranderingen te zien zullen zijn.

Voor 2023 heb ik in een eerder essay D66 getypeerd als een partij die zich profileert met een samenwerkersprofiel van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers, gericht op mensen die een aantal maatschappelijke doelen dermate belangrijk vinden dat ze er hoe dan ook iets aan willen doen – zelfs als het hen zelf persoonlijk niet direct iets oplevert en vooral tijd en moeite kost en nadelen brengt. En die ook in actie komen als een aantal andere groepen niet meedoet.

Analyse relevante woorden voor TK2025 die in TK2023 niet in de top 1500 stonden

Een eerste aanwijzing voor de aard van de aanpassingen bij het D66-programma kan gevonden worden bij de groep woorden die in het programma van 2025 in de top 1500 van D66 voorkomen maar in 2023 daar niet in voorkwamen. In Bijlage 1 staan de vijftig meest voorkomende woorden van deze groep. Een aantal woorden zijn niet zo informatief. Zo worden de woorden 'standpunten' en 'uitvoeringsprogramma' in 2025 bij veel paragrafen gebruikt om te verwijzen naar andere pagina's. Een aantal woorden lijkt signifikanter, en daarvan worden hieronder een aantal citaten uit het programma samengebracht om te zien wat ze zeggen over verschuivingen in wat D66 belangrijk vindt.

Vooruitgang

Dit woord wordt in 2025 meer dan negentig keer gebruikt, vooral omdat het in de kopregel bovenaan iedere bladzij staat – in een document van 86 pagina's. Wat op zich aangeeft dat D66 het een belangrijk onderwerp vindt. Ook als je rekening houdt met de kopregels wordt het vaker gebruikt dan in 2023 toen het drie keer voorkwam. D66 kiest hier nadrukkelijk voor een optimistische insteek, gericht op het in beweging krijgen van ontwikkelingen die in Nederland al een tijd stilstaan. Daarbij worden vijf prioriteiten genoemd, die samen overigens weer behoorlijk breed zijn en ook bij andere partijen voorkomen: woningbouw, onderwijs, energietransitie, een innovatieve economie en gezondheidszorg. Opvallend is dat ze nadrukkelijk ook benoemen dat de energietransitie óók individuele voordelen voor burgers heeft: een standpunt dat zou kunnen

appelleren aan eigenbemoeiers. Vooralsnog wijzen de onderstaande passages niet op een ander profiel dan intrinsiek gemotiveerde samenwerkers.

In 2025 gaat het om 'Nederland is het land van vrijheid en vooruitgang. Een land van doeners, dromers en durvers. Van mensen die samen de schouders eronder zetten en problemen met elkaar aanpakken. Maar dat lijkt soms te zijn verdwenen. De politiek blijft hangen in stilstand. Ruziemakers bepalen de toon en roepen vooral wat níet kan.' 'Bij deze verkiezingen kan het anders. Wij zijn opgericht om de democratische rechtsstaat te versterken en de status quo te doorbreken. Dat is vandaag net zo hard nodig als in 1966. Wij komen op voor de positieve krachten in ons land. Voor alle mensen die samen de mouwen opstropen en laten zien dat het wél kan. Met de moed om ook over onze eigen schaduw heen te stappen – als we daarmee de boel in beweging brengen. Vooruitgang zit in ons DNA. Onze toekomst maken we zelf.' 'D66 kiest voor vijf grote doorbraken die weer ruimte maken voor vooruitgang: 1. Tien nieuwe steden – een eigen thuis voor iedereen. 2. Onderwijs op maat voor elke Nederlander – altijd blijven leren, op een manier die bij je past. 3. Betaalbare, groene energie van eigen bodem – goed voor je portemonnee én voor het klimaat. 4. Een nieuwe, slimme economie – volop ruimte voor ondernemers en innoveren met lef. 5. De gezondste generatie ooit – want ziekte voorkomen is beter dan genezen.' 'De ideeën zijn er al. Nu is het aan ons om ze uit te voeren. D66 kiest voor oplossingen die mensen echt vooruithelpen. We weten dat vooruitgang begint met de ideeën en de creativiteit van zoveel mogelijk mensen. Daarom geven we alle ruimte aan al die Nederlanders die al bouwen aan een betere toekomst. Waar drempels in de weg staan, zorgen wij dat de overheid die wegneemt.'

Écht

Dit woord komt in 2025 zeventien keer voor (naast een aantal keren 'echt' zonder accent erop). In 2023 werd het maar drie keer gebruikt. D66 gebruikt het woord in 2025 om te benadrukken dat het niet zomaar om beleidsdoelen en maatregelen gaat maar om het daadwerkelijk realiseren ervan, het bereiken van het gewenste effect. En dat betreft dan onder andere een veel grotere rol voor de EU om door gemeenschappelijke internationale samenwerking doelen beter te kunnen bereiken dan met vooral nationale maatregelen, een aantal veranderingen in het zorgstelsel, het terugdringen van arbeidsmigratie en innovatieve economie rondom een aantal maatschappelijk relevante thema's. Dit past bij een profiel van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers, maar heeft ook wel raakvlakken met structuurgerichte samenwerkers.

In 2025: 'Daarom kiest D66 voor een doorbraak. We zetten in op de gezondste generatie ooit. Een gezonde samenleving begint met voorkomen dat mensen ziek worden. Daarom investeren we flink in preventie. We kiezen voor zorg die echt werkt en het leven beter maakt, niet op het tellen van behandelingen.' 'We leggen doelen voor gezondheid vast in de wet, zoals over grote achterstanden in gezondheid of over overgewicht bij kinderen. Zo zorgen we dat de politiek echt stappen moet zetten en afspraken niet zonder resultaten blijven.' 'Nu loont het voor specialisten te vaak om zoveel mogelijk behandelingen of operaties te doen. Dat is niet gek, omdat ze daar 'per stuk' voor betaald worden. Het gevolg is dat kwantiteit boven kwaliteit komt te staan. Wij willen dat zorg wordt beoordeeld op wat het de patiënt écht oplevert, zoals op wat het effect van de behandeling is of op meer kwaliteit van leven van de patiënt.' 'Zorg voor écht iedereen. Inclusieve zorg betekent dat iedereen gelijke toegang heeft tot goede en passende zorg. Ongeacht wat je geslacht, gender, religie, seksuele oriëntatie, etniciteit of culturele achtergrond is. Deze zorg houdt rekening met verschillen en voorkeuren. Zo wordt iedereen gezien en geholpen. D66 wil inclusie in de zorg versterken en goed vastleggen in beleid.' 'we willen jeugdzorg die zo licht mogelijk is, en die alleen zwaar is als dat echt nodig is.' 'Kinderen en jongeren krijgen meer tijd om hun talent te ontdekken, doordat we later selecteren en onderwijs op maat écht laten werken.' 'We investeren in innovatie die écht het verschil maakt voor de samenleving en op de lange termijn loont. Daarom richten we ons op een aantal duidelijke maatschappelijke missies, zoals voor een circulaire economie, digitale weerbaarheid en fysieke veiligheid.' 'D66 wil arbeidsmigratie daar inzetten waar die het verschil maakt. We gaan de echte prijs betalen voor arbeidsmigratie. En we kiezen voor vakkrachten en kenniswerkers die ons vooruit helpen naar een groene en leefbare toekomst, bij

bedrijven en sectoren waar innovatie en eerlijk werkgeverschap vooropstaan. De overheid krijgt de regie: minder kwetsbare, laagbetaalde arbeidsmigratie, meer gerichte arbeidsmigratie voor de sectoren waar we mensen écht nodig hebben.’ ‘Nog maar 15% van wat ooit aan soorten leefden in ons land is nog over. En 90% van de leefgebieden is in slechte staat. Nederland is kampioen biodiversiteitsverlies. We zijn trots op ons land, maar zorgen toch onvoldoende voor wat Nederland echt uniek maakt: onze landschappen en de Nederlandse natuur.’ ‘De omslag naar een duurzame landbouw lukt alleen als boeren, maatschappelijke organisaties en overheid écht samen optrekken. Landelijk beleid wordt regionaal uitgewerkt, passend bij de lokale situatie.’ ‘Daarom maken we Europa eerlijker en besluitvaardiger – met een sterke internationale positie, investeringen die écht het verschil maken en een democratie die mensen beschermt tegen druk van buiten en binnen. Dat vraagt om keuzes en actie.’ ‘De toekomst wacht niet. Daarom investeren we in het Europa dat mensen écht vooruitbrengt.’ ‘Met een Europese begroting die twee keer zo groot is, kunnen we samen écht een veranderende wereld aan. Dit doen we met eigen Europese inkomstenbronnen. Het geld gaat naar investeringen die iedereen aangaan, zoals in defensie, groene energie en vitale voorzieningen als havens. Zo verlicht Europa de druk op nationale begrotingen en hoeft de Europese Commissie niet steeds met de pet rond.’ ‘Wij zijn sociaal-liberalen. Dat betekent voor ons dat vrijheid pas echt bestaat als iedereen de kansen en mogelijkheden heeft om ook echt vrij te zijn. We durven te kiezen voor daadkracht, omdat je soms gewoon moet beginnen. En we zien politiek als van en voor iedereen.’

Oudere

Deze term gebruikt D66 in 2025 dertien keer en in 2023 drie keer. Dit lijkt vooral een stijlkwestie: in 2025 gaat het vooral om ‘oudere mensen’, in 2023 wordt steeds gesproken over ‘ouderen’ – maar met min of meer dezelfde plannen. Hier kan dus niets uit worden geconcludeerd over een eventuele verschuiving van samenwerkingsprofiel.

In 2025 gaat het onder andere om ‘Te veel mensen in Nederland zijn niet veilig. Kinderen die thuis geweld meemaken. Jongeren die worden geronseld door drugscriminelen. Vrouwen die op straat, online of thuis worden geïntimideerd en mishandeld. Oudere mensen die slachtoffer worden van online oplichting.’ ‘Maar die basis is voor te veel mensen niet vanzelfsprekend. Huizen zijn onbetaalbaar, jongeren wachten jaren op hun eerste eigen plek en oudere mensen kunnen geen geschikte woning vinden.’ ‘Wonen is een basisrecht, of je nu starter of senior, student of statushouder bent. We helpen oudere mensen om een nieuwe woning te vinden, zodat er ook plek vrijkomt voor jongeren en gezinnen.’ ‘We zetten vol in op woningen voor oudere mensen, zodat zij makkelijker kunnen verhuizen en er woningen vrijkomen voor anderen.’ ‘Oudere mensen en mensen met een zorgbehoefte verdienen passende woonvormen. We bouwen levensloopbestendige woningen en verbinden zorg, welzijn en wonen.’ ‘D66 wil dat oudere mensen volwaardig meedoen in zorgzame buurten met ontmoetingsplekken en gemeenschapshuizen.’ ‘Technologische innovaties kunnen helpen om gezondheidsrisico’s op tijd te signaleren, zoals systemen die hulp inschakelen wanneer iemand valt. Ze ondersteunen oudere mensen om zelfstandig te wonen.’

Doorbreken

Dit woord gebruikt D66 in 2025 tien keer in het programma. Het wordt voor doorbreken op meerdere gebieden gebruikt: gezondheidszorg, verwachtingspatronen, specifieke problemen als de stikstofimpasse, vastgelopen processen, maatschappelijke en sociale uitsluiting en discriminatie en dergelijke. In alle gevallen gaat het om de wens van D66 om te vernieuwen, dingen anders te doen dan voorheen. Daarmee lijkt de term te wijzen op een profiel van structuurgerichte samenwerkers en dan vooral om bestaande structuren te veranderen. Daarbij wordt expliciet ook gesproken over het betrekken van alle groepen uit de samenleving, waarmee het profiel van groepsgerichte samenwerkers ook nog wel van toepassing zou kunnen zijn.

Relevante citaten: ‘Goede gezondheid is een investering waard. Nu gaat de meeste aandacht naar het behandelen van mensen die al ziek zijn, en niet naar het versterken van de gezondheid, zodat

minder mensen ziek worden. D66 wil dit doorbreken door tijd, geld en aandacht te besteden aan het voorkómen van ziekte.’ ‘Veel mensen kampen met mentale problemen, die in sommige gevallen zelfs leiden tot (een wens tot) zelfdoding. Daarom wil D66 brede aandacht voor mentale gezondheid en investeren in psychologische hulp. Het gesprek over mentale gezondheid stimuleren we, om zo taboes te doorbreken. Daarbij is er oog voor bijvoorbeeld verschillen in cultuur, leeftijd, gender en achtergrond.’ ‘Waar je geboren bent en opgroeit, mag niet bepalen welke verwachtingen het onderwijs van je heeft. We doorbreken hardnekkige patronen van lage verwachtingen. We werken vanuit hoge verwachtingen van ieder kind, ongeacht je achtergrond. Dat doen we vanaf de eerste stappen op de kinderopvang tot aan het eindexamen.’ ‘Waar je geboren bent en opgroeit, mag niet bepalen welke verwachtingen het onderwijs van je heeft. We doorbreken hardnekkige patronen van lage verwachtingen. We werken vanuit hoge verwachtingen van ieder kind, ongeacht je achtergrond. Dat doen we vanaf de eerste stappen op de kinderopvang tot aan het eindexamen.’ ‘Het eigenbelang van ‘niet in mijn achtertuin’ is te vaak sterker dan het belang van een woningzoekende om een huis te vinden of van ondernemers om te kunnen vergroenen. D66 wil dat doorbreken.’ ‘We investeren in het klimaat, in het bouwen van huizen, in het onderwijs, en in het herstel van de natuur en daarmee het doorbreken van de stikstofimpasse.’ ‘Wij zijn opgericht om de democratische rechtsstaat te versterken en de status quo te doorbreken. Dat is vandaag net zo hard nodig als in 1966.’ ‘De creatieve sector wordt actief betrokken bij maatschappelijke opgaven. Kunstenaars en ontwerpers brengen nieuwe perspectieven en kunnen vastgelopen processen doorbreken. We zetten deze aanpak voort en investeren in de samenwerking tussen overheid en creatieve sector.’ ‘D66 wil alle vormen van uitsluiting, racisme en discriminatie doorbreken: of het nu gaat om afkomst of geloof (jodenhaat of moslimhaat), huidskleur (zoals anti-zwart of anti-Aziatisch racisme), leeftijd, armoede, beperking, neurodiversiteit (zoals ADHD of autisme), seksuele oriëntatie of genderidentiteit (queerhaat) of omdat iemand een vrouw is.’

Voelen

Deze term komt in 2025 tien keer voor in het verkiezingsprogramma van D66. Het woord wordt vooral gebruikt om aan te geven dat mensen niet alleen rationeel op dingen reageren maar ook gevoelsmatig en met emoties – en dat ook die gevoelens aanleiding kunnen zijn voor beleid. Het werd in 2023 vijf keer gebruikt, wat aangeeft dat D66 deze kant van mensen en beleid belangrijker vindt. De verwijzing naar gevoelens bij onrecht en de oorlogen in Oekraïne en Gaza passen op zich in een profiel van intrinsieke samenwerkers, die dingen zo belangrijk vinden dat ze hoe dan ook in actie willen komen. De meeste andere passages lijken echter meer te gaan om gevoelens van Nederlanders over Nederland zelf en dat lijkt minder goed bij dat profiel te passen. Het zou kunnen wijzen op een handreiking naar eigenbemoeiërs, maar de pleidooien voor verduurzaming en voor kunst en cultuur past daar weer minder in. Die passages wijzen eerder op een profiel van structuurgerichte samenwerkers, gericht op vernieuwing van structuren.

Relevante passages: ‘Een betaalbaar huis vinden is bijna onmogelijk. Als we blijven doen wat we deden, komen er ook de komende jaren te weinig huizen bij. Er is meer nodig dan een straatje erbij en een verdieping erop. D66 wil het daarom anders aanpakken. Want wonen is nodig voor vrijheid en voor een samenleving waarin iedereen zich thuis kan voelen.’ ‘Mentale gezondheid is belangrijk voor hoe we denken, voelen en doen, en vormt de basis voor een fijn en evenwichtig leven. Steeds meer mensen, vooral jongeren, ervaren mentale druk.’ ‘Een mentaal gezonde samenleving begint met een sterke basis. Mensen die zich veilig voelen, toekomstperspectief hebben, gezien worden en kunnen meedoen op school, op het werk en in hun buurt, zijn veerkrachtiger.’ ‘We hebben de kennis, de technologie en de mensen om het te doen. Maar dan moeten we nu versnellen, want de aarde warmt op en de gevolgen voelen we al.’ ‘Ondertussen voert Poetin ook een hybride oorlog met desinformatie, cyberaanvallen en sabotage. Dat raakt ons, onze democratie en onze samenleving. Mensen voelen dat. Het leidt tot verwarring, verdeeldheid en dreiging.’ ‘Wat er in de wereld gebeurt, voelen we ook thuis. Oorlog in Oekraïne, genocide in Gaza, protesten in Iran. De macht gaat te vaak boven recht en onschuldige mensen zijn het slachtoffer. Onderdrukking,

ongelijkheid en mensenrechtenschendingen raken ons.’ ‘We maken de politiek opener, luisteren beter, maken duidelijke keuzes en leggen eerlijk verantwoording af. Want alleen als mensen vertrouwen voelen, werkt democratie voor ons allemaal.’ ‘Van politici verwachten wij dat ze luisteren naar mensen, juist ook naar diegenen die zich buitengesloten voelen.’ ‘Iedereen die weleens naar een festival gaat, een boek leest, een film kijkt of musea bezoekt, weet: kunst en cultuur maken het leven rijker. Ze geven ons ruimte om te voelen, denken, ontdekken en onszelf te zijn.’

Vooruit

Dit woord komt in 2025 tien keer voor, in 2023 twee keer. Het wordt met name gebruikt om aan te geven dat D66 bepaalde groepen wil helpen om hun positie te verbeteren, waaronder studenten, ondernemers en mensen met een uitkering. Er spreekt niet echt een verschuiving van samenwerkersprofiel uit, hooguit met de laatste passage met een pleidooi voor doorbraken in de politiek. Dat lijkt weer te passen bij structuurgerichte samenwerkers.

Het gaat onder andere om ‘Altijd en overal vooruit kunnen’, ‘D66 vindt dat de overheid (deze) mensen moet ondersteunen. Daarom maken we inkomensondersteuning eerlijker en begrijpelijker. En we zorgen dat steun werkt om mensen vooruit te helpen.’ ‘We maken het bindend studieadvies (BSA) passender en effectiever. In de huidige vorm zorgt het BSA vaak voor onnodige stress en helpt het studenten niet altijd vooruit.’ ‘Van de bakker op de hoek tot de innovatieve startup: ondernemers helpen ons vooruit. Zij verdienen meer steun en ruimte met een gezond ondernemersklimaat.’ ‘Vooruit voor het klimaat’, ‘Van winkelstraat tot startup, van grafisch ontwerper tot elektricien: D66 helpt ondernemers groot en klein vooruit met een bruisend ondernemersklimaat.’ ‘D66 wil arbeidsmigratie daar inzetten waar die het verschil maakt. We gaan de echte prijs betalen voor arbeidsmigratie. En we kiezen voor vakkrachten en kenniswerkers die ons vooruit helpen naar een groene en leefbare toekomst, bij bedrijven en sectoren waar innovatie en eerlijk werkgeverschap vooropstaan.’ ‘Terwijl oorlog en een instabiele wereld ons allemaal raken, wint partijpolitiek te vaak van het landsbelang. Daardoor blijven echte doorbraken uit. Dat frustreert, jou én mij. Want wij willen vooruit.’

Snellere

Dit woord wordt negen keer gebruikt in 2025. Het lijkt bovenal te gaan om verkorting van procedures, onder andere voor zorg, voor ondernemers, voor innovatie, voor asielzoekers en voor Oekraïne. Hoe dit bereikt gaat worden wordt niet direct duidelijk, maar het idee is om procedures te vereenvoudigen. Dit lijkt vooral te passen bij een profiel van structuurgerichte samenwerkers. Onder andere in ‘We investeren in betere en snellere transgenderzorg, met zorg op maat.’ ‘Snellere toegang tot stervenshulp via expertisecentra.’ ‘Voor kleine en middelgrote ondernemers kan verduurzaming een uitdaging zijn. Dat is vooral zo voor ondernemers in sectoren die veel energie gebruiken. D66 helpt hen hierbij met duidelijke en voorspelbare regels. Zo weten ondernemers bijvoorbeeld al vóórdat ze beginnen wat er van hen wordt verwacht op het gebied van milieu en natuur. We zorgen voor bezwaar. Zo kunnen ondernemers sneller door en kan ook het mkb de stap zetten naar een groen bedrijfsmodel.’ ‘Het wordt steeds lastiger om genoeg drinkwater te leveren. Nieuwe plekken om drinkwater uit de natuur te halen zijn moeilijk te vinden, terwijl drinkwater onmisbaar is, bijvoorbeeld voor nieuwe huizen. D66 wil dat het Rijk en de provincies samen naar snellere oplossingen kijken.’ ‘De overheid moet deze voedselinnovaties helpen versnellen. Denk aan snellere toelating, gerichte investeringen en Europese samenwerking. Zo wordt onze voedselsector gezond voor mens en planeet, én goed voor de economie.’ ‘D66 steunt een snellere toetreding van Oekraïne tot de Europese Unie. Zo geven we het land dat vecht voor vrijheid en democratie uitzicht op een Europese toekomst.’ ‘D66 wil snellere en zorgvuldige procedures. Door procedures te vereenvoudigen, krijgen mensen sneller duidelijkheid over hun toekomst.’ ‘We treden strikt op tegen een kleine groep asielzoekers, vaak met weinig kans op een vluchtelingenstatus, die zorgt voor grote overlast voor omwonenden en mensen in de opvang. We zorgen voor aparte, gesloten opvang voor deze groep, geld voor handhaving, snellere procedures

en snelle terugkeer naar land van herkomst.’ ‘D66 wil voor mensen zonder verblijfsstatus snellere terugkeer naar land van herkomst. Hierover maken we afspraken met herkomstlanden, bij voorkeur doen we dat op Europees niveau.’

Analyse van relevante woorden met een gestegen woordfrequentie t.o.v. TK2023

Een tweede manier om inzicht te krijgen in inhoudelijke verschuivingen is om te kijken naar woorden die in beide jaren in het verkiezingsprogramma van D66 worden gebruikt, maar in 2025 beduidend meer dan in 2023. Een overzicht is te vinden in bijlage 2. Hierbij is het interessant om te zien in hoeverre die woorden in 2025 eventueel op een andere manier gebruikt worden dan twee jaar eerder.

Kiest

Dit wordt in 2025 vijftientig keer gebruikt en in 2023 tien keer. De term wordt gebruikt om de standpunten van D66 te introduceren op een manier waardoor verandering ten opzichte van de huidige situatie dan wel van andere alternatieven wordt benadrukt. Daar mee is het op zich een stijlkwesitie, maar tegelijkertijd geeft het een uitgebreid overzicht van de standpunten. In het perspectief van samenwerkersprofielen is interessant dat op meerdere plekken wordt gepleit voor systeemveranderingen, wat duidt op een profiel van structuurgerichte samenwerkers.

Een greep uit 2025: ‘D66 kiest voor een politie die midden in de samenleving staat. De wijkagent krijgt weer tijd en ruimte om mensen te kennen, problemen te voorkomen én gezag in de buurt op te bouwen.’ ‘D66 kiest voor slimmer straffen. Korte celstraffen – driekwart van de detenties duurt korter dan drie maanden – maken vaak meer kapot dan de straf rechtvaardigt. Daarom bieden we rechters de mogelijkheid om te kiezen voor langere taakstraffen of elektronische detentie.’ ‘D66 kiest voor een bruisende, ondernemende culturele sector. We investeren meer en langdurig. Zo krijgen makers, kunstenaars en instellingen meer zekerheid, minder last van regels en meer ruimte voor creativiteit en vernieuwing.’ ‘D66 kiest voor een doorbraak: wonen en sociale zekerheid zeker maken.’ ‘D66 kiest voor een eerlijke woningmarkt waarin iedereen een betaalbaar huis kan vinden.’ ‘D66 kiest voor mobiliteit die werkt voor iedereen: groen, dichtbij en betaalbaar. In steden én op het platteland. Zodat niemand meer vastloopt.’ ‘Daarom kiest D66 voor een doorbraak. We zetten in op de gezondste generatie ooit. Een gezonde samenleving begint met voorkomen dat mensen ziek worden.’ ‘Het eigen risico blijft, zodat de zorg toegankelijk en betaalbaar blijft. Een algemene halvering klinkt goed, maar leidt tot langere wachtlijsten en hogere premies. En dat moeten mensen uiteindelijk zelf ophoesten. D66 kiest daarom voor een gerichte aanpak.’ ‘De problemen in de jeugdzorg zijn ernstig en hardnekkig. Kinderen en jongeren krijgen te snel een stempel of een label. Daardoor groeit de vraag naar hulp. Er zijn te weinig professionals en er is te weinig geld om de wachtlijsten weg te werken. Ondertussen staan gezinnen onder steeds hogere druk door problemen rondom bestaanszekerheid, wonen en onderwijs. D66 kiest voor een andere koers: weg van de bestrijding van symptomen, naar een brede aanpak voor het hele, diepere probleem. Want niet het kind, maar het systeem moet veranderen.’ ‘Het mbo, hbo en wo worden nog altijd ongelijk gewaardeerd. Dat moet anders. D66 kiest voor een studietijd waarin iedereen kan leren en leven, zonder torenhoge schulden. En waar mbo’ers, hbo’ers en wo’ers elkaar ontmoeten, ook in de collegezaal.’

Procedures

Dit wordt in 2025 twaalf keer gebruikt en in 2023 acht keer. Analyse van de betreffende passages geeft meer inzicht in wat hierboven bij ‘snellere’ werd geconstateerd. In 2023 ging het hierbij vooral over het handhaven en uitvoeren van procedures die onrecht moeten voorkomen, om versimpeling en beter begrijpelijk te maken van procedures en om aanpassing van procedures om dingen te versnellen. In 2025 wordt vooral dat laatste veel meer benadrukt en krijgt dat meer de vorm van structurele veranderingen, onder andere doordat expliciet wordt aangegeven dat de balans tussen twee tegenstrijdige belangen moet veranderen. Dat past dus opnieuw bij een

verschuiving van samenwerkersprofiel van intrinsiek gemotiveerd naar groepsgericht en structuurgericht.

In 2025 gaat het onder andere om 'De energietransitie vraagt snelheid, maar veel van de procedures die er nu zijn, vertragen juist. Om die reden wil D66 dat procedures voor vergunningen korter en efficiënter worden.' '...toegankelijke subsidies, zekerheid voor investeringen en snellere procedures voor beroep en bezwaar. Zo kunnen ondernemers sneller door en kan ook het mkb de stap zetten naar een groen bedrijfsmodel.' 'Discriminatie en racisme bij vacatures en sollicitaties komt nog steeds voor. Maar bij procedures voor werving en selectie horen gelijke kansen het enige uitgangspunt te zijn.' 'Steeds vaker lopen plannen om te bouwen vast in eindeloze procedures voor bezwaar en beroep. Denk aan een extra rijtje huizen in een dorp, de bouw van een elektriciteitshuisje, verdubbeling van het spoor of een nieuw fietspad. Voor al deze projecten geldt: inspraak is essentieel, want het gaat om de leefomgeving van mensen. Maar de balans is nu doorgeslagen. Het eigenbelang van 'niet in mijn achtertuin' is te vaak sterker dan het belang van een woningzoekende om een huis te vinden of van ondernemers om te kunnen vergroenen.' 'We zorgen voor stabiele en voldoende financiering van het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA), de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) en organisaties die vluchtelingen ondersteunen bij procedures.' 'Mensen die recht hebben op ondersteuning, durven dat nu te vaak niet eens aan te vragen, uit angst voor de ingewikkelde procedures waar ze in terechtkomen.' 'Op dit moment lopen veel woningbouwprojecten vast door allerlei lange procedures voor bezwaar en beroep. Het recht om bezwaar te maken is nu vaak sterker dan het recht op een woning.'

In 2023 ging het om 'Procedures voor transformatie van kantoorgebouwen naar woningen worden verbeterd zodat het voor eigenaren aantrekkelijker en makkelijker wordt om kantoorgebouwen om te bouwen naar woningen.' 'Grote groepen inwoners zitten klem in systemen en procedures, vaak met zeer vergaande gevolgen. De meest in het oog springende voorbeelden zijn het toeslagenschandaal en de gaswinning in Groningen.' 'Rechtelijke procedures moeten bovendien begrijpelijk zijn voor iedereen.' 'We zorgen dat meer procedures bij de kantonrechter terechtkunnen, zodat ook andere rechtshulpverleners dan advocaten – met een lager tarief – rechtsbijstand kunnen verlenen.' 'We handhaven bestaande EU-wetgeving over standaarden in alle lidstaten voor opvang en procedures. Er mag geen sprake meer zijn van pushbacks – zeker niet door Frontex –, mishandeling of illegale detentie van mensen.' 'In Nederland hebben we de asielketen verwaarloosd. Daarom hebben we nu capaciteitsproblemen in de opvang en verlopen procedures te traag.' 'We zetten in op snellere en eenvoudiger procedures, bijvoorbeeld door de mensen die vrijwel zeker een verblijfsvergunning krijgen alleen 'licht' te toetsen en door minder in hoger beroep te gaan.' 'Instanties zoals de Immigratie en Naturalisatiedienst (IND), het COA en de Dienst Terugkeer & Vertrek (DT&V) moeten voldoende mensen, middelen en expertise krijgen om de procedures te versnellen.'

Herstel

Dit woord komt elf keer voor in het programma van 2025 en negen keer in 2023. In 2025 gaat het de meeste keren over natuurherstel, en in mindere mate herstel van aardbevingsschade, de toeslagenaffaire en het herstel van het budget voor internationale samenwerking. In 2023 ging het deels om dezelfde punten, maar veel minder over natuurherstel en (nog) niet over internationale samenwerking – waarvan het budget door het kabinet-Schoof is gekort. Er is bij deze punten niet echt een duidelijke relatie te leggen met een verschuiving in samenwerkingsprofielen.

2025: 'We blijven investeren in herstel van de natuur op de BES-eilanden. D66 gaat door met het Natuur-en Milieubeleidsplan Caribisch Nederland.' 'Soms weegt de minimale gezondheidswinst niet op tegen het leed van een operatie, pijn, revalidatie en herstel. We moeten met een open blik blijven kijken naar zorgkeuzes, waarbij de kwaliteit van leven centraal staat.' 'We willen een Nationale Investeringsbank voor grote transitie. Deze publieke instelling krijgt meer middelen en een breed mandaat. [...] De bank investeert in wat Nederland vooruithelpt: van verzware van het elektriciteitsnet tot warmtenetten in dorpen en steden, van circulaire productie tot herstel van bodem en water.' 'Bij al het ruimtelijk beleid houden we rekening met herstel van de natuur. Veel

maatregelen zijn gelukkig simpel én effectief.’ ‘Iedere euro die we steken in herstel van de natuur betaalt zich dubbel en dwars terug.’ ‘Ook als herstel van de natuur centraal staat, is er vaak ruimte voor méér: van landbouw die de natuur versterkt tot opwekking van energie, waterberging, onderwijs of recreatie.’ ‘In de afgelopen periode is veel schade aangericht door bezuinigingen op internationale samenwerking. We laten zien hoe het wél kan en zien kans voor vernieuwing van internationale samenwerking. We zetten een significante stap naar herstel van het budget naar 0,7% van het bbp.’ ‘We werken verder aan herstel voor de slachtoffers van de toeslagenaffaire.’ ‘Groningers hebben koste wat het kost recht op een veilig huis. We blijven ons inzetten voor herstel van schade en herstel van vertrouwen.’ ‘We investeren in het klimaat, in het bouwen van huizen, in het onderwijs, en in het herstel van de natuur en daarmee het doorbreken van de stikstofimpasse.’

In 2023 ging het vooral om: ‘Ook bij behandeling en herstel van ziekten zetten we in op gezondheid in brede zin.’ ‘Nazorg kan ook plaatsvinden door begeleiding in de eerstelijnszorg, of bij een herstelacademie als laagdrempelige opvang voor mensen die intensief willen werken aan herstel.’ ‘Het kabinet en de koning boden excuses aan voor het Nederlandse slavernijverleden. Dat staat symbool voor een betekenisvol begin van het proces naar herstel.’ ‘De gaswinning in Groningen stopt per 1 oktober 2024 definitief. Dit leggen we wettelijk vast terwijl we blijven werken aan versterking en herstel van schade als prioriteit nummer één.’ ‘Herstel van natuur en biodiversiteit staat daarbij voor ons voorop.’ ‘Daarom hebben we niet alleen oog voor het terugdringen van de stikstofuitstoot, maar investeren we ook actief in herstel van de natuur.’ ‘Door gebieden rechten te geven, krijgen ze via vertegenwoordigers de mogelijkheden om schade te verhalen voor herstel, wordt het procesbelang gegarandeerd en worden ze een gelijke actor in beslissingen.’ ‘Lokaal zelfbestuur moet in handen zijn van de inwoners. Conform de deadline uit de Wet herstel voorzieningen Sint-Eustatius ronden we de bestuurlijke ingreep uiterlijk 1 september 2024 af, waarmee de lokale democratie weer in handen komt van de burgers van Sint-Eustatius.’

Groeien

D66 gebruikt dit woord in 2025 elf keer en in 2023 acht maal. In 2025 gaat het grotendeels om groeien in relatie tot ondernemers en economie en dan vooral in de combinatie van ondernemen en vergroenen c.q. verduurzamen. In 2023 was dat veel minder het geval en werd ‘groeien’ gebruikt voor een veel gevarieerdere mix van onderwerpen. Dit lijkt nog het meest te passen in een profiel van structuurgerichte samenwerkers: een verandering van de relatie tussen ondernemers en verduurzaming.

2025: ‘We bouwen aan één publieke voorziening voor alle kinderen van 1 tot 15 jaar. Daarin kan ieder kind, in eigen tempo en vanuit de eigen achtergrond, groeien.’ ‘Een leefbare aarde en een sterke economie kunnen hand in hand gaan. Maar als we blijven groeien ten koste van het klimaat, hollen we onze welvaart juist uit.’ ‘Hoe meer mensen kiezen voor duurzame producten en diensten, hoe groter de kansen voor ondernemers om daarop in te spelen en hun bedrijf te laten groeien.’ ‘D66 wil Nederlandse ondernemers de ruimte geven om te groeien. We zorgen dat Nederlandse innovaties makkelijk kunnen groeien binnen Europa.’ ‘Een gezonde economie begint bij ondernemers die kunnen starten, groeien én vergroenen.’ ‘D66 doorbreekt die stilstand en maakt weer ruimte voor ondernemerschap. Zodat Nederland dé plek is waar goede ideeën kunnen ontstaan, groeien en bloeien.’ ‘D66 maakt het aantrekkelijker om een bedrijf te starten of te laten groeien.’ ‘Ondernemers krijgen toegang tot een gelijk speelveld, goede aansluiting met het onderwijs en de arbeidsmarkt, en financiering om te kunnen groeien.’ ‘Ondernemers die nu investeren en die inspelen op de markten die snel groeien, profiteren van de vraag die alleen maar toeneemt, zoals voor producten die kunnen worden hergebruikt.’ ‘Welvaart in de breedste zin – van inkomen tot gezondheid en leefomgeving – hoort overal te groeien, in de grote steden en in de regio.’

In 2023: ‘We helpen ondernemers om een bedrijf te starten, te laten groeien en te verduurzamen.’ ‘Nog steeds groeien te veel kinderen op in armoede.’ ‘D66 wil dat onderwijsinstellingen die willen groeien medeverantwoordelijk worden voor de huisvesting van de extra studenten die naar deze

instellingen komen.’ ‘D66 heeft de rijke schooldag opgezet. Die willen we verder uitbreiden, zodat elke leerling de vrijheid krijgt om zich te ontwikkelen en om gezond op te groeien.’ ‘We geven leraren meer kansen om, naast leidinggevende of coördinerende functies, ook onderwijsinhoudelijk door te kunnen groeien met bijbehorende salarisstappen.’ ‘D66 wil spoorgoederenvervoer laten groeien, maar dat moet hand in hand gaan met leefbaarheid en veiligheid.’ ‘Uitgangspunt daarbij is om een kind op te laten groeien in diens eigen huis, bij (één van) de eigen ouder(s).’ ‘We helpen ondernemers met het starten, laten groeien en verduurzamen van hun bedrijf.’

Analyse van relevante woorden met een fors gedaalde woordfrequentie t.o.v. TK2023

Woorden uit deze groep zouden moeten kunnen bevestigen of D66 inderdaad zicht in 2025 inderdaad minder profileert met punten die gericht zijn op eigenbemoeders en groepsgerichte samenwerkers. Een aantal woorden uit deze lijst zegt niet zoveel, zoals ‘versie’ en ‘procent’. Hieronder een selectie van meer relevante woorden.

Overheden

Het woord overheden komt in 2023 27 keer voor en twee keer in 2025. Daarnaast wordt het woord gemeenten in 2023 75 keer gebruikt en in 2025 zeventien keer. Het woord overheid wordt in 2023 188 maal gehanteerd en in 2025 56 keer. D66 heeft dus in 2025 duidelijk minder expliciete aandacht voor de rol van de overheid en voor verschillende onderdelen daarin. Dit kan deels de tegenhanger zijn van een aantal formuleringen die in 2025 juist vaker gebruikt worden en die in de paragrafen hierboven zijn besproken. Zo spreekt D66 in 2025 vaak van ‘we kiezen voor...’, ‘we werken aan...’ en ‘we doen...’. Er wordt dus nog steeds veel gesproken over gezamenlijke acties in Nederland om doelen te bereiken maar vaker dan voorheen in algemene termen en zonder in detail te treden over hoe zo’n gezamenlijke actie concreet wordt vorm gegeven en wat de rol van de overheid en de verschillende overheidsdelen precies is. Tegelijkertijd wordt hiermee ook minder aandacht gegeven aan specifieke regionale en lokale zaken, waar in 2023 juist veel nadruk op lag – met onder andere expliciete verwijzingen naar het feit dat lokale overheden dicht bij de burger staan en dus de kloof tussen burger en bestuur kunnen verkleinen. Een vertaling naar samenwerkingsprofielen is lastig. Het in algemene termen, met veel ‘we’, spreken over gezamenlijke acties zou kunnen passen bij groepsgerichte samenwerkers, een deel van de plannen passen bij structuurgerichte samenwerkers maar daar zou je dan juist ook wat meer concrete opmerkingen over de structuur van samenwerkingen verwachten.

In 2025 ging het bij ‘overheden’ vooral over oorlogsmisdadigers en de voorbeeldrol van overheden bij circulair bouwen. In 2023 onder andere over ‘D66 vindt dat alle overheden zich maximaal moeten inspannen voor meer woon/zorgcombinaties.’ ‘Ook lokale overheden krijgen voldoende middelen voor cultuurbeleid en cultureel erfgoed.’ ‘D66 wil dat iedereen die dat nodig heeft toegang heeft tot menstruatieproducten, ongeacht je inkomen. Daarom moedigen we bijvoorbeeld overheden, onderwijsinstellingen, horeca en werkgevers aan om producten gratis beschikbaar te stellen.’ ‘Hiermee kunnen mensen naar de rechter stappen wanneer overheden in strijd met het VN-verdrag Handicap handelen.’ ‘Sollicitatiecommissies bij overheden, publieke en semipublieke instellingen hebben een gevarieerde samenstelling wat betreft gender, leeftijd en achtergrond.’ ‘Nederland beschermt nieuwkomers die te maken hebben met intimidatie vanuit hun land van herkomst. Zo nodig krijgen zij hulp om ervoor te zorgen dat andere overheden hen niet meer kunnen benaderen of over hun persoonlijke gegevens beschikken.’ ‘Om invulling te geven aan een nieuw regiobeleid wil D66 dat het Rijk samen met de decentrale overheden per regio een kansenagenda opstelt.’ ‘Verbinden betekent ook beter samenwerken tussen overheden. Decentrale overheden staan dicht bij de inwoners en kunnen daardoor vaak ook beter inschatten wat nodig is. Tegelijkertijd is regie van het Rijk nodig om de grote lijnen te bewaken. In de toekomstagenda’s maken we afspraken over wie wat doet. Door te investeren in decentrale overheden maken we het bovendien ook mogelijk dat zij de afgesproken zaken ook waar kunnen maken.’ ‘We willen adequate financiering van gemeenten en provincies. Decentrale overheden

hebben veel belangrijke taken en staan het dichtst bij de mensen.’ ‘Dat is niet alleen zaak van decentrale overheden. Voor D66 staat de fiets ook op één op nationaal niveau.’ ‘Samen met decentrale overheden wil D66 blijven investeren in fietsverkeersveiligheid.’ ‘Samen met decentrale overheden investeren we in (kleine) infrastructurele maatregelen.’ ‘D66 wil dat het Rijk in overleg gaat met de decentrale overheden om voor Lelystad Airport op de kortst mogelijke termijn een andere bestemming te zoeken.’ ‘We kijken samen met boeren, supermarkten, natuur- en milieuorganisaties, agrarische ondernemingen, decentrale overheden, de levensmiddelen-industrie en de consument hoe we de omslag kunnen maken.’ ‘Overheden worden verplicht om ‘hoog-risico’ algoritmes in te vullen in het landelijke algoritmeregister.’

Transitie

In 2023 wordt dit woord 25 keer gebruikt, in het verkiezingsprogramma van 2025 welgeteld één keer – over een wereldwijde transitie voor een beter klimaat. Ook in 2023 werd het woord vooral gebruikt in relatie tot een transitie naar een klimaatneutrale wereld, met veel concrete voorstellen en maatregelen. Het woord klimaat wordt in het programma van 2025 ook nog steeds gebruikt en het is niet zo dat D66 hier de beleidsdoelen lijkt te hebben veranderd – zo is de energietransitie één van de vijf speerpunten van het programma in 2025. Het lijkt er eerder op dat deze transitie veel minder als een op zichzelf staand beleidsdoel wordt neergezet en veel meer wordt verbonden met iets dat samen met burgers en bedrijven samen moet worden gedaan, en dan op een manier dat het voor burgers en bedrijven ook lonend is om eraan mee te doen. Dat wijst erop dat D66 hier het profiel van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers loslaat en meer mikt op groepsgerichte samenwerkers (iedereen moet meedoen) en structuurgerichte samenwerkers (het is een gezamenlijke actie en we moeten het anders organiseren).

In 2023 werd het woord onder andere gebruikt voor ‘Dankzij een klimaatbonus, om de extra kosten die er nu nog zijn als gevolg van de transitie te compenseren, kun je kiezen voor duurzame producten.’ ‘We bevorderen innovatie en investeren in technologieën die de uitstoot verminderen, terwijl we zorgen voor een rechtvaardige transitie voor werknemers en bedrijven.’ ‘De transitie naar duurzaamheid is broodnodig en we hebben de randen te vaak opgezocht.’ ‘Extensivering en de transitie naar kringlooplandbouw zal daar een flinke bijdrage aan kunnen leveren.’ ‘Er komt een specifieke subsidie voor jonge en biologische boeren om hen te helpen bij de transitie, bijvoorbeeld met certificeringskosten en omschakeling.’ ‘De transitie waar de landbouw voor staat, is veelal een kennistransitie.’ ‘Met de ongekende opgave voor ons, is het de rol van de overheid om de transitie naar een duurzaam voedselsysteem samen met de keten aan te jagen en te versnellen. Dit doen we door duidelijke, eenduidige spelregels voor de transitie op te zetten en ervoor te zorgen dat de race naar duurzaamheid loont door waardecreatie en een eerlijke prijs.’ ‘We sluiten eerlijke en duurzame handelsakkoorden om mogelijkheden voor Nederland en de rest van de wereld te creëren. De transitie naar een duurzame wereld is dus niet alleen een noodzaak, maar de beste kans voor een gelijke en rechtvaardige toekomst. We stellen gezamenlijke prioriteiten om de groene transitie op een rechtvaardige manier te voltooien.’ ‘Wonen en werken op twee verschillende plekken is steeds normaler geworden dankzij de versnelde digitale transitie op veel werkplekken.’ ‘We moeten onze strategische afhankelijkheden van dit land snel afbouwen. Vooral bij de transitie naar een duurzame economie is onze afhankelijkheid ingewikkeld.’ ‘Vooral bij de transitie naar een duurzame economie is onze afhankelijkheid van China levensgroot.’ ‘We zitten midden in de transitie naar een toekomstbestendige economie, een circulaire, uitstootvrije economie, waarin materialen en grondstoffen maximaal worden hergebruikt.’ ‘Er komt een publiek-private investeringsbank voor de financiering van de transitie naar een klimaatneutrale, circulaire economie.’

Regelgeving

In 2023 gebruikt D66 het woord negentien keer en in 2025 geen enkele keer. In 2023 komt het vooral voor in de combinatie ‘wet- en regelgeving’. Die combinatie wordt genoemd op een veelheid van terreinen, waarbij het vaak gaat om de wens om wet- en regelgeving te vereenvoudigen en

belemmeringen weg te nemen die door teveel of te ingewikkelde regels ontstaan. Tegelijkertijd wordt ook wel gesproken over het invoeren van regelgeving rond nieuwe onderwerpen. Het gaat D66 in 2023 dus niet om het afschaffen van regels in het algemeen, maar om het vereenvoudigen ervan en het consistent en beter uitvoerbaar maken ervan. In 2025 wordt dat nog steeds bepleit, maar dan wordt vooral de meer algemene term ‘regels’ gebruikt in plaats van ‘wet- en regelgeving’. Vertaald naar samenwerkingsprofielen zit hier een kant aan die past bij eigenbemoeiers, maar ook een kant die past bij structuurgerichte samenwerkers.

In 2023 gaat het onder andere om: ‘Daarvoor is het van belang om duidelijke keuzes te maken, zowel qua beleid als in wet- en regelgeving.’ ‘Het gebruik van kunstmatige intelligentie in de zorg wordt ingekaderd met wet- en regelgeving.’ ‘Schotten in de zorg die samenwerking tegenhouden, zoals in de financiering en wet- en regelgeving, moeten worden weggenomen.’ ‘Om samenwerking tussen zorgaanbieders en zorgverleners te stimuleren wordt netwerkzorg, zeker voor meer complexe aandoeningen en ziektes, de norm. Dat betekent dat financiering en wet- en regelgeving hierop worden aangepast.’ ‘D66 toetst relevante nieuwe wet- en regelgeving altijd aan het VN-verdrag Handicap.’ ‘Niet alle gemeenten in Nederland zorgen voor goede werkplekken voor sekswerkers. Voldoende veilige werkplekken moet de standaard worden in elke gemeente waar behoefte is. Dit gaat zowel om thuiswerken als om andere werkplekken. De Rijksoverheid stimuleert dit en zorgt dat hiervoor geen belemmerende landelijke regelgeving bestaat.’ ‘We introduceren een ombudsman voor natuur en dieren. Deze ombudsman heeft de bevoegdheid om gevraagd en ongevraagd te onderzoeken of de overheid en andere instellingen zich houden aan de wet- en regelgeving rondom het in stand houden en verbeteren van natuur en dierenwelzijn.’ ‘We brengen de wet- en regelgeving voor het gebruik van mest en bestrijdingsmiddelen in lijn met de doelen van de Kaderrichtlijn Water.’ ‘D66 wil knelpunten aanpakken, ook in wet- en regelgeving, en investeren in meer en beter openbaar vervoer in deze regio’s.’ ‘De komende jaren moet worden geïnvesteerd in de verbetering van de ICT en worden ingezet op het verminderen van de complexiteit in wet- en regelgeving.’ ‘Caribisch Nederland is dertien jaar onderdeel van Nederland, maar heeft niet hetzelfde niveau in voorzieningen als in Nederland. De komende periode continueren wij de inhaalslag op het gebied van achterstallige wet- en regelgeving en wijzigen we onder andere de Wet Openbare Lichamen om de bestuurlijke slagkracht te verbeteren.’ ‘Nederland kan niet zonder mensen die zich in hun werk elke dag inzetten voor de publieke zaak, op wat voor manier dan ook. Zij zijn met recht trots op hun werk. Het is belangrijk om deze mensen goed te belonen voor hun belangrijke werk en ze de ruimte en het vertrouwen te geven om vooral met hun vak bezig te zijn, in plaats van met regelgeving en bureaucratie.’ ‘We stellen duidelijke voorwaarden aan ‘carbon credits’ en CO2-compensatie die bedrijven aanbieden en zorgen voor eenduidige regelgeving, zodat deze ook met zekerheid leiden tot CO2-reductie.’

Rechtspraak

Het woord ‘rechtspraak’ komt in 2023 23 keer voor, het woord ‘recht’ daarnaast nog eens 72 keer. In 2025 komt rechtspraak geen enkele keer voor. Wel het woord ‘recht’: 45 keer. In 2023 legt D66 veel nadruk op het verbeteren en veranderen van het proces van rechtspraak, in 2025 komt dat minder sterk naar voren – terwijl het belang ervan nog wel wordt onderschreven. In 2023 lijkt de verbetering van de rechtspraak deels ingegeven door de ervaringen rond de toeslagenaffaire, toen de rechtspraak faalde om een groep burgers te beschermen tegen de overheid. Een aantal andere passages lijken eerder te passen bij eigenbemoeiers, vooral waar het gaat om het verkorten van doorlooptijden en het zorgen dat overtreders binnen afzienbare termijn gestraft worden en dat die straf ook wordt uitgevoerd. De verminderde nadruk hierop onderschrijft dat D66 zich ook in 2025 niet profileert met een eigenbemoeiersprofiel.

In 2023 gaat het onder andere om ‘Een rechtspraak die werkt voor iedereen’, ‘Voor een rechtvaardige samenleving is een goed uitgeruste rechtspraak een onmisbare steunpilaar. Voorwaarde is dat deze voor iedereen moet werken. ‘Een sterke, moderne democratie is onmisbaar voor onze vrijheid. De instituties van de rechtsstaat beschermen ons tegen willekeur

van macht, discriminatie en het recht van de sterkste. Ze zorgen ervoor dat de overheid zich aan haar eigen regels houdt en dat misdadigers hun straf niet kunnen ontlopen. Voorwaarde is dat de rechtspraak voor iedereen werkt. D66 wil rechtspraak die dichtbij en benaderbaar is, juridische conflicten beslecht en de burger beschermt tegen de overheid. Maar ook een rechtspraak die met de juiste straffen recht doet aan de mix van boetedoening, een veilige samenleving en een succesvolle terugkeer in de samenleving.' 'Investeren in een moderne rechtspraak Voldoende middelen zijn nodig voor adequate rechtspraak. De huidige regering heeft op initiatief van D66, na jaren van bezuinigingen, aanzienlijke investeringen gedaan in het versterken van de rechtspraak. Dat was en is nog steeds nodig: de rechtspraak kampt met personeelstekorten, lange looptijden van zaken, technologische ontwikkelingen en hoge werkdruk. D66 wil daarom ook in de komende periode extra blijven investeren in onze rechtspraak en rechtsstaat.' 'We investeren in de hele keten van opsporing en vervolging, van rechtspraak tot straffen.' 'D66 staat voor een transparante rechtspraak.' 'D66 staat voor een transparante rechtspraak.' 'We willen een betere begrotingssystematiek in de hele keten van rechtspraak, die recht doet aan de onafhankelijkheid, maar ook recht doet aan transparantie en democratische controle over het besteden van belastinggeld. De inhaalslag die de rechtspraak moet maken, vraagt een lange adem en daarmee ook financiële zekerheden.' 'D66 wil daarom de samenwerking tussen het sociale domein en de rechtspraak bevorderen. Het juridisch loket kan hierin een verbindende rol vervullen.' 'De financiering van de rechtspraak moet een prikkel bevatten voor rechters om eerst alternatieve vormen van conflictbeslechting te proberen, voordat een zaak op zitting komt.' 'Het tegengaan van ondermijning vraagt om een brede aanpak: van politie en rechtspraak, maar ook de inzet voor projecten gericht op veilige en leefbare wijken, en meer aandacht voor integriteit in het (decentraal) openbaar bestuur.'

Conclusie bij D66

De analyse laat zien dat D66 in 2025 het profiel van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers loslaat en zich positioneert met een combinatie van het profiel van groepsgerichte samenwerkers en een profiel van structuurgerichte samenwerkers. De motivatie om klimaatverandering tegen te gaan is er nog steeds, maar dat wordt nu niet meer neergezet als een doel op zich waarvoor alles moet wijken. In 2025 is het veel meer ingebed als iets dat ook voordelen oplevert voor degenen die verduurzamen en waar je in ieder geval niet iets voor hoeft in te leveren.

Het groepsgerichte blijkt onder andere uit het veel verder uitwerken hoe verschillende groepen kunnen bijdragen aan verduurzaming en voor de manier waarop daarbij de lasten eerlijk verdeeld kunnen worden. Ook het tegengaan van discriminatie en uitsluiting past hierbij, maar ook bijvoorbeeld de wens om kunstenaars veel nadrukkelijker te betrekken bij het zoeken naar oplossingen voor maatschappelijke problemen. Ook het gebruik van het woord 'voelen' past hierin: het laat zien dat D66 niet langer alles door een rationele bril wil zien maar ook rekening houdt met de emotionele betekenis en lading van beleid – wat toch een belangrijke stap is voor een partij die voorheen vooral bezig was met redelijkheid.

Het structuurgerichte komt tot uiting in bijvoorbeeld de pleidooien voor intensievere internationale samenwerking en uitbreiding van de bevoegdheden van de EU, het anders organiseren van arbeidsmigratie en asielmigratie en het versnellen en vergemakkelijken van een aantal procedures.

D66 zet zich hiermee neer als een partij die nog steeds sterk gericht is op samenwerking, democratische en liberale waarden als individuele vrijheid, ontplooiingsmogelijkheden en rechtvaardigheid hoog in het vaandel heeft staan net als de sterke wens om de klimaatverandering tegen te gaan – maar nu veel minder 'drammerig' dan bij de vorige verkiezingen. Er is duidelijk meer oog voor eventuele nadelige gevolgen van milieumaatregelen, het opvangen van asielzoekers en arbeidsmigranten, marktwerking en juridische procedures – en voor de gevoelens die mensen daarbij kunnen hebben.

Hiermee wordt de programmatische afstand met groepsgerichte en structuurgerichte samenwerkers kleiner, maar misschien ook wel de afstand met gematigde eigenbemoeyers.

Tot slot kan nog gekeken worden naar eventuele veranderingen in de structuur en organisatie van de samenleving en de politiek. Op binnenlands gebied stelt D66 structuurveranderingen voor in onder andere de zorg, in het asielstelsel en de rechtspraak. En verder pleit de partij er voor om innovatie te koppelen aan een aantal belangrijke problemen – niet in de laatste plaats verduurzaming. Dat impliceert ook een andere verhouding tussen overheid, bedrijven, universiteiten en de samenleving als geheel, hoewel het niet echt heel diep wordt uitgewerkt. Wel valt op dat D66 expliciet noemt dat hierbij ook kunst en cultuur een rol moet gaan spelen, wat eveneens een structuurverandering in de samenleving zou betekenen. Op buitenlands gebied zet D66 sterk in op verdere versterking van de EU, en pleit daarbij ook voor structuurveranderingen van de EU.

GLPVDA

Het koppelpercentage tussen de top 1500 van meest gebruikte woorden in de partijprogramma's van GLPVDA in 2023 en 2025 is 86,8%. Dit wijst op een grote mate van continuïteit in het verkiezingsprogramma van 2025 ten opzichte van 2023. De verwachting op voorhand is dan ook dat GLPVDA ook in 2025 hetzelfde samenwerkingsprofiel heeft: gericht op een combinatie van groepsgerichte en intrinsiek gemotiveerde samenwerkers. En de intrinsieke motivatie gold in 2023 vooral verduurzaming, als zeer belangrijk doel op zichzelf.

Analyse relevante woorden voor TK2025 die in TK2025 niet in de top 1500 stonden

Een aantal woorden die in 2025 wel veel gebruikt worden en in 2023 hebben een technische of stijlgerelateerde reden of zeggen niet zoveel over inhoudelijke dingen, zoals 'hoofdstuk' en 'euro' (zie bijlage 1). Een aantal andere woorden uit dit rijtje geeft wel inzicht in eventuele inhoudelijke verschuivingen.

Vooruit

GLPVDA gebruikt dit woord in 2025 28 keer en in 2023 twee keer. Het wordt gebruikt om een contrast aan te geven met de huidige situatie, die door GLPVDA aangeduid wordt als stilstand. Daar tegenover zet de partij dus vooruit, waarbij dat dan vooral betrekking lijkt te hebben op de ontwikkeling van lonen en inkomens, verbetering van publieke voorzieningen, meer ruimte voor bouwen en investeren. Bovendien wordt er steeds benadrukt dat om vooruit te kunnen komen iedereen mee moet doen en we het samen moeten doen. Solidariteit wordt gezet tegenover eigenbelang. Dat wijst op een profiel van groepsgerichte samenwerkers.

Een aantal citaten uit het programma van 2025: 'De plannen in ons verkiezingsprogramma zijn erop gericht om Nederland zo snel mogelijk weer vooruit te krijgen.' 'We zijn tot veel in staat als we de handen ineenslaan. We kunnen de stilstand doorbreken en samen vooruit.' 'De keuze die voorligt is deze: kiezen we voor een nieuwe start voor Nederland, voor meer eenheid, voor samen vooruit? Of kiezen we voor stilstand, nog meer verdeeldheid en daarmee nog meer achteruitgang?' 'Wij weten als geen ander dat als we over onze eigen schaduw heen springen, we het beste in elkaar naar boven halen. Dat geldt ook voor Nederland. Maar de afgelopen jaren regeerde het eigenbelang. Als we durven te kiezen voor solidariteit, kunnen we weer samen vooruit.' 'Een inkomen waarmee je vooruit komt, ook voor de mooie dingen in het leven.' 'We laten zien dat het kan. Zodat we weer stappen vooruit kunnen zetten als we het met elkaar naar draagkracht doen.' 'Hogere lonen. Mensen verdienen een loon waarmee ze vooruit komen. De lonen in Nederland zijn te laag. Mensen kunnen niet rondkomen, en bedrijven innoveren onvoldoende. We sluiten daarom een Groot Loonakkoord met de vakbonden en werkgevers. Daarin maken we afspraken over hogere lonen, in ruil voor investeringen in infrastructuur, onderzoek en technologie.' 'Om vooruit te kunnen, moet de basis op orde zijn. Dat geldt voor veel in het leven, maar zeker voor onze publieke voorzieningen.' 'De overheid moet weer naast mensen gaan staan – met vertrouwen, in plaats van controle, en publieke voorzieningen in eigen hand houden. Zo brengen we de basis op orde voor iedereen en kunnen we samen vooruit.' 'We willen als Nederland vooruit. Daarvoor is voldoende stikstofruimte nodig om te bouwen, te investeren

en infrastructuur aan te leggen. Om ruimte te creëren is natuurherstel nodig door een zekere en afdwingbare daling van de stikstofuitstoot. Vrijgekomen stikstofruimte komt in een stikstofbank waar de overheid eerste recht van koop heeft voor projecten met een maatschappelijk belang zoals woningbouw, de energietransitie, defensie en infrastructuur. PAsmelders en interimers gaan we helpen.' 'Iedereen deelt mee. Hogere prijzen raken iedereen: werkenden, gepensioneerden en mensen die niet kunnen werken. We behouden de koppeling van alle uitkeringen aan het minimumloon, zodat we allemaal vooruit kunnen. Met een eerlijk belastingstelsel zorgen we ervoor dat mensen met lage inkomens of ouderen met een klein pensioen hier het meest van profiteren. Topinkomens en mensen met veel vermogen dragen eerlijk bij aan de samenleving.' 'Kansen centraal. We bouwen aan een sociaal vangnet dat niet alleen beschermt, maar ook kansen biedt, zodat mensen vooruit durven kijken en opnieuw mee kunnen doen, zonder de angst alles kwijt te raken.'

Strijden

Dit woord wordt in 2025 22 keer gebruikt en in 2023 maar één keer. Het wordt gebruikt voor een groot aantal doelen die GLPVDA wil bereiken, zoals vergroening, betaalbare woningen en verhoging van de inkomens voor velen. Het wordt ook gebruikt om aan te geven dat de partij tegen bepaalde dingen strijdt, zoals private equity in de zorg en het onderwijs en tegen discriminatie. Het is op zich wel een bijzondere woordkeuze: de partij zegt niet 'we zijn voor dit en tegen dat' maar formuleert het in termen van strijden en vechten. Dat impliceert vooral dat er sprake is van iets of iemand waartegen gestreden moet worden om de doelen te bereiken. Uit de onderstaande passages wordt maar beperkt duidelijk wie of wat die tegenstanders dan zijn, alleen private equity en de tabaksindustrie worden expliciet genoemd. Wellicht is er dus ook sprake van een stijlkeuze en een vleugje retoriek. Er wordt wel op een aantal plekken gezegd hoe en waar gestreden wordt: vooral in gezamenlijke actie en niet alleen in Nederland maar ook in internationale samenwerkingen. Dat past in het profiel van groepsgerichte samenwerkers. Daarnaast zitten er ook elementen in die passen bij het profiel van structuurgerichte samenwerkers, onder andere de keuze om een aantal zaken vooral in internationale samenwerkingen op te willen pakken en de hier en daar gedetailleerde voorstellen voor wetten en regels. Verduurzaming en vergroening worden als onderdeel van 'een groene toekomst' nog wel genoemd maar krijgen relatief weinig nadruk. Dit kan erop wijzen dat GLPVDA het profiel van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers achter zich laat.

Relevante passages in 2025: 'We zullen strijden voor een groene toekomst, met schone energie uit wind en zon, en waar grote vervuilers gewoon de eerlijke rekening gepresenteerd krijgen.' 'Nederland is een land waar solidariteit soms gefluisterd wordt, maar heel diep in de harten van mensen zit. Dat zien we wanneer we samen de straat op gaan om te strijden voor betaalbare woningen, een leefbare planeet, het recht om jezelf te zijn of om een rode lijn te trekken. Door samenwerking wordt veel moois tot stand gebracht in ons land. Verdeeldheid heeft nog nooit iets opgeleverd; samenwerken wel.' 'Samen strijden we voor een groene toekomst.' 'Het minimumloon gaat fors omhoog. We delen de welvaart eerlijk: de AOW en andere uitkeringen stijgen mee, en we strijden tegen armoede.' 'Ondertussen beschermen we wat ons lief is. Dat betekent dat we onze democratische rechtsstaat versterken, investeren in onze verzorgingsstaat en blijven strijden voor gelijke rechten.' 'Onze vrijheid is kostbaar. Je overal veilig voelen is daarbij essentieel: op straat, in het uitgaansleven, op het werk, tijdens demonstraties en thuis achter de voordeur. We strijden daarom tegen alle vormen van discriminatie, seksisme en geweld tegen vrouwen, waaronder femicide.' 'In de zorg, het onderwijs, de kinderopvang en het openbaar vervoer moet het algemeen belang voorop staan, niet de winst voor investeerders. We strijden tegen commerciële investeerders en private equity die de huisartsenzorg, welzijnswerk en de kinderopvang overnemen en tegen detachingsbureaus die leraren wegkapen op scholen.' 'Overheden gaan daarom langjarige contracten aan met boeren en in Europa strijden we voor hoge milieunormen en voor Europese landbouwsubsidies die goede omgang met de natuur belonen.' 'We laten niemand door het ijs zakken en strijden tegen armoede.' 'Ieder kind dat opgroeit in armoede is er

één te veel. Daarom strijden we net zo lang totdat in Nederland geen kind meer in armoede opgroeit.’ ‘We blijven strijden voor de vrijlating van politieke gevangenen en voor een democratische oplossing voor het Koerdische vraagstuk.’ ‘We blijven strijden tegen alle vormen van discriminatie en racisme in de EU. Wij zetten ons daarom in voor een nieuwe, overkoepelende Europese antidiscriminatiewet.’ ‘Willekeur bij de overheid gaan we tegen, inclusief discriminerende algoritmen en systemen. En we strijden samen voor gelijke rechten, ongeacht wie je bent, wat je gelooft of van wie je houdt.’ ‘We zetten daarom alles op alles om discriminatie te voorkomen. Samen kunnen we ongelijke rolpatronen, diepgewortelde vooroordelen en systemen van onderdrukking doorbreken en strijden voor een vrije, gelijkwaardige samenleving.’ ‘Bedrijven die nieuwe medicijnen ontwikkelen zijn van grote waarde. Maar we strijden tegen farmaceuten die zichzelf verrijken met ons belastinggeld, bijvoorbeeld door medicijnprijzen kunstmatig hoog te houden.’ ‘De tabaksindustrie zet vol in op vapes voor jongeren om de nieuwe generatie aan rookverslaafden te kweken. We strijden tegen de tabaksindustrie en voor een verbod op wegwerpvapes. Accijnzen gaan omhoog en rookvrije zones worden uitgebreid. [...] De tabaksindustrie wordt met een speciale heffing verplicht mee te betalen aan de schade die roken veroorzaakt.’ ‘We strijden voor een eerlijk belastingstelsel. Dat betekent een systeem zonder speciale kortingen en een eerlijke belasting op vermogen, winst en vervuiling.’

Stilstand

Dit woord komt zestien keer voor in het verkiezingsprogramma van 2025. In een aantal passages wordt het gebruikt als punt waar GLPVDA zich tegen kan afzetten om aan te geven dat Nederland vooruit moet. Opvallend is dat er op enkele plaatsen expliciet groepen benoemd worden die verantwoordelijk worden gehouden voor de stilstand, zoals vastgoedspeculanten, jarenlange rechtse politiek, de coalitiepartijen, grondeigenaren en profiteurs. En steeds wordt erop gewezen dat er in Nederland meer gezamenlijke actie nodig is. Dat wijst op een profiel van groepsgerichte samenwerkers. De passage over de EU laat zien dat GLPVDA voorstander is van gezamenlijke actie, ook op Europees niveau. Daarbij worden ook voorstellen gedaan voor structuurverandering van de EU, en dat past uiteraard bij een profiel van structuurgerichte samenwerkers.

Relevante passages zijn ondermeer ‘Een verdeeld land is een verlamd land en dat hebben we helaas maar al te zeer ervaren in de afgelopen jaren van stilstand en zelfs achteruitgang.’ ‘Het vorige kabinet was vooral met zichzelf bezig en negeerde de toekomst van Nederland. [...] De coalitiepartijen braken belofte na belofte. Het gevolg is dat Nederland compleet tot stilstand is gekomen. De plannen in ons verkiezingsprogramma zijn erop gericht om Nederland zo snel mogelijk weer vooruit te krijgen.’ ‘De keuze die voorligt is deze: kiezen we voor een nieuwe start voor Nederland, voor meer eenheid, voor samen vooruit? Of kiezen we voor stilstand, nog meer verdeeldheid en daarmee nog meer achteruitgang?’ ‘Doorbreek de stilstand.’ ‘Nederland is tot stilstand gekomen. Winst boven mensen. De markt boven de burger. Wantrouwen boven vertrouwen. Wij vinden dat het anders moet. Wij doorbreken de stilstand.’ ‘De verdeeldheid van de afgelopen jaren leidde vooral tot stilstand.’ ‘Maar sommige mensen hebben juist baat bij stilstand. Het loont voor grondeigenaren om bouwen te vertragen, zodat zij meer winst kunnen maken. Vastgoedspeculanten laten duizenden woningen leegstaan omdat uitstel van verkoop meer geld oplevert, terwijl mensen wanhopig wachten op een woning.’ ‘Samen met innovatieve bedrijven, mkb'ers en biologische boeren werken we aan een groene toekomst. Dat is geen kostenpost, maar juist een verdienmodel dat we moeten benutten. We maken een einde aan de onzekerheid en stilstand.’ ‘Ondernemers die goed zorgen voor hun werknemers en Nederlandse bedrijven die werken aan innovaties die onze economie verder helpen, moeten concurreren met profiteurs die de regels voor goed werkgeverschap omzeilen en winsten doorsluizen naar het buitenland. Dit is het resultaat van jarenlange rechtse politiek, waarin de winst voor een kleine groep voor de meerderheid stilstand betekent.’ ‘Alleen samen maken we de omslag – van crisis naar kans, van stilstand naar duurzame vooruitgang.’ ‘De EU is in een onveilige wereld belangrijker dan ooit voor onze veiligheid, welvaart en welzijn. De EU dient hervormd en verder gedemocratiseerd te worden. Om besluitvaardig te kunnen zijn schaffen we het veto op meerdere

terreinen af. Waar gebrek aan eenheid tot stilstand leidt, vormen we kopgroepen van gelijkgezinde landen.'

Waardoor

Deze term komt dertien keer voor. Het wordt deels gebruikt om oorzakelijke verbanden in de samenleving aan te geven en deels om te beschrijven hoe beleidsvoorstellen een gewenst effect moeten gaan hebben. Voor de vertaling naar samenwerkingsprofielen is allereerst interessant dat GLPVDA een aantal voorstellen doet voor structuurveranderingen in de samenleving en internationaal. Dat past bij een profiel van structuurgerichte samenwerkers. En in het kader van samenwerking is het ook interessant om te zien dat enkele voorstellen nadrukkelijk gaan over de manier waarop interacties tussen burgers, bedrijven en dergelijke plaatsvinden om op die manier gedrag te beïnvloeden. Dat is een andere manier van besturen dan het gedrag rechtstreeks te willen beïnvloeden door ge- en verboden.

Een aantal citaten: 'We investeren in gelijkwaardige partnerschappen en duidelijke afspraken met landen buiten de EU. De opvang van vluchtelingen in de regio wordt beter ondersteund en irreguliere en gevaarlijke migratieroutes worden versneld afgebouwd ten gunste van reguliere en veilige routes voor wie recht heeft op internationale bescherming. We zetten in op een hervestigingsmodel waardoor gevaarlijke routes en het bedrijfsmodel van mensensmokkelaars worden ondergraven.' 'Regelmatig worden arbeidsmigranten op wisselende locaties gehuisvest waardoor zij geen binding krijgen met de buurt.' 'We stoppen de steeds groter wordende schil van commerciële onderwijsadviesbureaus waardoor veel onderwijsgeld verloren gaat en leraren uit het onderwijs worden getrokken.' 'Daarom komen we met een nieuw plan om het eigen risico te verlagen, waardoor ook de zorgpremie omlaag kan.' 'In de medische wereld is het mannenlichaam nog altijd de norm, waardoor aandoeningen bij vrouwen minder goed herkend worden.' 'We willen de verschillende regels en bekostiging van zorg voor ouderen simpeler maken waardoor het makkelijker wordt voor ouderen om thuis te blijven wonen.' 'We willen het aantrekkelijker maken om samen te wonen. Daarom schaffen we de kostendelersnorm in de bijstand af. Verhuurders gaan contracten toestaan waardoor meerdere vrienden een woning kunnen delen als volwaardig huurders.' 'Makelaarscourtage wordt een vast percentage, in plaats van bonusopslagen bij hogere verkoopwaarden waardoor woningen tot ver boven de waarde worden verkocht.' 'We gaan slimmer werken door te investeren in innovatie en digitalisering waar dat kan. Zo verhogen we onze productiviteit, waardoor we mensen vrijspelen voor sectoren waar de tekorten groot zijn, zoals de in de technieksector, de bouw- en installatiesector, de kinderopvang, het onderwijs en de zorg.' 'Het eerste jaar in de bijstand staat in het teken van persoonlijke ontwikkeling en groei. Er gelden lichtere eisen waardoor mensen zich geen zorgen hoeven te maken over het behoud van hun spaargeld, auto of hun huis. Dit geeft de hen mentale ruimte om met begeleiding vanuit de gemeente op zoek te gaan naar nieuw werk.' 'Buy Now Pay Later'-bedrijven (BNPL) bieden online hun diensten 'gratis' aan, maar bij een achterstallige betaling lopen de kosten razendsnel op. Vooral jongeren zijn de dupe. We zien dat BNPL-bedrijven hun diensten uitbreiden naar de winkelstraat, waardoor kopen op krediet nog normaler wordt. Daarom verbieden we BNPL in fysieke winkels.'

Starters

Dit woord wordt dertien maal gebruikt, in alle gevallen voor starters op de woningmarkt. GLPVDA kiest het als één van de speerpunten om deze groep te helpen een woning te kunnen krijgen, met onder andere als maatregel het geleidelijk afbouwen van de hypotheekrenteaftrek. Hier zit een aspect aan van structuurgerichte samenwerkers, maar ook wel van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers – het gaat om een goed doel waar de meeste mensen niet direct zelf baat bij hebben – en van groepsgerichte samenwerkers – er worden bijdragen verwacht van een veelheid van maatschappelijke groepen, variërend van woningbezitters tot speculanten.

Een aantal passages: 'Er komt meer maatwerk voor starters bij het aanvragen van een hypotheek in geval van een studieschuld.' 'Het bejubelde Nederlandse volkshuisvestingbeleid werd omwille

van snel gewin afgebroken. Fiscale remmen gingen los en alleen mensen met een flinke zak geld om te overbieden konden hun kans grijpen. Starters werden veroordeeld tot torenhoge huren, of moesten ineens concurreren met hedgefondsen als zij een woning wilden kopen.’ ‘Een huis is veel meer dan een dak boven je hoofd. Het is de plek waar je samenkomt met vrienden en familie, en waar je tot rust komt na een lange dag. Voor veel mensen, en zeker voor starters, is zo’n plek verder weg dan ooit.’ ‘We komen met een ambitieus investeringsprogramma voor de bouw van betaalbare woningen. De Woningbouwcorporaties Nieuwe Stijl gaan bouwen voor de sociale meerderheid. De inkomensgrenzen gaan omhoog, zodat twee derde van Nederland tot de doelgroep behoort. Zo krijgen starters en de middenklasse toegang tot betaalbare woningen.’ ‘In het hele land komt er een opkoopbescherming die starters beschermt.’ ‘Starters worden nu gedwongen risico’s te nemen, zoals bieden zonder voorbehoud van financiering of zonder bouwkundige keuring. Daarom willen we de bescherming van starters uitbreiden.’ ‘We stellen meer geld beschikbaar om starters te helpen bij het financieren van hun eerste koopwoning.’ ‘De afgelopen jaren zijn de huizenprijzen explosief gestegen. Starters hebben een steeds hoger inkomen nodig om een hypotheek te krijgen. We willen koopwoningen weer bereikbaar maken voor starters. Daarom gaan we de huizenprijsstijgingen beperken.’ ‘Er komt meer maatwerk voor starters bij het aanvragen van een hypotheek in geval van een studieschuld.’

Straat

Dit komt in 2025 twaalf keer voor in het verkiezingsprogramma. Het wordt op verschillende manieren gebruikt. In veel passages gaat het erom ongemak, overlast en onveiligheid op straat te verminderen, waarbij bepaalde groepen asielzoekers en verwarde mensen expliciet genoemd worden als groepen om beleid op te richten. In mindere mate wordt het woord ook gebruikt om aan te geven dat sociale ongelijkheid kleiner moet worden en dat discriminatie moet worden tegengegaan. Vertaald naar samenwerkers types past dit in ieder geval bij structuurgerichte samenwerkers: iets willen veranderen in de manier waarop te samenleving werkt. Tegelijkertijd gaat het voor een deel ook om het oplossen van problemen waar eigenbemoeders veel over klagen, zeker de hardliners. Het lijkt er daarbij eerder op dat GLPVDA die klachten wil wegnemen zonder zelf tot dit samenwerkingsprofiel te gaan behoren: de partij kiest voor maatregelen waar hardline eigenbemoederspartijen op tegen zijn (zoals spreiding van azc’s) en pleit nadrukkelijk voor gezamenlijke acties.

Relevante passages zijn onder andere “‘Je gezonde levensverwachting zou niet af mogen hangen van je inkomen of de straat waar je geboren bent.’” ‘Mensen die in de war zijn verdienen hulp. Het gaat vaak om kwetsbare mensen die de controle over hun eigen leven kwijt zijn. Nu belanden zij te vaak op straat of in de cel.’ ‘Nederland is een land waar solidariteit soms gefluisterd wordt, maar heel diep in de harten van mensen zit. Dat zien we wanneer we samen de straat op gaan om te strijden voor betaalbare woningen, een leefbare planeet, het recht om jezelf te zijn of om een rode lijn te trekken.’ ‘Onze vrijheid is kostbaar. Je overal veilig voelen is daarbij essentieel: op straat, in het uitgaansleven, op het werk, tijdens demonstraties en thuis achter de voordeur.’ ‘In een fatsoenlijk land hoort niemand op straat te slapen. Toch is het aantal mensen dat noodgedwongen op straat slaapt fors gestegen. We houden vast aan de afspraak om onvrijwillige dakloosheid in 2030 te beëindigen.’ ‘We spreiden deze groep asielzoekers over het land om Ter Apel en Budel te ontlasten en openen procesbeschikbaarheidslocaties om hen van straat te halen.’ ‘Soms is terugkeer niet mogelijk, bijvoorbeeld wanneer het land van herkomst niet meewerkt. We voorkomen zo veel mogelijk dat deze mensen zonder papieren en perspectief op straat moeten leven.’ ‘Er is leiderschap nodig om te zorgen dat iedereen in Nederland vrij en veilig is. Dat begint op straat en in de wijk. We verhogen de capaciteit van de politie en zorgen voor leefbare wijken waar mensen op elkaar letten.’ ‘Vrouwenhaat floreert op sociale media en het merendeel van de vrouwen ervaart intimidatie op straat. We zetten daarom alles op alles om discriminatie te voorkomen. Samen kunnen we ongelijke rolpatronen, diepgewortelde vooroordelen en systemen van onderdrukking doorbreken en strijden voor een vrije, gelijkwaardige samenleving.’

Partners

Deze term komt twaalf maal voor. Op binnenlands gebied wordt vooral gepleit om een aantal dingen op te pakken samen met de sociale partners: werknemers en werkgevers. Opvallend is dat GLPVDA expliciet zegt het Rijnlandse model van maatschappelijke samenwerking weer te willen activeren, waarbij overheid, werkgevers en werknemers al ‘polderend’ een aantal dingen regelen. Het CDA stapt daar in het verkiezingsprogramma van 2025 juist vanaf – terwijl ze het in 2023 nog wel propageerden. Hiermee positioneert GLPVDA zich vooral met een profiel van groepsgerichte samenwerkers en minder met dat van structuurgerichte samenwerkers. Dat wordt versterkt door het gebruik van dit woord in de Europese context, waar eveneens vooral gesproken wordt over met wie dingen gedaan worden en minder over hoe dat dan precies wordt gestructureerd. Ook de passage over het zwaarder belasten van bepaalde vermogens wijst op het groepsgerichte samenwerkerstype waarin gemikt wordt op bijdragen van alle groepen in de samenleving.

Citaten zijn onder andere ‘We stimuleren de ontwikkeling van Familiescholen, waar intensief wordt samengewerkt met ouders en met maatschappelijke partners binnen de domeinen armoede, jeugd, zorg, sport, cultuur en de wijk.’ ‘We gaan samen met Europese partners zorgen voor meer grip op onze medicijnen en de productie van onmisbare medicijnen terugbrengen naar Europa.’ ‘Nederland kent veel innovatieve ICT-bedrijven, maar is toch afhankelijk van Amerikaanse en Chinese leveranciers. Samen met Europese partners maken we haast met het bouwen van Europese alternatieven en het stallen van data op Europees grondgebied.’ ‘We willen de erf- en schenkbelasting eerlijker maken. Gewone erfenissen hoeven niet te worden belast, de belasting op de grote erfenissen gaat omhoog. De vrijstelling voor partners blijft in stand. Daarnaast schaffen we constructies af die het mogelijk maken om erfbelasting te ontwijken.’ ‘Op de arbeidsmarkt gaan we krapte te lijf en slaan we de handen ineen met de sociale partners, het onderwijs en de regio’s om te komen tot een ‘werkontwikkel- aanpak’.’ ‘De luchtvaart moet verduurzamen. [...] Daar maken we afspraken over met Europese partners.’ ‘Daarom keren wij terug naar het Rijnlandse model, waarin lange termijnbelangen, gedeelde verantwoordelijkheid en sociale rechtvaardigheid centraal staan. Ondernemers nemen maatschappelijke verantwoordelijkheid, werknemers krijgen weer zekerheid en vaste contracten, en sociale partners krijgen meer zeggenschap.’ ‘Nederland intensiveert samen met andere Europese partners sancties tegen Hamas en andere terreurgroepen in Gaza en werkt samen met landen in de regio om te komen tot een duurzaam staakt-het-vuren, de ontwapening van Hamas en concrete stappen ten behoeve van de tweestatenoplossing met veilige grenzen voor Israël en Palestina.’ ‘De EU is voor te veel goederen te afhankelijk van externe partners. Daarom zorgen we voor meer diverse toeleveringsketens, gaan we efficiënter om met energie en grondstoffen en produceren we meer cruciale goederen zelf.’ ‘We investeren in een onafhankelijker, moderne defensie-industrie in samenwerking met Europese partners met wie we gezamenlijk inkopen en ontwikkelen.’

Meerderheid

In het programma van 2025 wordt dit woord twaalf keer gebruikt, vooral om ‘de sociale meerderheid’ aan te duiden. Dat is een nieuwe term die GLPVDA en die in het programma vaag en vooral breed wordt gedefinieerd en lijkt te wijzen op de mensen die zich inzetten om óók iets voor anderen te doen – en waarvan met deze term wordt gesuggereerd dat het om een meerderheid gaat en die als zodanig dus bepalend zou moeten zijn in besluitvorming. Daarbij stelt GLPVDA ook dat het belangrijk is dat deze groep zich mobiliseert, onder andere om te voorkomen dat er een meer autoritaire regime ontstaat zoals in Hongarije en de VS. Qua samenwerkingsprofiel past dit vooral bij groepsgerichte samenwerkers.

Relevante passages zijn bijvoorbeeld ‘De afgelopen jaren heeft de sociale meerderheid gemerkt dat hun besteedbaar inkomen amper steeg, terwijl er aan de top goed werd verdiend. We zien dat de kloof toeneemt: een steeds groter deel van onze welvaart komt neer bij mensen met kapitaal en werkenden blijven met lege handen achter.’ ‘Een nieuwe start voor Nederland wordt mogelijk als we de sociale meerderheid in ons land verenigen. Dat zijn al die mensen die iedere dag hun

best doen, en omzien naar elkaar. Dat is iedereen die aan het werk gaat om Nederland draaiende te houden, en alle vrijwilligers die zorgen voor levendige sportclubs en schone wijken. Het zijn al die mensen die samen hun successen willen vieren, en elkaar helpen wanneer dat nodig is. Kortom: de sociale meerderheid, dat zijn wij.' 'GroenLinks-PvdA wil een betaalbare woning voor iedereen in Nederland. Zodat de sociale meerderheid weer vooruitkomt in het leven.' 'Bouwen voor de sociale meerderheid. We komen met een ambitieus investeringsprogramma voor de bouw van betaalbare woningen. De Woningbouwcorporaties Nieuwe Stijl gaan bouwen voor de sociale meerderheid.' 'Dit is het resultaat van jarenlange rechtse politiek, waarin de winst voor een kleine groep voor de meerderheid stilstand betekent.' 'Een steeds groter deel van de sociale meerderheid heeft moeite om de vaste lasten te betalen. Daarom hebben we een plan om de vaste lasten betaalbaar te houden.' 'De laatste jaren staan deze voorzieningen steeds meer onder druk. De sociale meerderheid gaat gebukt onder hoge werkdruk, krijgt te weinig waardering voor het werk, of ziet dat ze in hun werk moeten opboksen tegen commerciële partijen waar winst voorop staat in plaats van publieke dienstverlening. Dat moet anders.' 'De rechtsstaat is het fundament van onze democratie. Ze beschermt mensen tegen willekeur, discriminatie en machtsmisbruik, en waarborgt vrijheid en gelijke rechten. Maar dat fundament staat onder druk. Door politici die uithalen naar rechters, journalisten, wetenschappers en burgemeesters, en die bevolkingsgroepen wegzetten. Die democratie steeds vaker uitleggen als enkel de wil van de meerderheid, terwijl het beschermen van minderheden en mensenrechten juist een onmisbaar onderdeel zijn van democratie.' 'GroenLinks PvdA gelooft dat we alleen vrij kunnen zijn met een sterke democratische rechtsstaat. In Polen, Hongarije en nu ook in de Verenigde Staten zien we hoe snel de democratische rechtsstaat uitgehold kan worden wanneer de sociale meerderheid zich niet mobiliseert.'

Analyse van relevante woorden met een gestegen woordfrequentie t.o.v. TK2023

Ook deze categorie woorden kan helpen om te ontdekken of GLPVDA in 2025 met nieuwe thema's of standpunten komt die leiden tot een verandering in samenwerkingsprofiel. In bijlage 2 is een overzicht te vinden van de 50 belangrijkste woorden. Een aantal relevante daarvan worden hieronder onderzocht.

Strategische

In 2023 zes keer en in 2025 tien keer. In beide jaren gaat het vooral om strategische autonomie en vermindering van de afhankelijkheid van vooral China en de VS – en ook Rusland hoewel dat niet expliciet genoemd wordt. Er is dus niet echt een verschuiving te zien, maar wel geeft GLPVDA in beide jaren aan dit vooral in Europees verband te willen doen en daarbij ook als Nederland een voortrekkersrol te willen spelen. Dat past zowel in een profiel van groepsgerichte samenwerkers als van structuurgerichte samenwerkers – zeker daar waar het gaat om de nadruk op afspraken in EU-verband.

In 2025 gaat het onder andere om 'We zetten in op de Schelde Delta Regio en de zeehaven North Sea Port, om zo de duurzaamheid, economische veerkracht en strategische weerbaarheid van Zeeland en Nederland te versterken.' 'We willen een aanpassing van Europese aanbestedings- en mededingingsregels waarbij arbeidsvoorwaarden, de impact op de planeet en strategische autonomie meewegen.' 'Strategische autonomie. Om onze welvaart te behouden, moeten we als Europa minder afhankelijk worden van landen als China voor onze grondstoffen.' 'We kiezen voor een groene en eerlijke economie waarin meer producten in Europa worden gemaakt. Hiermee worden we minder afhankelijk van vervuilende import en krijgen we meer grip op arbeidsrechten en het milieu, en vergroten we onze strategische autonomie. Daarom moet er voor strategische sectoren en technologieën een Europees voorkeursprincipe gaan komen in publieke aanbestedingsregels.' 'Naast het verzekeren van export gaan we bedrijven helpen met het verzekeren van de import van strategische grondstoffen en sleuteltechnologieën.' 'De spanningen tussen kernmachten nemen toe, en daarmee de risico's voor de Europese strategische stabiliteit en veiligheid en de leefbaarheid van de planeet. Nederland neemt actief deel aan diplomatieke

discussies binnen de EU en de VN en moedigt wederzijdse nucleaire ontwapening aan. Prioriteit ligt bij de bescherming en versterking van het Non-proliferatieverdrag. We stimuleren internationaal overleg over conventionele wapenbeheersing wanneer dit mogelijk wordt.'

In 2023 gaat het bijvoorbeeld om 'We pleiten voor een sterke EU die haar waarden naleeft, haar democratie verbetert, de rechtsstaat en mensenrechten beschermt, hoge sociale standaarden zet en ecologische grenzen respecteert. Zo versterken we de cruciale Europese strategische autonomie, krijgen we grip op belastingontwijking en verbeteren we de kwaliteit van leven van alle Europeanen.' 'Strategische autonomie van Europa vereist ook technologische macht. [...] Wij willen dat de EU haar schaalgrootte benut om technologie te ondersteunen, te ontwikkelen en aan regels te verbinden die recht doen aan Europese waarden. We zetten daarom in op betrouwbare opensourcesoftware én -hardware en een cloud waarin onze data veilig zijn.' 'Wij zetten ons in voor forse EU-investeringen in fundamenteel onderzoek en technologieontwikkeling. Daarbij zijn Europese waarden en maatschappelijke behoeften leidend. Denk aan het vergroten van de strategische autonomie van de EU.' 'Winning en verhandeling van strategische grondstoffen vindt plaats tegen eerlijke prijzen en binnen in internationale verdragen vastgelegde normen voor de bescherming van mens en milieu. Nederland speelt bij de totstandkoming van dergelijke afspraken een voorhoederol.'

Elke

Deze term wordt in 2025 elf maal gebruikt, tegen zes keer in 2023. In 2025 wordt het woord onder andere gebruikt om aan te geven dat ieder onderdeel van het grotere geheel telt en zou moeten kunnen profiteren van wat er met maatschappelijke samenwerking kan worden bereikt. Verder gaat het om een betere aanpak van asiel- en arbeidsmigratie maar ook om het GLPVDA-kernpunt dat ook in 2023 wordt uitgedragen, dat alle maatschappelijke groepen naar draagkracht een steentje moeten meedoen en dat daarbij de hoogste inkomens en vermogens het meeste moeten doen. Ook dit wordt in beide jaren uitgedragen en past vooral in het profiel van groepsgerichte samenwerkers en in mindere mate ook wel bij dat van structuurgerichte samenwerkers – vooral waar het gaat om het introduceren van specifieke regels.

In 2025 gaat het onder andere om 'De asielketen is moedwillig verstopt, mensen worden van hot naar her gesleept en elke effectieve en humane planning en organisatie ontbreekt. Principes van grondwettelijkheid, menselijke waardigheid en uitvoerbaarheid zijn daarbij aan de kant gezet.' 'Elke arbeidsmigrant in beeld. De politiek kan niet sturen op bandbreedtes als onduidelijk is hoeveel migranten er daadwerkelijk in Nederland zijn. Veel arbeidsmigranten zijn nu slecht geregistreerd en daarom niet in beeld.' 'Aanpak wegpiraten. Het is niet te verkroppen dat er door asociaal en illegaal rijgedrag elke dag ongelukken gebeuren, soms met fatale afloop.' 'Toegang tot elke school. Door hoge vrijwillige ouderbijdragen te vragen, is niet elke school toegankelijk voor ieder kind. Daarom schaffen we deze af. Scholen ontvangen bekostiging voor extra activiteiten zoals schoolreisjes.' 'Elke stagiair een gelijke kans. Er moet harder worden opgetreden tegen stagediscriminatie.' 'Mediawijsheid en digitale geletterdheid worden een vast onderdeel van het onderwijscurriculum. Elke jongere moet voldoende geletterd en gecijferd het onderwijs verlaten. Kerndoelen zoals lezen, schrijven en kritisch nadenken mogen niet lijden onder het gebruik van AI.' 'De investeringen die de komende jaren nodig zijn, zullen druk leggen op de begroting. Wie denkt dat harde bezuinigingen op de korte termijn verstandig zijn, heeft het mis. Onze verworvenheden zijn juist het beschermen waard. Bovendien is niet elke uitgave hetzelfde. Investeringen in onderwijs maken ons op de lange termijn sterker. We maken ruimte voor de grote uitgaven door een eerlijke bijdrage te vragen aan de topinkomens, vermogenden en meest winstgevende bedrijven. Voor ons geldt altijd: de sterkste schouders dragen de zwaarste lasten.' 'We verkleinen gezondheidsverschillen door te investeren in schone lucht, gezonde voeding op school, goede huisvesting en toegankelijke zorg in elke wijk.' 'Met een gemeentelijke heffing op langdurig leegstaande woningen gaan we ook leegstand tegen. Elke gemeente kan daarnaast een leegstandsverordening opstellen, zodat woningen die zonder goede reden langdurig leegstaan

alsnog verhuurd worden.’ ‘Elke regio bereikbaar. We keren de trend van afnemend, winstgedreven ov- aanbod en introduceren nieuwe buslijnen, ook in kleine dorpen.’

In 2023 gaat het bijvoorbeeld om ‘Door de oorlog in Oekraïne en de grote toestroom van Oekraïense vluchtelingen was het noodzakelijk om het nieuwkomersonderwijs uit te breiden met tijdelijke voorzieningen waar er minder onderwijstijd is en niet elke leraar bevoegd is.’ ‘Inspiratie halen we uit het advies Elke regio telt van onder andere de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur. Onderwerpen die urgent en van groot belang zijn in de regio’s, zoals openbaarvervoerbindingen, het op peil houden van het onderwijsaanbod en het aanbod van zorg, krijgen nu te weinig aandacht.’ ‘Als mensen onzeker zijn over werk, een huis, een veilige en gezonde leefomgeving en onderwijs (allemaal sociale grondrechten), hebben ze weinig controle op het eigen leven. In zulke omstandigheden is er weinig draagkracht en is elke verandering er één teveel.’ ‘Elke regio bereikbaar. We stoppen de verschraving van het openbaar vervoer. Iedereen moet binnen 45 minuten met het OV bij een ziekenhuis, school en supermarkt kunnen zijn. We keren de trend van afnemend OV-aanbod gericht op financieel rendement en (her)introduceren nieuwe buslijnen, ook in kleine dorpen.’ ‘In elke regio komt een Huis van de Arbeid waar mensen online en fysiek terecht kunnen met al hun vragen over werk, loopbaan, scholing, laaggeletterdheid, begeleiding naar werk en het ontwikkelingsbudget. Ook werkgevers kunnen terecht bij het Huis voor gratis advies over goed werkgeverschap, duurzame inzetbaarheid en het begeleiden van mensen met een beperking.’ ‘Onderwijsinstellingen moeten scherp zijn op de digitale kloof. Zij moeten daarvoor garanderen dat elke jongere voldoende geletterd en gecijferd het onderwijs verlaat.’

Defensie

In 2023 gebruikt GLPVDA het woord 21 keer en in 2025 dertien keer. De partij kiest in 2025 nadrukkelijk voor meer defensie-uitgave en een aantal andere maatregelen om de krijgsmacht uit te breiden. En daarbij wordt ook gekozen om veel via internationale samenwerkingen te doen, vooral binnen de NAVO en de EU. In 2023 werd de kern van deze standpunten ook al genoemd, maar in 2025 wordt nadrukkelijker gedacht aan oplossingen via de EU en andere Europese landen en minder via de NAVO, en wordt er ook gesproken over een aantal bijbehorende veranderingen in de EU – waaronder gezamenlijke leningen voor defensiedoeleinden. Dit wijst voor 2025 op een profiel van structuurgerichte samenwerkers.

In 2025 wordt het woord onder andere gebruikt in ‘Ook al is het land geen deel meer van de EU, het Verenigd Koninkrijk hoort bij Europa en is een belangrijke bondgenoot. We pleiten voor hechte samenwerking op het gebied van veiligheid en defensie en diepere economische betrekkingen. Dat geldt ook voor landen als Noorwegen en Canada.’ ‘Een sterkere en meer gefocuste EU-begroting is nodig de komende jaren. We zetten in op hervorming van de begroting zodat er meer ruimte komt voor investeringen in kennis, innovatie, defensie en infrastructuur. We hanteren daarbij geen taboes op nieuwe inkomstenbronnen of het aangaan van gemeenschappelijke schulden.’ ‘Nu autoritaire krachten wereldwijd opkomen en er op het Europese continent een oorlog woedt, voelt onze vrijheid en veiligheid niet meer zo vanzelfsprekend. Dat betekent dat we investeren in defensie en samen met Europese bondgenoten en de NAVO onze afschrikking op orde krijgen. Omdat veiligheid meer is dan wapens alleen, verhogen we onze uitgaven aan internationale samenwerking om conflicten te voorkomen.’ ‘Investeren in defensie. We committeren ons aan het verhogen van het defensiebudget naar 3,5% van het bbp vanwege de Russische agressie en de noodzaak om ons onafhankelijker te maken van de Verenigde Staten.’ ‘We voeren niet opnieuw een algehele opkomstplicht in, maar zetten alles op alles om te zorgen dat meer mensen bij Defensie gaan werken. We hebben extra aandacht voor goede arbeidsvoorwaarden, veel meer reservisten, opleidingen, diversiteit, de mogelijkheden van jongeren om tot Defensie toe te treden, een veilige werkomgeving en goede zorg voor veteranen, ook door uitvoering en naleving van de Veteranenwet.’ ‘Defensie moet een gedeelde EU-competentie worden; besluiten over inzet van de krijgsmacht blijven echter een nationale bevoegdheid. Integratie van de krijgsmachten zetten we voort. We bouwen een onafhankelijke

Europese defensie-industrie via de gezamenlijke ontwikkeling en inkoop van wapensystemen, diensten en infrastructuur.' 'Onze veiligheid is te belangrijk om alleen aan de markt over te laten. We investeren in een onafhankelijker, moderne defensie-industrie in samenwerking met Europese partners met wie we gezamenlijk inkopen en ontwikkelen. We specialiseren in onze sterke sectoren.' 'We zijn voorstander van de vernieuwing van de Europese begrotingsregels, waarbij meer nadruk komt te liggen op duurzame investeringen en hervormingen. De mogelijkheid om uitgaven voor defensie tijdelijk uit te zonderen van het tekort, juichen we toe en zetten we nationaal in.'

In 2023 ging het onder andere om 'We zijn voorstander van de vernieuwing van de Europese begrotingsregels, waarbij meer nadruk komt te liggen op duurzame investeringen en hervormingen. De mogelijkheid om uitgaven voor defensie tijdelijk uit te zonderen van het tekort, juichen we toe en zetten we nationaal in.' 'De schaarste van defensiematerieel en de grote afhankelijkheid van de VS maken Nederland en Europa kwetsbaar. Het opbouwen van een sterke Europese pijler binnen het NAVO-bondgenootschap is daarom noodzakelijk. Daar hoort bij dat we extra defensie-investeringen doen en voldoen aan de NAVO-norm van 2%. Om dit goed vorm te geven moet er op Europees niveau worden samengewerkt bij het vervullen van NAVO-capaciteiten, de inkoop van materieel en de intensivering van de Europese defensie-industrie. Hierbij is het zaak om de overwinsten van de defensie-industrie aan banden te leggen door hier heffingen op in te voeren, zodat gemeenschapsgeld terugvloeit naar de staatskas.' 'Investeren in defensie. Het is onvermijdelijk dat Nederland en Europa een grotere verantwoordelijkheid nemen voor de eigen veiligheid. Daarom voldoen we vanaf 2024 structureel aan de afspraak binnen de NAVO om minstens 2% van het bruto nationaal inkomen te besteden aan defensie.' 'We versterken via onze defensie-investeringen de Europese pijler van de NAVO en zo ook het gemeenschappelijk veiligheids- en defensiebeleid van de EU.'

Analyse van relevante woorden met een fors gedaalde woordfrequentie t.o.v. TK2023

Een analyse van woorden die juist minder vaak gebruikt worden kan laten zien in hoeverre GLPVDA bepaalde zaken in 2025 minder belangrijk vindt dan twee jaar geleden (zie bijlage 3). Ook hier geldt dat niet ieder woord uit die lijst relevant is, zoals 'concept'. Daarom hieronder een analyse van een selectie woorden die potentieel wel relevant zijn.

Organiseren

Dit woord komt in 2023 zestien keer voor en in 2025 maar twee keer. Het wordt in 2023 onder andere gebruikt in het kader van gezondheidszorg, arbeidsvoorziening, onderwijs en sociaal werk in wijken en buurten. En aantal van die punten komt ook in het programma van 2025 wel terug maar dan in andere bewoordingen. Vertaald naar samenwerkingsprofielen gaat het vooral om zaken die passen in het profiel van groepsgerichte samenwerkers, zeker daar waar sprake is van het samen met anderen organiseren van activiteiten en oplossingen.

In 2023 gaat het onder andere om 'We grijpen de duurzaamheidstransitie aan voor het fundamenteel anders organiseren van de arbeidsmarkt.' 'We erkennen dat migratie in brede zin een grote inspanning van de samenleving vraagt. Maar de overheid beschikt wel degelijk over instrumenten om grip op migratie te organiseren.' 'Van-werk-naar-werk-trajecten: Door een combinatie van opleiding, uitkering, aanvulling van de oude werkgever en inkomen bij de nieuwe werkgever, bieden we omscholing aan zonder onzekerheid over inkomen. We organiseren dit zoveel mogelijk via regionale werkcentra, waar bijvoorbeeld ook onderwijs aan laaggeletterden wordt georganiseerd.' 'Bloeiende gemeenschappen in de wijk. De democratie begint op buurt- en wijkniveau. We investeren daarom fors in de leefbaarheid van buurten en wijken en in plekken waar mensen samenkomen en zich kunnen organiseren. We stoppen de afbouw van de buurthuizen in Nederland, organiseren een landelijk dekkend netwerk van openbare bibliotheken en zorgen dat er in alle buurten en wijken voldoende gemeenschappelijke plekken zijn waar je graag wilt zijn. De woningcorporaties krijgen weer de expliciete taak om ook voldoende ontmoetingsplekken te organiseren in de buurten [...] Wijkteams geven we de middelen en ruimte

om meer te gaan opereren als opbouwwerkers: professionals die actief lokale gemeenschappen vormen en burgers ondersteunen om zich collectief te organiseren.’ ‘Zolang de kwaliteit van het onderwijs niet verhoogd is en achterstanden niet zijn weggewerkt, krijgen scholen ruimte om met eigen (vak)docenten of in samenwerking met maatschappelijke organisaties bijles te organiseren.’ ‘Bij voorkeur organiseren we het inburgeringsonderwijs op reguliere onderwijsinstellingen, waarbij we zorgen voor structurele financiering van de onderwijsroute. Enkel erkende taalbureaus of instellingen mogen taalonderwijs geven.’ ‘De zorgkantoren krijgen de taak om samen met de zorgaanbieders in de regio de langdurige zorg in samenhang te organiseren en om de zorg te bekostigen op basis van het aantal hulpbehoevende ouderen in de regio. De wijkverpleegkundige krijgt een belangrijke rol in de vaststelling van de benodigde zorg en ondersteuning in de thuissituatie.’ ‘De zorg voor onze gezondheid begint bij het organiseren van een gezonde samenleving. Of het nu gaat om schulden, geestelijke gezondheid of problematisch overgewicht, het is cruciaal om problemen aan te pakken voordat mensen gezondheidsproblemen krijgen.’ ‘Nederland erkent Palestina als staat en dringt er bij het Palestijns leiderschap op aan om vrije verkiezingen te organiseren.’ ‘Goede opvang van vluchtelingen vraagt veel van onze samenleving, bijvoorbeeld als het gaat om het organiseren van opvanglocaties en toegang tot zorg en onderwijs. Daarom willen we oog houden voor de draagkracht van de samenleving.’ ‘Goede opvang van vluchtelingen vraagt veel van onze samenleving, bijvoorbeeld als het gaat om het organiseren van opvanglocaties en toegang tot zorg en onderwijs. Daarom willen we oog houden voor de draagkracht van de samenleving.’

Zonnepanelen

In 2023 komt het woord vijftien keer voor, in 2025 twee maal. In 2023 ging het om een groot aantal concrete maatregelen om het plaatsen van zonnepanelen te stimuleren, in 2025 komt dat nauwelijks meer voor en wordt vooral in meer algemene termen over verduurzaming en energietransitie gesproken – wat nog steeds centrale doelen zijn voor GLPVDA. Ook de passages over zonnepanelen in relatie tot afhankelijkheid van landen als China komen in 2025 nog steeds terug in het verkiezingsprogramma, maar dan opnieuw in meer algemene termen. In termen van samenwerkingsprofielen kan dit een teken zijn dat GLPVDA in 2025 op het vlak van verduurzaming zich niet meer als intrinsieke samenwerker profileert. Het wordt nog steeds erg belangrijk gevonden maar is minder een doel op zich en meer ingebed in een aantal andere zaken.

In 2023 gaat het onder andere om ‘Dit geld gebruiken we voor een grootscheeps offensief om mensen te helpen en te ontzorgen die niet in staat zijn hun huizen aardgasvrij te maken, tegen hitte en kou te beschermen of zonnepanelen te kopen.’ ‘Dat verkleint ook de afhankelijkheid van andere landen voor de productie van onmisbare producten, zoals zonnepanelen, medicijnen en chips.’ ‘De doorgeschoten afhankelijkheid van Russisch gas heeft Europa een les geleerd: voor veel grondstoffen en andere onmisbare goederen, zoals zonnepanelen, is de EU te afhankelijk van autoritaire landen, zoals China.’ ‘Wij willen dat iedereen van de voordelen van zonnepanelen kan genieten. We maken extra middelen vrij om te investeren in zonnepanelen op daken van huurwoningen en koopwoningen van mensen met een laag inkomen. Dat leidt direct tot een verlaging van de energierekening. Woningcorporaties doen dat voor hun woningen binnen afzienbare tijd en bij koopwoningen gaan de gemeenten mensen actief benaderen om dit te doen. Pas wanneer mensen met lage of middeninkomens ook kunnen profiteren van zonnepanelen, is het verstandig om de salderingsregeling af te bouwen. We zorgen er daarbij voor dat mensen met zonnepanelen hun investeringen binnen een redelijke termijn terugverdienen, zodat zelf investeren in zonnepanelen altijd aantrekkelijk blijft. Zonnepanelen komen op de lijst met verplichte energiebesparende maatregelen voor eigenaren van grote gebouwen. De overheid geeft het goede voorbeeld en legt zonnepanelen op daken van publieke en semi-publieke organisaties die daarvoor geschikt zijn, waaronder scholen, sportverenigingen en buurthuizen.’ ‘Bij nieuwe projecten voor windmolens en zonnepanelen krijgen omwonenden en lokale voorzieningen de mogelijkheid om mee te profiteren van de opbrengsten.’ ‘Bij stedenbouw houden we vast aan de ladder voor duurzame verstedelijking. In het bouwbesluit wordt opgenomen dat

nieuwbouw altijd wordt voorzien van zonnepanelen en/of groene daken.’ ‘Elektriciteit wordt het motorblok van ons toekomstig energiesysteem. Dit wekken we op met zonnepanelen en windmolens, met name op zee.’

Bestaanszekerheid

In het programma van 2023 kwam dit woord vijftien keer voor, in dat van 2025 drie keer. Het wordt in 2023 vooral gebruikt in de betekenis dat mensen moeten kunnen rondkomen met hun inkomen, en dat wordt in 2025 eveneens expliciet uitgedragen maar dan in andere bewoordingen. Dit leidt dus niet tot andere conclusies over een samenwerkingsprofiel dan wat hierboven al is gezegd: een combinatie van groepsgerichte en structuurgerichte samenwerkers.

In 2023 ging het ondermeer om ‘Veiligheid is bestaanszekerheid’, ‘Al op jonge leeftijd worden jongeren met weinig bestaanszekerheid en toekomstperspectief geronseld voor kleine klusjes, wat de eerste stap kan zijn naar een ‘carrière’ in de criminaliteit.’ ‘Internationale samenwerking voor bestaanszekerheid en verduurzaming.’ ‘Onze investeringsagenda levert veel op in termen van onze eigen welvaart en bestaanszekerheid nu en in de toekomst.’ ‘Daarom komen we met een ambitieuze investeringsagenda in een duurzame economie, goede publieke voorzieningen en bestaanszekerheid voor iedereen.’ ‘In navolging van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, maken wij een belofte van bestaanszekerheid. Hiervoor is een grondige aanpassing nodig van hoe het sociale vangnet in Nederland is geregeld.’ ‘Dit programma staat daarom in het teken van het heruitvinden en moderniseren van de overheid, het realiseren van daadwerkelijk groene politiek, het bieden van bestaanszekerheid, het aanpakken van ongelijkheid en het bijdragen aan een sterk Europa voor een veilige wereld.’ ‘De ecologische crises en onze bestaanszekerheid zijn onlosmakelijk verbonden met elkaar. We bouwen aan een groenere samenleving met brede welvaart, werkgelegenheid en bestaanszekerheid.’ ‘Bestaanszekerheid, solidariteit en rechtvaardigheid zijn de centrale waarden in de aanpak van de ecologische crises.’

Ecologische

In 2023 komt deze term dertien voor en in 2025 twee keer. Ook hier geldt dat een aantal punten uit 2023 in 2025 in iets andere bewoordingen nog steeds onderdeel van het programma zijn, maar dan in meer algemene termen. Dit kan opnieuw een teken zijn dat het profiel van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers is vervangen door structuurgerichte samenwerkers.

In 2023: ‘Voor onze internationale agenda geldt dat Nederlandse landbouw wereldwijd koploper is en blijft, maar dan met een nieuwe koers: agrarische sector, agribusiness en wetenschap ontwikkelen een roadmap voor agro-ecologische landbouw in Nederland en daarbuiten.’ ‘Daarbij zet de EU al haar beleidsinstrumenten in om te bouwen aan een circulair voedselsysteem dat ecologische grenzen respecteert, bodemkwaliteit en biodiversiteit verbetert, anticipeert op klimaatverandering, dierenwelzijn waarborgt, de eiwittransitie versnelt, gezond en betaalbaar voedsel biedt aan consumenten en een eerlijke beloning oplevert voor duurzame en biologische boeren.’ ‘In lijn met de komende Europese AI-wet ontwerpt de Nederlandse overheid een meetlat voor de ecologische voetafdruk en rekenintensiteit van AI-modellen. De score op deze meetlat weegt mee bij de aankoop van AI door overheden.’ ‘We realiseren het OostvaardersWold, zodat een ecologische verbindingszone ontstaat tussen de Oostvaardersplassen en het Horsterwold.’ ‘Bij de herziening van het Stabiliteitspact letten we erop dat lidstaten investeren in de ecologische transitie, daartoe de aansporing en ruimte krijgen, en daarbij niemand achterlaten.’ ‘Bij steun voor de wederopbouw van Oekraïne hebben we oog voor het herstel van de ecologische schade en de opschaling van hernieuwbare energie.’ ‘Niet alleen de aandeelhouders, ook werkenden moeten invloed kunnen uitoefenen op het bedrijf waar ze tijd en energie in steken. We willen dat ze meer invloed krijgen op belangrijke beslissingen zoals de sociale en ecologische koers van de organisatie waarvoor ze werken.’ ‘De ecologische crises en onze bestaanszekerheid zijn onlosmakelijk verbonden met elkaar.’ ‘Groene en sociale ondernemers zijn onze bondgenoot, die helpen we vooruit. De overheid gaat duurzaam ondernemerschap en ecologische innovatie breed ondersteunen en stimuleren.’ ‘We pleiten voor een sterke EU die haar waarden naleeft, haar

democratie verbetert, de rechtsstaat en mensenrechten beschermt, hoge sociale standaarden zet en ecologische grenzen respecteert.’ ‘Door solidariteit voorop te stellen zorgen we ervoor dat niemand achterblijft in de ecologische transitie.’ ‘We gaan het bouwen met een zo klein mogelijke ecologische voetafdruk stimuleren en we moedigen circulair, biobased, energiepositief en natuurinclusief bouwen aan.’

Conclusies voor GLPVDA

Op basis van de bovenstaande analyse komt allereerst van voren dat GLPVDA zich ook in 2025 richt op groepsgerichte samenwerkers, net als twee jaar geleden. De partij pleit nadrukkelijk voor gezamenlijke actie voor onder andere hogere lonen en inkomens, verbetering van publieke voorzieningen en meer ruimte voor bouwen en investeren. Daarbij wordt steeds benadrukt dat om vooruit te kunnen komen iedereen mee moet doen en dat we het samen moeten doen. Solidariteit wordt gezet tegenover eigenbelang. GLPVDA introduceert om dat kracht bij te zetten ook de term ‘sociale meerderheid’ en geeft aan dat het belangrijk is dat die groep zich gaat mobiliseren – onder andere om ontwikkelingen als in Hongarije en de VS te voorkomen. Het grotere gebruik van het woord ‘strijden’ illustreert dit streven.

In de tweede plaats komt naar voren dat GLPVDA zich in tegenstelling tot 2023 dit jaar bovendien positioneert met een profiel van structuurgerichte samenwerkers. Dat blijkt niet alleen uit de af en toe zeer gedetailleerde voorstellen van wetten en regels, maar ook uit de wens om de structuur van de samenleving en van de organisatie ervan te willen veranderen. Een concreet voorbeeld zijn de voorstellen voor het verbeteren van de positie van starters op de woningmarkt: die komen neer op een herstructurering waarbij de positie van bestaande woningbezitters verandert. Dit is in 2025 een nieuw speerpunt, dat in 2023 niet in deze vorm voorkwam. Ook op het vlak van internationale samenwerking pleit de partij voor structuurveranderingen, zeker van de EU. Opvallend is nog wel dat GLPVDA pleit voor een aanpak volgens het Rijnlandse model. Dat past meer bij groepsgerichte dan structuurgerichte samenwerkers – maar het is op zich wel te combineren.

In de derde plaats lijkt de partij het profiel van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers te hebben losgelaten. In 2023 draaide dat vooral om verduurzaming, vergroening en de energietransitie, waarbij dat vooral neergezet werd als een doel op zich dat hoe dan ook moest worden bereikt en waarvoor zonodig offers moesten worden gebracht. In 2025 is verduurzaming nog steeds een hoofddoel bij GLPVDA maar het is ingebed in een breder, samenhangend pakket van doelen en maatregelen – waarbij benadrukt wordt dat dit vooral ook voordelen moet hebben voor degenen die actief verduurzamen en dat eventuele nadelen waar mogelijk moeten worden gecompenseerd of op zijn minst eerlijk verdeeld.

GLPVDA blijft een partij waarin solidariteit hoog in het vaandel staat en waarin sprake is van een grote mate van tolerantie tegenover mensen die niet meteen een grote bijdrage aan de samenleving kunnen leveren. Bovendien een partij waarin verduurzaming een hoofddoel is en gezamenlijke actie op een aantal gebieden de voorkeur heeft boven oplossingen via de markt en het particulier initiatief.

Bij GLPVDA is dus sprake van een gedeeltelijke verandering van het samenwerkingsprofiel: van intrinsiek gemotiveerde en groepsgerichte samenwerkers naar structuurgerichte en groepsgerichte samenwerkers. Hiermee lijkt de programmatische afstand tot andere samenwerkers profielen op een aantal punten kleiner te worden. Onder andere op het vlak van verduurzaming zou samenwerking met gematigde eigenbemoeiers makkelijker moeten worden. Tegelijkertijd blijft de nadruk op solidariteit – waarbij de sterkste schouders de zwaarste lasten dragen – bij het profiel van groepsgerichte samenwerkers een discussiepunt bij eventuele samenwerkingen met gematigde eigenbemoeiers. Bij die laatste zullen aan solidariteit en tolerantie altijd voorwaarden worden verbonden. Om dat soort spanningen op te lossen zullen goede afspraken nodig zijn en kan het structuurgerichte profiel van GLPVDA dan mogelijk weer helpen.

GLPVDA pleit expliciet voor een aantal aanpassingen in de manier waarop de samenwerking in de Nederlandse maatschappij is georganiseerd en bovendien ook voor een aantal structuur-

veranderingen op EU-gebied. Daarmee wordt erop gemikt Nederland en de EU beter te laten functioneren – en de EU ook meer mogelijkheden te geven om belangrijke problemen op te lossen waar Nederland ook last van heeft. Strategische autonomie, een goede defensie en een sterke economie zijn daar concrete voorbeelden van die problemen. Structuurveranderingen in Nederland die worden voorgesteld betreffen onder andere de woningmarkt, de gezondheidszorg, het openbaar vervoer, de omgang met asielzoekers en arbeidsmigranten en in zijn algemeenheid een versterking van collectieve voorzieningen en het verminderen van een aantal marktgerichte constructies op die gebieden. Europese structuurveranderingen zijn bijvoorbeeld de mogelijkheid om collectief te gaan lenen in EU-verband en een aanpassing van de begrotingsregels en de aanbestedingsregels om meer ruimte te creëren voor defensie, verduurzaming en versterking van de positie van Europese bedrijven.

Samenvatting en conclusies

In deze analyse is allereerst voor CDA, D66 en GLPVDA op basis van een vergelijking van hun verkiezingsprogramma's voor 2023 en 2025 onderzocht in hoeverre hun 'samenwerkingsprofiel' is veranderd ten opzichte van twee jaar geleden. Daarbij is gekeken naar drie categorieën van woorden: 1) woorden die in het verkiezingsprogramma van 2025 wel in de top 1500 van meest gebruikte woorden voorkomen en niet in de top 50 van 2023, 2) de woorden die in beide programma's in de top 1500 staan maar in 2025 verhoudingsgewijs vaker en 3) de woorden die in 2025 juist veel minder worden gebruikt. Van iedere groep is voor een selectie van relevante woorden gekeken naar de passages waarin ze voorkomen in de verkiezingsprogramma's.

In 2023 positioneerde het CDA zich met een combinatie van het profiel van gematigde eigenbemoeiers en van groepsgerichte samenwerkers. In 2025 richt het CDA zich nog steeds op groepsgerichte samenwerkers maar niet meer op eigenbemoeiers en in plaats daarvan op structuurgerichte samenwerkers. Voor het profiel van groepsgerichte samenwerkers is onder andere van belang dat er bijvoorbeeld rondom woningbouw offers worden gevraagd van een aantal mensen en dat er ook nadrukkelijker van asielzoekers vereist wordt dat ze zich inzetten voor de samenleving – maar dat ze daarvoor ook meer mogelijkheden krijgen dan nu. Ook wordt op diverse beleidsterreinen gepleit voor benaderingen waarbij gekeken wordt naar de lange termijn en over generaties heen belangen worden afgewogen – zoals bij pensioen. Bovendien wordt rondom verduurzaming gewezen dat veel maatschappelijke spelers daaraan mee moeten doen – en dan wel op een manier dat de lasten daarvan eerlijk verdeeld worden. Verder wordt het belang van brede maatschappelijke betrokkenheid genoemd en zijn er voorstellen voor het creëren van ontmoetingsplaatsen en gemeenschappen in Nederland.

Voor het profiel van structuurgerichte samenwerkers is van belang dat er nadrukkelijk gekozen wordt voor het verruimen van de mogelijkheden van de EU om een aantal problemen aan te pakken waar Nederland ook mee te maken heeft en dat er binnen Nederland gepleit wordt voor een andere relatie tussen overheid en markt.

Het CDA presenteert zich in 2025 als een partij die pleit voor een gezamenlijke en op de lange termijn gerichte samenhangende aanpak van belangrijke maatschappelijke problemen. Iedereen moet daar zijn of haar steentje aan bijdragen maar daar dan ook toe in staat gesteld moet worden – en de lasten moeten eerlijk verdeeld worden. En voor problemen die niet goed op nationaal niveau kunnen worden opgelost wordt gepleit om de EU de slagkracht te geven om dat met ons en voor ons aan te pakken.

De analyse laat verder zien dat D66 in 2025 het profiel van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers loslaat en zich positioneert met een combinatie van het profiel van groepsgerichte samenwerkers en een profiel van structuurgerichte samenwerkers. De motivatie om klimaatverandering tegen te gaan is er nog steeds, maar dat wordt nu niet meer neergezet als een doel op zich waarvoor alles moet wijken. In 2025 is het veel meer ingebed als iets dat ook voordelen oplevert voor degenen die verduurzamen en waar je in ieder geval niet iets voor hoeft in te leveren.

Het groepsgerichte blijkt onder andere uit het veel verder uitwerken hoe verschillende groepen kunnen bijdragen aan verduurzaming en voor de manier waarop daarbij de lasten eerlijk verdeeld

kunnen worden. Ook het tegengaan van discriminatie en uitsluiting past hierbij, maar ook bijvoorbeeld de wens om kunstenaars veel nadrukkelijker te betrekken bij het zoeken naar oplossingen voor maatschappelijke problemen. Ook het gebruik van het woord ‘voelen’ past hierin: het laat zien dat D66 niet langer alles door een rationele bril wil zien maar ook rekening houdt met de emotionele betekenis en lading van beleid – wat toch een belangrijke stap is voor een partij die voorheen vooral bezig was met redelijkheid.

Het structuurgerichte komt tot uiting in bijvoorbeeld de pleidooien voor intensievere internationale samenwerking en uitbreiding van de bevoegdheden van de EU, het anders organiseren van arbeidsmigratie en asielmigratie en het versnellen en vergemakkelijken van een aantal procedures.

D66 zet zich hiermee neer als een partij die nog steeds sterk gericht is op samenwerking, democratische en liberale waarden als individuele vrijheid, ontplooiingsmogelijkheden en rechtvaardigheid hoog in het vaandel heeft staan net als de sterke wens om de klimaatverandering tegen te gaan – maar nu veel minder ‘drammerig’ dan bij de vorige verkiezingen. Er is duidelijk meer oog voor eventuele nadelige gevolgen van milieumaatregelen, het opvangen van asielzoekers en arbeidsmigranten, marktwerking en juridische procedures – en voor de gevoelens die mensen daarbij kunnen hebben.

Het samenwerkingsprofiel van GLPvda is veranderd van een combinatie van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers en groepsgerichte samenwerkers naar een combinatie van groepsgerichte samenwerkers en structuurgerichte samenwerkers. De partij pleit nadrukkelijk voor gezamenlijke actie voor onder andere hogere lonen en inkomens, verbetering van publieke voorzieningen en meer ruimte voor bouwen en investeren. Daarbij wordt steeds benadrukt dat om vooruit te kunnen komen iedereen mee moet doen en dat we het samen moeten doen. Solidariteit wordt gezet tegenover eigenbelang. Bovendien wil de partij de structuur van de samenleving en van de organisatie ervan te willen veranderen.

In de derde plaats lijkt de partij het profiel van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers te hebben losgelaten. In 2023 draaide dat vooral om verduurzaming, vergroening en de energietransitie, waarbij dat vooral neergezet werd als een doel op zich dat hoe dan ook moest worden bereikt en waarvoor zonodig offers moesten worden gebracht. In 2025 is verduurzaming nog steeds een hoofddoel bij GLPvda maar het is ingebed in een breder, samenhangend pakket van doelen en maatregelen – waarbij benadrukt wordt dat dit vooral ook voordelen moet hebben voor degenen die actief verduurzamen en dat eventuele nadelen waar mogelijk moeten worden gecompenseerd of op zijn minst eerlijk verdeeld.

GLPvda blijft een partij waarin solidariteit hoog in het vaandel staat en waarin sprake is van een grote mate van tolerantie tegenover mensen die niet meteen een grote bijdrage aan de samenleving kunnen leveren. Bovendien een partij waarin verduurzaming een hoofddoel is en gezamenlijke actie op een aantal gebieden de voorkeur heeft boven oplossingen via de markt en het particulier initiatief.

In twee eerdere quick scans zijn de samenwerkingsprofielen van BBB, PVV, NSC en VVD onderzocht. Zie Buiten(2025c en 2025d). Het samenwerkingsprofiel van de BBB is in 2025 ten opzichte van 2023 veranderd van een combinatie van gematigde eigenbemoeders gecombineerd met groepsgerichte samenwerkers naar een combinatie van hardline eigenbemoeders met structuurgerichte samenwerkers. Uit de analyse van de PVV blijkt dat die partij ook in 2025 past in het samenwerkingsprofiel van hardcore eigenbemoeders – en dat de PVV dat op een aantal punten nog wat sterker uitdraagt dan in 2023. Het samenwerkingsprofiel van NSC was en blijft een combinatie van gematigde eigenbemoeders en structuurgerichte samenwerkers. Het samenwerkingsprofiel van de VVD is nog steeds dat van gematigde eigenbemoeders en de partij profileert zich daar ook uitgesproken op.

Daarmee zijn deze vier partijen ook in 2025 allen in de eerste plaats een samenwerkingsprofiel van eigenbemoeders. Ze hebben met elkaar gemeen dat ze voorstander zijn voor een beperkte rol voor de overheid en dat ze vooral veel vrijheid en ruimte voor burgers en bedrijven voorstaan. BBB,

PVV en NSC zijn daarbij ook terughoudend om de EU meer slagkracht te geven, terwijl de VVD hier juist voor een sterke EU kiest.

In dit essay en de eerdere quick scans worden vier types samenwerkers onderscheiden. De Voorwaardelijke groepsgerichte samenwerkers willen op zich best meedoen met een samenwerking, maar op voorwaarde dat voldoende anderen ook hun steentje bijdragen. De Structuurgerichte samenwerkers willen meedoen op voorwaarde dat de samenwerking goed gestructureerd is en ‘zwartrijders’ en mensen die zich niet aan de regels houden kunnen worden aangepakt. De ‘Eigenbemoeiërs’ willen alleen meedoen als ze voldoende loon naar werken krijgen en als mensen die minder bijdragen niet meer krijgen dan zij. Verder willen ze hun bijdrage vooral zelf kunnen vormgeven. En tot slot zijn er Intrinsiek gemotiveerde samenwerkers die vrijwel altijd hun bijdrage leveren als het doel hen voldoende aanspreekt, ongeacht of ze er zelf persoonlijk voordeel aan hebben. Voor een goede samenwerking in de samenleving en in de politiek is het belangrijk dat alle samenwerkings-profielen een rol spelen in ideeën- en besluitvorming.

Opvallend tegen die achtergrond is dat CDA, D66 en GLPvda weliswaar volgens de traditionele links/centrum/rechts-indeling een duidelijk andere politieke kleur hebben maar in termen van samenwerkingsprofielen in 2025 veel op elkaar lijken: groepsgericht en structuurgericht. De doelen die ze voorstaan willen ze niet zomaar doordrukken maar op zo’n manier bereiken dat ze voor grote groepen in de samenleving acceptabel zijn. Ook pleiten ze alle drie voor het aanpakken van een aantal problemen in EU-verband en voor een grotere rol van de overheid en verbetering van publieke voorzieningen. En ze pleiten wel voor gezonde overheidsfinanciën maar houden geen pleidooien voor vermindering van het aantal ambtenaren. En bij ieder van deze drie partijen staan onder andere defensie, migratie, woningbouw, innovatie en verduurzaming centraal.

En daarmee valt ook op dat ze alle drie een combinatie hebben van twee samenwerkingsprofielen. Bij de vorige verkiezingen was dat bij D66 nog niet het geval. Dit maakt het voor deze partijen in principe makkelijker om deel te nemen aan een coalitie: de programmatische afstand tot een aantal andere partijen is kleiner dan bij partijen die maar één samenwerkingsprofiel hebben. Verder springt in het oog dat ze met hun verkiezingsprogramma’s alle drie steeds meer afstand nemen van gematigde en hardline eigenbemoeiërs – maar met het groepsgerichte profiel wel een aantal potentiële bezwaren van kiezers met dat eigenbemoeiërsprofiel weg lijken te willen nemen. Daarmee zou een samenwerking met een gematigde eigenbemoeiërspartij ook niet uitgesloten hoeven te zijn. En zo’n samenwerking zou erg belangrijk zijn omdat zoals gezegd een stabiel en goed samenwerkend kabinet idealiter partijen bevat die samen alle vier de samenwerkingsprofielen vertegenwoordigen. En dan zou de VVD van de eigenbemoeiërspartijen waarschijnlijk het meest voor de hand liggen omdat die een gematigd eigenbemoeiërsprofiel hebben en als enige van de eigenbemoeiërspartijen voorstander is van een grotere rol en bevoegdheid van de EU.

Tot slot is in deze quick scan nog gekeken in hoeverre de verkiezingsprogramma’s van CDA, D66 en GLPvda ideeën bevatten voor het stimuleren en verbeteren van de maatschappelijke samenwerking – vanuit het idee dat de organisatie van samenwerking achterloopt op de ontwikkelingen op vooral economisch en technisch gebied en dat daar een belangrijke diepere oorzaak van een aantal maatschappelijke en politieke problemen zit. Hier is bovenal de conclusie dat deze partijen inderdaad een aantal structurele veranderingen voorstellen, zij het niet alle drie dezelfde. Ze lijken het eens over een grotere rol voor de overheid, en dan vooral in de vorm van een regisserende en sturende rol – maar ook uitvoerende rol op gebieden waar marktpartijen onvoldoende presteren. En dan onder andere op het gebied van zorg, woningbouw en ruimtelijke ordening, omgang met migratie, openbaar vervoer en een aantal openbare voorzieningen. Opvallend daarbij is nog dat D66 expliciet pleit voor een actieve rol van kunst en cultuur bij het bedenken en vormgeven van structuurveranderingen. Tot slot pleiten ze alle drie voor een grotere rol voor de EU. Europese structuurveranderingen zijn bijvoorbeeld de mogelijkheid om collectief te gaan lenen in EU-verband en een aanpassing van de begrotingsregels en de aanbestedingsregels om meer ruimte te creëren voor defensie, verduurzaming en versterking van de positie van Europese bedrijven.

Referenties

Buiten, G., *Een frisse kijk op de zwevende kiezer. Een essay*, 2024

Buiten, G., *Samenwerkingsprofielen van politieke partijen. Analyse partijprogramma's Tweede Kamerverkiezingen 2023*, 2025a

Buiten, G., *Zijn wij allemaal gekoloniseerd door een tovenaarsleerling? Over hoe we weer grip kunnen krijgen op een veranderende wereld*, 2025b

Buiten, G., *Quick scan samenwerkingsprofiel VVD TK2025*, 2025c

Buiten, G., *Quick scan samenwerkingsprofielen BBB, PVV en NSC TK2025*, 2025d

Castells, M., *The rise of the network society. The information age: economy, society, and culture Volume I*, Second edition, 2010a

Castells, M., *The power of identity. The information age: economy, society, and culture Volume II*, Second edition, 2010b

Castells, M., *End of millennium. The information age: economy, society, and culture Volume III*, Second edition, 2010c

CDA, *Recht doen. Een hoopvolle agenda voor heel Nederland*, 2023

CDA, *Bouwen op vertrouwen. Onze keuzes voor een fatsoenlijk land*, 2025

D66, *Nieuwe energie voor Nederland*, 2023

D66, *Het kan wél*, 2025

Fehr, E., Fischbacher, U., Gächter, S., 'Strong reciprocity, human cooperation, and the enforcement of social norms', (2002). *Human Nature*, 13(1), 1–25.
<https://doi.org/10.1007/s12110-002-1012-7> (2002)

Fehr, E. en U. Fischbacher, 'The nature of human altruism', *Nature* volume 425, pages785–791 (2003)

GLPVDA, *Samen voor een hoopvolle toekomst*, 2023

GLPVDA, *Een nieuwe start voor Nederland*, 2025

Turchin, P., *War and peace and war. The rise and fall of empires*, 2006

Turchin, P., *Ultrasociety. How 10,000 years of war made humans the greatest cooperators on earth*, 2016

Bijlagen

1: top 50 van woorden die voor TK2023 niet in de top1500 voorkomen en in 2025 wel

CDA	D66	GLPVDA
concept-verkiezingsprogramma	kiest	concept
statushouders	groen	organiseren
woningbouw	procedures	zonnepanelen
rondom	oplossingen	behandeling
weerbaarheid	herstel	bestaanszekerheid
pensioen	groeien	breed
creëren	verschil	ecologische
welke	vrede	introduceren
stikstof	oorlog	natuurinclusieve
verduurzamen	vindt	zuiden
overheidsfinanciën	belastingen	transitie
duidelijke	online	mondiale
vaker	meedoen	grip
volgen	huur	terugdringen
administratieve	lopen	hernieuwbare
verbod	professionals	doet
verplicht	vrije	invoering
russische	klachten	duurzaamheidstransitie
stabiliteit	loont	niveau
stappen	investeert	ouderenzorg
vanwege	echt	uitvoering
werkgever	energietransitie	professionals
standaard	beroep	doelen
tegelijk	taal	betreft
social	plekken	procedure
slachtoffers	rond	gezondheidszorg
kunt	wachttijsten	asielbeleid
dienst	slachtoffers	dient
weerbaar	vandaag	draagkracht
projecten	toeslagen	belasten
positie	hbo	mogelijke
versnellen	achtergrond	hoopvolle
verantwoordelijk	handen	langdurige
rechten	bedrijf	ontmoedigen
voorstellen	krijgsmacht	productie
tijdelijke	bestrijdingsmiddelen	verantwoording
verlies	aarde	vergroenen
toekomstbestendig	duidelijkheid	verlengen
militaire	anderen	waddenzee
fatsoenlijke	gebouwd	wooncoöperaties
grootschalige	drinkwater	bedrijf
terugkeer	groter	aanbieden
verbonden	student	aarde
hoort	markt	stelsel
bewustwording	vaardigheden	werkgeverschap
vrouwen	menselijke	georganiseerd
eerstelijnszorg	mobiliteit	verwachten
sturen	verkleinen	inkomens
transparantie	lagere	eerlijker
weerbare	lonen	rechtsorde

2: top 50 woorden uit beide jaren die verhoudingsgewijs in 2025 meer gebruikt worden¹

CDA	D66	GLPVD
aantrekkelijker	kiest	strategische
programma's	groen	elke
politieke	procedures	concurrentie
plannen	oplossingen	heel
onderzoek	herstel	daardoor
ondernemen	groeien	leidt
natuurbeheer	verschil	defensie
mensenrechten	vrede	politiek
meedoen	oorlog	jaarlijks
mantelzorgers	vindt	private
maatregelen	belastingen	huur
langer	online	tijdelijk
kans	meedoen	liggen
kamer	huur	huizen
instellingen	lopen	schone
ingezet	professionals	passende
impact	vrije	generaties
hogere	klachten	slachtoffers
heffen	loont	hierbij
handhaven	investeert	stevige
halen	echt	start
programma	energietransitie	speciaal
provincies	beroep	circulaire
grondstoffen	taal	leraar
regie	plekken	boetes
zit	rond	vrij
zekerheid	wachtlijsten	aantrekkelijker
wetenschap	slachtoffers	pensioen
weten	vandaag	afgelopen
vrijwilligers	toeslagen	ambitieuze
visie	hbo	nieuw
vereenvoudigen	achtergrond	armoede
verdienvermogen	handen	vrijheid
uitgangspunt	bedrijf	behoud
technologieën	krijgsmacht	lonen
structurele	bestrijdingsmiddelen	behouden
streng	aarde	groter
strategische	duidelijkheid	besteden
stevig	anderen	marktwerking
start	gebouwd	biedt
sport	drinkwater	loon
sociaal	groter	bestrijden
sluiten	student	slecht
rusland	markt	herkomst
grootste	vaardigheden	planeet
herstellen	menselijke	medicijnen
dezelfde	mobiliteit	impact
energietransitie	verkleinen	lucht
economisch	lagere	misstanden
doel	lonen	markt

¹ Hierbij wordt gekeken naar de percentages van hoe vaak een woord voorkomt. Daar waar een verkiezingsprogramma in het ene jaar beduidend meer woorden heeft dan in het andere jaar kan het voorkomen dat een woord procentueel minder vaak voorkomt maar in absoluut aantal toch nog vaker gebruikt wordt.

3: top 50 van woorden die voor TK2023 wel in de top1500 voorkomen en in 2025 niet

CDA	D66	GLPVD
hoopvolle	versie	concept
bestaanszekerheid	d66.nl/verkiezingsprogramma	organiseren
cda-plannen	procent	zonnepanelen
capaciteit	hierbij	behandeling
gemeenschapszin	gemaakt	bestaanszekerheid
tuinders	overheden	breed
criminelen	transitie	ecologische
onnodige	energieke	introduceren
draagt	ouderen	natuurinclusieve
belasting	rechtspraak	zuiden
geworden	nationaliteit	transitie
slag	zaken	mondiale
niveau	reden	grip
succes	betreft	terugdringen
taken	financieel	hernieuwbare
brandstoffen	waarmee	doet
talent	regelgeving	invoering
toch	bevorderen	duurzaamheidstransitie
voorbeeld	duurzaamheid	niveau
invoering	keten	ouderenzorg
opgelost	introduceren	uitvoering
elektrische	volgen	professionals
justitie	schooldag	doelen
volledig	initiatieven	betreft
hoog	commissie	procedure
zo'n	lidstaten	gezondheidszorg
zelfredzaamheid	lasten	asielbeleid
lerarenopleidingen	voorzitter	dient
inflatie	doel	draagkracht
maakindustrie	banen	belasten
aangepakt	versterking	mogelijke
lage	streven	hoopvolle
boer	laatste	langdurige
ongewenste	liggen	ontmoedigen
jeugd	invulling	productie
richting	bijdrage	verantwoording
ontwikkel	opleidingen	vergroenen
rijksoverheid	behouden	verlengen
belast	verdere	waddenzee
rechtvaardige	eerder	wooncoöperaties
identiteit	uitbreiding	bedrijf
toeslagenouders	lijn	aanbieden
toegankelijke	handicap	aarde
integratiebeleid	terecht kunnen	stelsel
haag	tekorten	werkgeverschap
protocollen	afhankelijkheid	georganiseerd
situatie	waarborgen	verwachten
stoffen	hoog	inkomens
betreft	ontstaan	eerlijker
strijd	kunstmatige	rechtsorde